

VÅR FOLKFÖRSÖRJNING I AVSPÄRRNINGSTIDER

II.

AV

ERNST ABRAMSON
MAURITZ BONOW
AXEL GRANHOLM
TORSTEN GÅRDLUND
KARIN KOCK
ERIK LUNDH
ERIK LUNDBERG
ÅKE ÅKERMÄN
ERNST WIGFORSS

INDUSTRIENS UTREDNINGSGINSTITUT
STOCKHOLM

INNEHÅLL

	Sid.
<i>Förord</i>	3
Nya produktionsinriktningar inom jordbruket, av chefen för Statens Livsmedelskommissions produktionsavdelning, professor <i>Åke Åkerman</i>	5
Transportväsendet och krisläget, av ordföranden i Statens Transportkommission, f. d. generaldirektören <i>Axel Granholm</i>	14
Avspärrningskrisen och arbetslösheten, av fil. lic. <i>Torsten Gårdlund</i>	24
Ransoneringen och livsmedelsläget, av fil. lic. <i>Mauritz Bonow</i>	32
Bränsleproblemet i avspärrningstider, av ordföranden i Statens Bränslekommission, jägmästaren <i>Erik Lundh</i>	44
Konsumtionens anpassning, av docenten <i>Karin Kock</i>	57
Folkkost i kristid, av föreståndaren för Statens Institut för folkhälsan, professor <i>Ernst Abramson</i>	67
Prisövervakningen, av vice ordföranden i Statens Priskontrollnämnd, docenten <i>Erik Lundberg</i>	77
Statshushåll och folkhushåll, av statsrådet och chefen för Kungl. Finansdepartementet <i>Ernst Wigforss</i>	88

FÖRORD

Under titeln "Vår folkförsörjning i avspärrningstider I." utgav Industriens Utredningsinstitut i samråd med Radiotjänst i början av innevarande år ett antal radioanföranden, som avsågo att belysa det nuvarande försörjningsläget med särskild hänsyn till förhållandena inom vår utrikeshandel och vår industriella produktion. I den nu föreliggande andra delen av detta arbete har till behandling upptagits övriga näringsgrenars problem och behovet av statsfinansernas och konsumtionens anpassning till det läge, som inträtt genom avspärrningen.

Industriens Utredningsinstitut begagnar tillfället uttala sitt tack till respektive föreläsare, som för ändamålet ställt sina manuskript till förfogande, ävensom till bibliotekarie Harald Nordström i Radiotjänst för det bistånd, denne lämnat Institutet vid arbetets redigering.

Stockholm i maj 1941.

NYA PRODUKTIONSINRIKTNINGAR INOM JORDBRUKET

Av professor ÅKE ÅKERMAN

Under de senaste 50 åren har det svenska jordbruket undergått en storartad utveckling, vilken medfört en avsevärt stegrad produktion. En jämförelse mellan medelhektarskördarna under åren 1881—1890 och 1928—1937 visar sålunda, att bland sädesslagen skördarna av höstvetete stegrats mest, med icke mindre än 69 % eller från 14,0 till 23,7 dt. per hektar. Närmast komma skördarna av blandsäd, korn och havre med respektive 43, 31 och 34 procent. Att blandsädsskördarna ökat mera än de däri ingående komponenterna korn, havre och baljväxter torde i huvudsak bero på olika odlingsbetingelser för ifrågavarande växtslag. Blandsäd odlas nämligen i stor utsträckning på de relativt bördiga jordarna i Skåne, Östergötland och Mälardalen, under det att odlingen av korn och särskilt av havre är mera jämnt fördelad över hela landet och i stor omfattning bedrivs även på sämre jordar.

Ifråga om höstråg är skördestegringen under samma period 32 % och för vårvete 25 %.

Mycket betydande skördestegringar ha jämväl förekommit ifråga om sockerbeter och andra rotfrukter samt potatis och vallväxter.

Bland orsakerna till denna skördeökning böra särskilt nämnas: framskaffande av bättre odlingsmaterial genom växtförädling, kraftigare gödsling, dels genom bättre tillvaratagande av den naturliga gödseln, dels genom ökad användning av konstgödsel, kalkning, täckdikning samt bättre jordbearbetning tack vare modernare maskiner och redskap.

Den konstaterade stegringen av skördeutbytet har givetvis varit mycket olika inom olika delar av landet under ifrågavarande period. Då de förutnämnda skördestegrande åtgärderna först vidtogos i de sydligaste jordbruksområdena, var skördestegringen helt naturligt till en början störst inom dessa områden. Framför allt ökades skördeutbytet av sockerbets- och höstveteeodlingarna därstädes, men även

av övriga grödor erhöill man snart nog bättre skörderesultat. Sedermera ha även för övriga delar av landet lämpliga sorter framställts, genom vilka i förening med ökad konstgödselanvändning och bättre brukningsmetoder m. m. betydande skördestegringar åstadkommits.

Men även husdjurens avkastning har tack vare ordnad avel samt bättre och mera rationell utfodring ökats. Sålunda räkna vi nu med en medelmjölmängd pr ko på 2,450 kg. pr år mot endast 1,150 kg. i medeltal för 5-årsperioden 1886—1890. Samtidigt med denna stegring utav avkastningen från åkrar och husdjur ha vissa betydelsefulla förändringar i produktionens inriktning ägt rum. Särskilt påfallande är den starka ökningen av veteodlingen. I slutet av förra århundradet odlades höstvete på endast cirka 70,000 ha pr år mot numera omkring 250,000 ha pr år.

Även odlingen av vårvete har ökats betydligt, nämligen under samma tid från cirka 5,300 till omkring 85,000 hektar och skörden pr år från 7,200 till 130,000 ton. Vårvetets goda kvalitet har gjort det möjligt att använda nästan uteslutande svenskt vete vid förmalningen. Samtidigt med att veteodlingen ökats, har odlingen av råg gått tillbaka. Denna utveckling på brödsädesodlingens område får anses rationell, i det att den gått i samma riktning som konsumtionen. En ytterligare övergång från råg- till veteodling bör emellertid numera motverkas, emedan rågarealen de senaste åren varit så liten, att svårigheter kunna uppstå att under år med låg skörd täcka vårt rågbehov. Inlösningspriset för råg har därför i år satts lika högt som vetepriset. Rågodlingen har i höst också utökats på vetets bekostnad.

Skördeutbytet av alla grödor från åkern i medeltal pr år har från 10-årsperioden 1881—1890 till perioden 1928—1937 ökat med 79 %, samtidigt som folkmängden ökat med 33 %.

Enligt dessa kalkyler skulle alltså våra försörjningsmöjligheter vara betydligt gynnsammare nu än för 50 år sedan. Emellertid måste man beakta att en betydande del av skördestegringen förorsakas av de under senare år kraftigt stegrade konstgödselgivorna till olika grödor och är därför i stor utsträckning beroende av våra importmöjligheter. Men även om skördestegringen av ökad konstgödselanvändning icke medräknas, ha dock totalskördarna på grund av andra skördestegrande åtgärder ökat tillräckligt för att hålla jämna steg med folkökningen.

Göres en liknande jämförelse under de senaste 25 åren, alltså från föregående världskrig, kan man konstatera, att skördestegringen väl

hävdat sig i förhållande till folkökningen under samma tid. Utgångsläget på här ifrågavarande område var sålunda vid krigsutbrottet föregående höst avsevärt bättre än 1914.

Sedan slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har emellertid en betydande förändring i våra konsumtionsvanor ägt rum på så sätt, att konsumtionen av animaliska produkter ökat högst väsentligt på vegetabiliernas bekostnad. Våra försörjningsmöjligheter äro därför endast skenbart förbättrade, för såvitt det senaste decenniets konsumtionsvanor skola bibehållas. Vid förädling i djurkroppen blir nämligen endast $\frac{1}{4}$ till $\frac{1}{3}$ av vegetabiliernas, t. ex. spannmålens kalorivärde utnyttjat till människoföda. Utöver den inhemska foderproduktionen importerades, som bekant, före krigsutbrottet årligen avsevärda mängder äggviterika fodermedel för uppehållande av vår animalieproduktion samt av fettämnen till margarinindustrien. Vid en längre tids avspärrning måste man därför räkna med, att en återgång till konsumtion av mera brödsäd och andra vegetabilier blir nödvändig för åstadkommande av tillräckliga mängder livsmedel åt hela befolkningen.

Under de relativt goda åren före krigsutbrottet voro landets brödsädesskördar tillräckliga för täckande av konsumtionsbehovet. Den mycket låga höstveteskörden innevarande år gör dock en utvidgning av vårveteodlingen på därför lämpliga jordar önskvärd.

Beträffande övriga sädeslag synas inga mera betydande förändringar av odlingens omfattning böra ifrågasättas, bortsett därifrån att odlingarna av baljväxter (ärter och vicker) böra utökas. Detta hade bort ske även under normala förhållanden, emedan baljväxterna på grund av sin höga äggvitehalt och sin förmåga att kunna producera äggvita utan tillskott av kvävegödselmedel få anses synnerligen värdefulla, då självförsörjning eftersträvas.

Med hänsyn till potatisens stora betydelse för folkförsörjningen dels som näringsrikt livsmedel, dels som s. k. skyddsnäringsmedel på grund av dess relativt höga halt av C-vitamin, böra potatisodlingarna för närvarande ökas. Detta bör särskilt ske på så sätt, att den icke jordbrukande befolkningen i största möjliga utsträckning odlar potatis i koloni- och villaträdgårdar eller på sådana platser, som tidigare legat till ingen nytta men under nuvarande förhållanden kunna upplåtas för potatisodling. Då potatis även är ett gott foder, får man emellertid förutsätta, att även jordbrukarna öka sina potatisodlingar för att därigenom utöver den del av potatisen, som saluföres, erhålla ett tillskott av foder. En ökning i större omfattning av po-

potatisodlingarna inkräktar givetvis på andra grödor. Man bör därför samtidigt försöka öka skördarna pr arealenhet av dessa och på så sätt vinna kompensation för den minskade arealen. Även potatisskördarna kunna ökas genom kraftigare gödsling samt genom rationell besprutning av fälten mot bladmögel. Dylik besprutning har nämligen visat sig synnerligen effektiv och bidrager till att höja skördarna högst avsevärt, samtidigt som kvaliteten på potatisen förbättras, varigenom lagringsförlusterna kunna väsentligt nedbringas. Det är därför i hög grad önskvärt, att jordbrukarna redan under kommande år i största möjliga omfattning bespruta sina potatisodlingar mot den förhärjande bladmögelsjukan.

Socketerbetsodlingarna ha redan under innevarande år ökats med cirka 8 %. Vid normalt skördeutbyte kan från nuvarande areal erhållas tillräckligt med socker för tillgodoseende av landets totala behov därav. Då socketerbetsodlingarna i vårt land äro organiserade som kontraktsodlingar mellan Svenska sockerfabriksaktiebolaget och jordbrukarna, kan arealen regleras så, att man icke behöver befara några större förskjutningar från år till år.

I nuvarande situation, då tillgången på äggviterika livsmedel och fodermedel är begränsad, är, såsom förut framhållits, en ökning utav baljväxtodlingen särskilt önskvärd. Genom att staten garanterat odlarna ett bestämt pris för matärter, har intresset för odling av sådana redan stegrats avsevärt.

Det är emellertid icke blott genom ökning utav odlingen av ärter och vicker, vi kunna öka vår äggviteproduktion. Även genom rationalisering av vallodlingen är i detta hänseende mycket att vinna. Dels bör genom uppdragande av odlingssäkrare klöverstammar halten av klöver i vallarna ökas, dels bör slåttern mera allmänt än som hittills skett företagas på tidigare stadium. I detta senare hänseende har visserligen under senaste åren en avsevärd förändring till det bättre ägt rum. Jordbrukarna ha nämligen redan i rätt stor omfattning övergått till att skörda vallarna på ett tidigt stadium — i knoppstadiet eller senast i början av blomningen — under det att man blott för ett 10-tal år sedan allmänt väntade med skörden, tills klövern stod i full blom. Denna omläggning har medfört, att man numera icke behöver räkna med mer än omkring 2,2 kg. hö i medeltal till 1 foderenhet i stället för 2,5 kg. som tidigare varit vanligt. Denna förbättring av höet är av betydelse, icke enbart för att få ut större mängder näringsämnen ur vallarna utan även ur den synpunkten, att äggvitehalt och koncentration i höet förbättrats. Där-

till kommer att återväxten blir rikligare än tidigare, och mängden skördeenheter av densamma kan enligt vissa undersökningar numera beräknas uppgå till i medeltal lägst 40 % av första slåttern, under det att man tidigare ansett, att skördeutbytet av efterslåttern blott skulle uppgå till 1/3 av densamma.

Vad denna förbättring av vallskördarna betyder, kan kanske bäst belysas genom ett räkneexempel. Antagas höskördarna uppgå till i runt tal 5 miljoner ton, skulle näringsvärdet i desamma tidigare ha uppgått till 2 miljarder foderenheter och numera till nära 2,3 miljarder foderenheter. Efterslåttern skulle samtidigt ha ökat från nära 0,7 miljarder till 0,9 miljarder foderenheter. Näringsvärdet i vallskördarna har således ökat med i runt tal 500 miljoner foderenheter, vilket i det närmaste motsvarar sammanlagda näringsvärdet i vår årliga import under de senaste två åren före krigsutbrottet av de vanligaste importfodermedlen (oljekakskraftfoder, majs, havre, kli m. m.). Den tidiga slåttern skulle emellertid kunna tänkas medföra minskade höskördar (första slåttern), men på grund av ökad användning av konstgödsel torde någon nämnvärd skillnad i den prytighet skördade massan knappast kunna spåras.

Som bekant går en stor del av näringsämnen i vallskördarna till spillo vid höberedningen. Dessa förluster skulle emellertid kunna nedbringas högst väsentligt genom en allmännare övergång till andra bärningsmetoder, såsom beredning av A. I. V.-foder samt artificiell torkning. Vid inläggning av A. I. V.-foder, vilket måste ske i för ändamålet konstruerade silobehållare, behandlas grönmassan med en blandning av vissa syror, varigenom lämplig jäsning åstadkommes. Förlusterna i torrsubstans äro härvid mycket små, 10 % mot 20 à 30 % vid vanlig höberedning. Härtill kommer, såsom en särskilt viktig fördel med denna metod, att man kan konservera även mycket spätt gräs, vilket däremot endast med svårighet låter sig torka till hö. En annan stor fördel med A. I. V.-metoden är, att karotinet, som är provitamin till A-vitaminet, bättre bevaras än vid höberedning. Även halten av C-vitamin blir högre.

Artificiell torkning erbjuder också stora fördelar framför den vanliga höberedningen. De härför nödvändiga anordningarna äro emellertid rätt dyrbara. Trots detta vore det av stort värde, om ett större antal grästorkar bleve uppförda, ty det "krafthö", som därvid erhålles, utgör ett utmärkt ersättningsmedel för det importerade oljekraftfodret.

Under nu rådande avspärrning komma, särskilt på grund av

årets låga foderskörd, svårigheter att uppstå för uppehållande av en tillräcklig animalieproduktion. Härvid uppställer sig den frågan, hur man bäst skall utnyttja tillgängliga foderkvantiteter. En ofta diskuterad, nära till hands liggande åtgärd i en sådan situation är begränsning av djurstocken för att därigenom få större mängder produktionsfoder disponibla åt mjölkarna. En dylik begränsning bör — härom synas alla sakkunniga vara eniga — i första hand gå ut över svinen, ty svinen kunna sämre utnyttja grovfoder än t. ex. nötkreaturen och äro därför i foderhänseende mera hänvisade till koncentrerade fodermedel för både underhåll och produktion. För att en dylik nedskärning av svinstammen icke skall drabba det mindre jordbruket i alltför hög grad, böra åtgärder vidtagas i syfte att underlätta foderförsörjningen för de mindre jordbrukarna. Även hönsen höra till de djurslag, som icke i större utsträckning kunna tillgodogöra sig grovfoder. En minskning av hönsstammen synes därför även önskvärd under nuvarande förhållanden. Härvid är dock att märka, att hönsen vissa tider av året röra sig fritt omkring och tillgodogöra sig därvid icke obetydliga mängder spillsäd och avfall, vilka annars icke kunna nyttiggöras. Begränsningen av hönsstammen synes i första hand böra gå ut över de hönsery, som icke bedrivas i samband med jordbruk.

Vad nötkreatursstocken beträffar, bör begränsningen av denna ske med stor försiktighet, så att möjlighet förefinnes att fullt utnyttja betet under sommarmånaderna. Därtill kommer, att nötkreaturen ha större möjligheter än övriga husdjur att utnyttja grovfoder. Ett relativt stort antal kor är dessutom nödvändigt för att i görligaste mån tillgodose befolkningens behov av matfett.

Fettkonsumtionen i Sverige är, som känt, högst betydande och har under senare år uppgått till i runt tal 130,000 ton pr år, fördelat på i avrundade tal 50,000 ton mejerismör, 16,000 ton (uppgiften erhållen från 1938 års jordbruksutredning) landssmör, 59,000 ton margarin och 5,000 ton fettemulsioner, konstister m. m. Då större delen av margarinråvarorna importeras, måste vi vid fullständig avspärrning räkna med att tillgången på matfett minskas med åtminstone en väsentlig del av ovannämnda margarinkvantitet. Om därjämte mjölkproduktionen på grund av brist på importerat oljekakskraftfoder minskade i proportion till tillgången på sådant foder, skulle stor knapphet på matfett uppstå. Det är därför av största vikt, att åtgärder i god tid vidtagas för säkrande i möjligaste mån av befolkningens fettbehov. I detta sammanhang må dock påpekas, att års-

konsumtionen av fett t. ex. 1928 uppgick till endast omkring 100,000 ton. Då folkmängden sedan dess endast ökat med omkring 325,000 individer, skulle en eventuell minskning av vår nuvarande höga fettförbrukning till samma nivå icke behöva medföra någon menlig inverkan på folkhälsan, under förutsättning att fettets kan ersättas med andra energirika livsmedel. Fett är, som bekant, mycket energirikt, varför betydande kvantiteter av mindre energirika livsmedel erfordras för att ur näringssynpunkt ersätta 30,000 ton matfett. Om man antager, att nämnda fettmängd skulle ersättas med exempelvis potatis, skulle härför erfordras en kvantitet på nära 270,000 ton potatis.

I den händelse vi skulle bliva utsatta för en längre tids fullständig avspärrning, skulle, som nämnts, en avsevärd knapphet på matfett så småningom kunna uppstå. För motverkande av följderna därav ha åtgärder vidtagits för att åstadkomma en inhemsk produktion av fettråvaror till i första hand margarinindustrien. I detta syfte ha odlingar av raps, vitsenap, vallmo och sojaböna igångsatts. Hittills ha sådana odlingar endast förekommit på relativt begränsade arealer, men man har för avsikt att nu, sedan tillräcklig erfarenhet vunnits om odlingstekniken, avsevärt utöka desamma. Redan nästa år böra av inhemska oljeväxtodlingar ungefär 4,000 ton margarinråvaror kunna produceras, och följande år (1942) böra en cirka fyra gånger så stor kvantitet stå till förfogande. Härför nödiga arealer beräknar man dels taga från fodersäden, dels erhålla genom bättre utnyttjande av trädorna.

För att stimulera intresset för oljeväxtodling har dels riksdagen garanterat odlarna ett ganska högt pris för oljeväxtfrö, dels statens livsmedelskommission beslutat, att odlare av sådana växter skola erhålla förmånsrätt vid tilldelning av oljekraftfoder med 300—500 kg. dylikt foder för varje hektar odlade oljeväxter.

I detta sammanhang må även framhållas, att man jämväl vidtagit åtgärder för stödjande utav odlingen av olje- och spånadslin. Av det förra ha nya sorter uppdragits, vilka äro mera odlingsvärda under våra förhållanden än det argentinska linet. Även för oljelin har staten lämnat prisgaranti.

Av spånadslin finnes redan tack vare växtförädlingen ett utmärkt inhemskt odlingsmaterial. Det är i första hand den hårda konkurrensen med utlandet, som varit orsak till denna odlings katastrofala tillbakagång här i landet. Statsmakterna ha emellertid beaktat linodlingens betydelse för tryggande av vår försörjning med textil-

råvaror och skänker linodlingen numera ett ganska betryggande stöd. Sålunda har bl. a. en särskild lånefond inrättats för uppförande av linberedningsanstalter, och ett par dylika äro redan under byggnad. En särskild forskningsanstalt har inrättats vid Sveriges utsädesförening, Svalöv, för vilken statsanslag erhållits. Vidare har riksdagen på förslag av Kungl. Maj:t medgivit, att grundpriset på linhalm under åren 1941—1943 skall utgå med 80 % av inlösningspriset för råg av motsvarande års skörd. Det är därför att hoppas, att den svenska linodlingen åter skall uppblomma, en odling, som har mycket goda förutsättningar här i landet på grund av för linet lämpligt klimat och passande jord.

Även odlingen utav hampa, en annan gammal nordisk spånadsväxt, har återupptagits de senaste åren.

Den nu skisserade ökningen av vissa odlingar och införandet av nya växtslag kommer givetvis att i någon mån inkräkta på andra odlingar som förut nämnts, i första hand fodersäden, enär trädesarealerna endast i begränsad omfattning kunna tagas i anspråk och några nyodlingar av mera betydande omfattning icke torde kunna påräknas inom en nära framtid. Det gäller därför att göra allt som kan göras för att även öka skördarna per arealenhet. Förutsättningarna därför äro emellertid icke enbart gynnsamma. På det mycket viktiga produktionsmedlet konstgödsel är tillgången relativt god, bortsett från superfosfat, som ransoneras. Bristen på flytande drivmedel till traktorer samt på arbetskraft vid jordbruket inverkar givetvis hämmande. Man får emellertid hoppas, att jordbrukarna i så stor utsträckning som möjligt övergå till användning av inhemska drivmedel genom att anskaffa gengasverk till sina traktorer. Tillgången på arbetskraft är som bekant, mycket beroende av huru stora kontingenter jordbrukare och jordbruksarbetare, som behövas för landets neutralitetsvakt. Åtgärder hava emellertid vidtagits för säkrande härav, särskilt under sådd och skörd.

Åtskilliga av de förändringar av vår jordbruksproduktion, som här omnämnts, äro betingade av det rådande krisläget och komma, då normala förhållanden återinträda, förmodligen icke att bli bestående. Men mycket kommer helt säkert att fortfara. Sålunda skulle utan tvivel även under normala förhållanden en viss odling av olje- och spånadsväxter kunna bli av betydelse för vår folkförsörjning. Det gäller nämligen vid planerandet av jordbruksproduktionen på längre sikt att finna växter, som kunna ersätta en del av brödsäden, så att icke skörden av denna blir onödigt stor. Det

förefaller förmodlingen mången underligt att i nuvarande situation tala om överproduktion på brödsäd, men det fanns verkligen en tydlig tendens härtill före kriget. För att undvika detta och för att även undgå en onödigt stor animalieproduktion kan en mera allsidig inriktning av vår jordbruksproduktion bli nödvändig, och man kan då bli tvungen att i viss omfattning övergå till odling av sådana växter, vilka vi hittills närmast betraktat som "kristidsväxter". Att en förbättrad beredskap med hänsyn till vår folkförsörjning skulle uppnås genom en dylik mera allsidig inriktning av jordbruksproduktionen är obestridligt.

Den 12 dec. 1940.

TRANSPORTVÄSENDET OCH KRISLÄGET

Av f. d. generaldirektören AXEL GRANHOLM

Vid behandlingen av ett ämne som det, jag fått mig förelagt, kan jag väl räkna med en förväntan från åhörarnas sida att få veta, hur transportväsendet efter hand anpassat sig till de allmänna trafikbehovens många fasförskjutningar under de täta skiftningarna i världskrigets förlopp, med de därav förorsakade rubbningarna i vårt samhällsliv.

En orientering härom skulle emellertid föra alltför långt. Jag får koncentrera mig på en redogörelse — som även den måste bli kortfattad och ej helt omslutande — för situationen sådan som den ter sig i dagens läge inom de olika huvudgrenarna av landets transportväsende — *sjöfarten, järnvägarna och motorfordonen på landsvägen*. Här och där måste jag likväl åtminstone *något* beröra gången av utvecklingen samt lämna *jämförelser* mellan vad som varit och vad som är.

I folkförsörjningens intresse såvitt gäller samfärdseln med *utlandet* möta vi främst *sjöfarten*. För dess del har något sådant problem aldrig uppstått sig som att sätta en transportapparat, tillmätt för normala behov, i stånd att bemästra plötsligt och ojämnt förstörade transportuppgifter. Det har där mera gällt att finna användning för vår handelsflottas kapacitet, sedan det blivit så klen med möjligheterna för den egna livsföringens behovstillfredsställelse.

Till följd av den i april 1940 inträffade krigsspärren för *sjöfarten* västerut genom Skagerack är för närvarande svenskt tonnage om inemot 850,000 dödsviktston utestängt från möjlighet att göra resor på Sverige. Det är alltså praktiskt taget helt hänvisat till internationell fraktfart mellan utländska hamnar. Genom en särskild lag ha statsmyndigheterna fått möjlighet att genom licenser reglera de svenska fartygens fraktresor. Tillämpandet av lagen har beträffande det utanför spärren befintliga tonnaget sin praktiska effekt däri att man, så snart *sjöfarten* på Sverige återigen kan börja, kan

disponera det svenska tonnaget med minsta möjliga tidsutdräkt för fraktfart för svensk räkning i den omfattning, som då kan vara samhälleligt önskvärd. Man må emellertid icke av det förhållandet, att ifrågavarande tonnage för närvarande icke kan sysselsättas i fart på Sverige, draga den slutsatsen, att dess verksamhet icke blir till gagn för landet. I själva verket intjänar denna del av handelsflottan och dess män under en farofylld tjänst högst avsevärda belopp, som till stor del komma landets betalningsbalans till godo. Betydelsen härav lär icke kunna överskattas i en tid, då handelsbalansen på grund av de kända svårigheterna för exportens uppehållande är mer än vanligt passiv. Någon gång kan också efter mödosamma och komplicerade handelsdiplomatiska förhandlingar med de krigförande makterna en och annan av de stora vattnens seglare — efter att ha undgått krigsgeografiens Skylla-Karybdis — komma hem med en för folkförsörjningen välbehövlig last. I det sammanhanget får man ej heller glömma den ofta omtalade, men med avseende på sin kapacitet tämligen blygsamma handelsvägen över Petsamo ishavshamn i Finland, c:a 2,000 km. från Stockholm. I den mån exportlicenser av Tyskland och s. k. navicerts av England kunnat utverkas för i Nord- och Sydamerika inköpta varor har det hitintills lyckats att anskaffa erforderligt lastutrymme för den långa sjötransporten till Petsamo. Man måste dock beträffande denna egenartade avlägsna led räkna med avsevärda svårigheter såväl i Petsamo trånga hamn som med avseende på landsvägstransporterna, vilka under hårda vinterförhållanden gått över en vägsträcka nästan lika lång som mellan Stockholm och Malmö huvudsakligen genom ödemarker. Dessa svårigheter ha bekämpats, så långt de materiella resurserna räckt till, i hårt och slitsamt arbete av en liten tapper trupp av svenska bilmän, som därmed på främmande botten gjort fosterlandet en värdefull tjänst.

Det tonnage, som innestängts innanför skageracksspärren, uppgår till drygt en miljon dödsviktston. Detta tonnage är även underkastat licenstvånget och sysselsättes sålunda, trafikreglerat, i avsevärd omfattning i fart mellan Sverige och Tyskland med malm, trä och cellulosa ut samt kol och koks hem. Licenseringen har varit förbunden med kontroll och reglering av fraktsatserna för särskilt det med kol och koks befraktade tonnaget. Trots önskvärdheten att hålla dessa frakter med hänsyn till den svenska bränsleprisbildningen nere ha de dock på grund av den berörda sjöfartens driftskostnader och andra i penningutgifter bottnande svårigheter kommit att ställa sig

mycket höga. Jämfört med den fraktnivå, som var normal före världskrigets utbrott, ligga nu hemfrakterna av tyska kol på svenska fartyg från tysk Östersjöhamn omkring 150 % högre och av kol och koks från Nordsjöhamn — vållat av än högre krigsriskförsäkringar o. dyl. än i Östersjön — omkring 280 % högre. Samtidigt äro utfrakterna av exempelvis sågade trävaror från svensk Östersjöhamn till tysk Östersjöhamn omkring 120 % och till tysk Nordsjöhamn omkring 150 % högre.

Såvitt den påräkneliga trafiken under innevarande år nu kan bedömas, torde det innanför spärren verksamma större tonnaget i Östersjö- och Nordsjöfart kunna påräkna sysselsättning i minst samma omfattning som under år 1940.

Proportionen mellan koldrivet och oljedrivet tonnage innanför och utanför spärren är, med hänsyn till det särskilt kritiska försörjningsläget i fråga om *flytande* bränslen, förhållandevis gynnsam för landet och rederiverksamheten, såvitt angår fartyg över 200 bruttoton. Tonnaget innanför spärren är nämligen till jämförelsevis stor del ångdrivet och har med hänsyn till den något bättre tillgången på kol än olja lättare kunnat påräkna möjligheter för sysselsättning under större delen av året. Av betydelse har ju detta varit ej minst för den reguljära skärgårds- och kustlinjetrafiken. Däremot har det innestängda rena motortonnaget i väsentlig omfattning måst hållas upplagt. Drivmedelsförsörjningen för motorseglare har dock hittills kunnat i någon mån tillgodoses. Motorseglarna, för vilka gengasdriften tyvärr har sin givna begränsning, ha haft en tilldelning av allenast c:a 10 % av normal förbrukning och deras resor ha i största omfattning fått fullgöras genom att använda de gamla seglen. Största delen av motorsegelflottan, som såvitt angår fartyg om 100 ton och däröver uppgår till omkring 50,000 dödviktston, har varit upplagd för vintern. Förhoppningen att efter vinterns slut under någon tid framåt kunna förse den med flytande bränsle i ungefär samma om än så begränsade omfattning är tyvärr ej god.

Tariffbildningen för den inre sjöfarten har i det hela taget hållits fri. Den har också utvecklat sig ojämnt om än genomsnittligen mindre besvärad av krigsriskkostnader än sjöfarten på lederna till Tyskland. Skärgårdsföretagen, liksom Finlands- och Gotlandslinjerna, uppvisa sålunda tariffhöjningar: Finlands-linjen med omkring 100 % för person- och 30 à 50 % för godstrafik, skärgårds-linjer som Vaxholmsbolaget för såväl person- som godstrafik genomsnittligen blott 20 % och kustlinjer för godstrafik i allmänhet 40 à

50 % men väsentligt mindre i sådana fall, där konkurrens med landväga trafikmedel gör sig gällande.

Sjöfartsapparatus tillfälliga överdimensionering, vilken jag nyss antydde, återspeglas även i siffran för det i Sverige upplagda tonnaget. Det omfattade såvitt angår fartyg om 300 ton och däröver vid årsskiftet 63 fartyg av olika storlekar om sammanlagt c:a 287,000 dödviktston, väsentligen bestående av motorfartyg.

Sverige hade vid årsskiftet, efter vad hittills är känt, under det nu pågående kriget förlorat 106 fartyg om sammanlagt c:a 240,000 tons bruttodräktighet, om här inräknas såväl genom krigsåtgärder förstörda som pristagna fartyg. Till följd av att nya fartygsenheter tillförts genom nybyggnader inom landet och inköp från utlandet, inskränker sig dock handelsflottans totala minskning sedan krigsutbrottet till 79 fartyg om c:a 127,000 tons bruttodräktighet. Det lär härvid framför allt vara vår ångdrivna trampflotta, som gått väsentligt tillbaka utan att i större omfattning ha ersatts genom nybyggnader.

Intill årsskiftet hade 357 svenska sjömän omkommit i samband med handelsflottans krigsförluster.

För vårt järnvägssystem vidkommande har anpassningen till krigslägets transportuppgifter, som blivit både förstörade och ryckvis förändrade, gått ut på ett tillgodogörande av den elasticitet i kapaciteten, som är utmärkande för järnvägsdriften. En järnväg kan ej utan ansträngning och utan vissa ofrånkomliga oregelbundenheter i trafikförloppet, d. v. s. ej utan menlig inverkan på trafikarbetets *kvalitet*, driva upp prestationerna vida utöver det normala, för vilket apparaten i det hela taget är rustad. Flyttas emellertid trafikuppgifter över från andra trafikmedel och vanliga transportvägar, så möter man en mycket stark förmåga hos järnvägen att genom administrativa och trafiktekniska åtgärder höja prestationsresultaten *kvantitativt*.

För att belysa detta kan jag ej ge några siffror för hela vårt järnvägssystem, då statistik för de enskilda järnvägarna för 1940 ännu ej föreligger sammanfattad. Jag får hålla mig till S. J:s statistik, som f. n. kan vara belysande nog, då S. J:s system ju berör hela landets geografi med alla dess olika handels- och näringsförhållanden. En jämförelse mellan trafikprestationerna av S. J. under 1937, som var ett år av mycket hög, men ej krisbesvärad trafikkonjunktur, och de som uppnåddes under krigskrisåret 1940 är intressant. Det utförda godstrafikarbetet — som jag vill ange blott i tonkilometer, d. v. s. prestationen att flytta ett ton gods en kilometer,

utgjorde 1940 i runt tal 3,700 milj. tonkm. mot 1937 i runt tal 2,100 milj. tonkm. Härav föllo på det särskilt ansträngda första halvåret 1940 i runt tal 2,000 milj. tonkm. mot på första halvåret 1937 i runt tal blott 1,000 milj. tonkm. Det verkställda persontrafikarbetet, uttryckt i personkilometer, var år 1940 i runt tal 3,400 milj. personkm. mot 1937 i runt tal 2,200 milj. personkm.

S. J:s elastiska anpassning för att möta krisförhållandena å transportmarknaden har sålunda inneburit, att S. J. upptagit och avvecklat en trafikvolym, som ifråga om godsbefordran är c:a 80 % och ifråga om personbefordran c:a 50 % större än högtrafikåret 1937.

Denna rekordtrafik har kunnat avvecklas med en väsentligt mindre ökning i driftarbetet och den materiella apparaten. Mot ökningen med 80 % i godstrafikarbetet svarar sålunda en ökning av c:a 40 % i tågkm och c:a 50 % i vagnaxelkm. Persontransportarbetet har trots 50 %-ökningen i jämförelse med 1937 kunnat avvecklas utan någon som helst ökning i tågkm, och för vagnaxelkm i personförande tåg utgjorde ökningen endast c:a 10 %. Samtidigt har den för drift och underhåll använda personalen år 1940 varit i medeltal 3,9 man per kilometer bana mot 3,7 man per motsvarande bankm 1937. Detta innebär att personalökningen har utgjort blott en ringa bråkdel av procentökningen i det utförda trafikarbetet. Där emot har en ökning med c:a 20 % av lok- och motorvagns- samt person- och godsvagnparkerna under åren 1938—1940 skett. Den var emellertid i viss mån motiverad även av bannätets fortgående ökning i längd och därför vansklig att jämföra med trafikåren 1940 och 1937. Såsom varande av betydelse för kapacitetsökningen må till slut anföras, att banlängden i elektrisk driftsform ökat från 1937 års slut till 1940 års slut från i runt tal 2,900 bankm till i runt tal 5,850 bankm. Sedan den norrländska linjen Mellansel—Vännäs i dessa dagar tagits i bruk i elektrisk drift, har den samlade längden elektrifierad bana ökat till 3,000 km. Därmed utföres i runt tal 90 % av allt S. J:s trafikarbete i den elektriska driftsformen och är alltså oberoende både av kolimport utifrån och av svåranskaffligt och i användningen dyrt inhemskt vedbränsle.

Järnvägarnes taxeförhållanden äro bundna vid bestämmelser, som meddelas av Kungl. Maj:t, och tariffnivån har i krisläget höjts med endast 10 %. Detta ger dock ej full täckning av kristidens ofrånkomliga ökning av driftskostnaderna ens vid elektrifierade bandelar och motväger än mindre driftskostnadsökningarna vid ångdrivna linjer.

För bedömande av järnvägarnas möjligheter att fullgöra de trafikuppgifter, som kunna komma att påvila dem under innevarande år, föreligger en prognos av utvecklingen av S. J:s godstrafik, vilken kan anses vara vägledande för hela järnvägssystemet. Persontrafiken utgör en sak för sig, som det blir för långt att gå in på här och som ej heller är av samma relativa betydelse för folkförsörjningen som godstrafiken.

Prognosen, som närmast avser det i regel mest kritiska första halvåret, utgår ifrån att inga större förändringar skola inträda i de nuvarande inrikesförhållandena och vidare ifrån att handelsvägarnas avspärrning västerut skall bestå.

För varje viktigare varugrupp har en avvägning av transporttantal skett. Enligt densamma skulle transporterna av mineraloljor, pappersmassa, papp och papper, stenkol och koks, byggnadsmaterial samt gödningsämnen komma att nedgå till eller underskrida en lågkonjunktornivå, medan tontalen för järn och stål, maskiner och mellansvensk malm skulle i huvudsak kvarstå på 1940 års nivå.

De stora omkastningar, som ägt rum i transportvägarna, gör att en beräkning av tonkilometerna får ett tvivelaktigt värde som mätare för det förestående trafikarbetet. Under beaktande av de förändringar, som medeltransportlängden för olika varuslag undergått efter skageracksspärrrens tillkomst har emellertid som slutresultat framgått, att man — bortsett från de aktuella vedtransporterna för olika ändamål — skulle i jämförelse med det så hårt ansträngda första halvåret 1940 kunna räkna med en nedgång i antalet tonkilometer med omkring 30 %. Detta borde ge sig uttryck i en — sammantaget för S. J. och de enskilda järnvägarna — förhållandevis ringa transportuppgift för järnvägssystemet söder om Krylbo, för trafikanterna teende sig som större tillgång på järnvägsvagnar för lastning samt bättre regelbundenhet i befordringen.

Så bra är det dock inte. I dagsläget träder nämligen fram såsom ett förryckande moment med återverkningar över hela järnvägssystemet de för 1941 utmärkande kraven på transporter av enorma mängder ved till uppvärmning, till kraftalstring för industrien och till järnvägarna själva m. m. samt mängder av ved och träkol för bilväsendet i dess nya driftsform. Järnvägarnas uppgift torde emellertid ej heller vara alltför vanskelig härvidlag, när det gäller trafikrörelsen inom de nedre delarna av landet, men härtill komma de av kända omständigheter plötsligt påfordrade väldiga långtransporterna av ved och bilkol från Norrland. Dessa skola nu trängas till-

sammans på statsbanans linjer norr om Kristinehamn, Krylbo och Gävle i bredd med transporter för den vanliga försörjningen av det stora Norrland. Samtidigt har man ock de stora, långväga militära transporter, som måste avvecklas över samma vägar, upptagande både dragkraft och vagnar, som annars kunnat stå den redan i och för sig påfrestande trafikrörelsen till buds — och denna försvarsväsendets trafik måste ju i krisläget gå före allt annat.

Man har naturligtvis haft klart för sig, att stora omflyttningar av bränslegods skulle komma ifråga under innevarande bränslesäsong. Tyvärr hava dóck — trots enträgna anmaningar av järnvägstyrelsen och statens bränslekommission och trots taxenedsättningar — de nödiga kommersiella dispositionerna, själva vedens försäljning och inköp, ej kommit igång, så att veden överhuvud taget kunnat bli transportobjekt. Transportarbetet har på grund härav ej kunnat utsträckas över någon längre tid. 1940 års sista fyra månader ha fått förgå med 1,000-tals tomvagnar rullande från folkförsörjningsområdet i Norrland neråt Sverige, vagnar som kunnat användas för transport av 100,000-tals m³ ved, om blott befraktare funnits. Sedermera, då vintern tvingat fram de kommersiella åtgärderna, måste vedtransporterna särskilt från Norrland till Mellansverige pressas fram med undanskjutande av andra för samhällets normala liv nödvändiga transporter.

Vad som skett 1940 och under de första månaderna av detta år ger nogsamman vid handen att, om krigsavsparningen skall fortsätta och kristidsföranstaltningarna för bränsleförsörjningen även i fortsättningen skola bli erforderliga, så måste vedproduktionen inom avlägsna produktionsområden planläggas med hänsyn till vad som är transporttekniskt rationellt och transportekonomiskt lämpligt att fortskaffa till avlägsna konsumtionsområden. Järnvägstransporterna måste försiggå under ett mera naturligt utnyttjande av den för normala trafikbehov utbyggda transportapparaten på ett för andra nödvändiga trafikuppgifter icke alltför störande sätt. Det säger sig självt, att transportapparaten under olika trafiksäsonger något skiftande möjligheter därvid böra utnyttjas kontinuerligt och ej som nu stötvis, onormalt ansträngt och förvirrat.

Inom den landväga trafikens operationsområde har ett storverk utförts av *bilväsendets* och de bakom detta stående industriernas män. Alla känna väl till omvandlingen av motorfordonsparken till den av drivmedelskrisen påkallade nya driftsformen, gengasdriften. Denna omvandling har ägt rum i så snabbt tempo, att vi

redan till årsskiftet kunnat på de flesta platser inom landet konstatera en skäligen god balans mellan å ena sidan tillgången på gengasdrivna motorfordon av olika slag och å andra sidan ett, låt vara ej alltför överflödigt tillmätt, behov av sådana för den allmänna trafiken.

Vid halvårsskiftet 1940 hade vi nära 70,000 bensindrivna bilfordon i bruk, med en bensinkonsumtion av 12,000—13,000 m³ per månad. Därav voro nära 40,000 lastbilar som enbart de krävde nära 8,000 m³ bensin per månad.

I dag finnas mycket få bensindrivna bilfordon i drift. Hela den av olika skäl ofrånkomliga bensintilldelningen för motorfordonstrafiken uppgick under gångna januari månad blott till några hundra m³, häri inräknat också den även vid gengasdrift nödiga bensinen för garagetjänst. Den gengasdrivna motorfordonsparken däremot uppgick den 15 januari sammanlagt till c:a 31,000 bilfordon, varav i runt tal 20,000 lastbilar.

Det allmänna trafikläge, som härigenom skapats, kan kännetecknas så — jag bortser från personbilarna — att den för den allmänna samfärdseln så betydelsefulla busslinjetrafiken kan upprätthållas nästan överallt i skäligen tillfredsställande omfattning samt att även lastbilstrafiken är tillräckligt väl tillgodosedd för mera normalt föreliggande behov med förmåga till och med att i icke ringa utsträckning möta lokalt och temporärt uppträdande spetsbelastningar.

Inför en sådan geografiskt mycket utbredd spetsbelastning står man emellertid i dessa dagar. Den har vållats av det förut behandlade, plötsligt påkomna behovet att hastigt omflytta väldiga kvantiteter bränsleved. Järnvägarna ha en rationell kring ett centrum uppbyggd administration och en driftsteknisk organisation, som vid behov kan bindas för olika trafikuppgifter. Där kan man reglera dispositionerna och förloppet, då det gäller att taga ut effekter utöver det normala, även om som sagt en trafikteknisk gräns alltid ges. För biltrafikväsendets del finnes ingen sådan organisation. Där beror det mesta på ett de fria krafternas spel. Väl ges tillstånd att utöva yrkesmässig trafik, men däremot svarar ingen författningssenlig befordringsplikt. Det står i trafikföretagens fria val att ställa sig eller icke ställa sig till förfogande för en transportuppgift, som är angelägen för samhället. Man har därför måst nöja sig med en allmän vädjan till biltrafikföretagarna i landet att i det kritiska dagsläget för den allmänna bränsleförsörjningen beakta vikten av att transporterna av bränsleved fram till järnvägsstationerna eller

samhällena gå före transporter av lägre samhällelig behovsordning och särskilt då före sådana transporter, som kunna anstå någon tid eller som kunna utföras med anlitan­de av annat transportmedel än lastbil. Effekten av dessa vädjanden är emellertid obestämbar och *samordningen* av transportmedlen bil och järnväg för att vinna en maximieffekt av desamma framstår som en mycket vanskelig, ofta ej praktiskt lösbar uppgift. Mycken hjälp härvidlag har dock skänkts genom de av en del lasttrafikbilägare organiserade ordercentralerna och orderkontoren. Det är utan tvivel ett nationellt intresse — ej blott i dagens krisläge utan för den allmänna transporthushållningen på lång sikt — att dessa institutioner få stöd i sin utveckling till effektivt trafikreglerande organ.

På den för biltrafikväsendet, liksom för den inrikes sjöfarten praktiskt taget fria transportmarknaden har transportprisbildningen blivit mycket ojämn. Priserna i lokaltrafik ha i allmänhet legat högre än i långtrafik, där förhöjningen i regel synes hålla sig vid 20 % men gått ned ända till 10 %, tydligen under inverkan av järnvägarnas föga höjda taxeläge. Beträffande de särskilt aktuella ved- och virkestransporterna variera höjningarna mellan 15 och 45—50 %; genomsnittliga höjningen torde ligga omkring 35 %. För stads­körningar kan höjningen gå upp ända till 55—60 % och t. o. m. mera.

Ett vanskligt problem för biltrafiken i den nya driftsformen utgör anskaffandet av det fasta bilbränslet. Det är mäktiga kvantiteter sådant som erfordras. Sålunda beräknas åtgå för innevarande februari månad i runt tal 170,000 m³ bilkol och 82,000 m³ bilved eller sammanlagt 250,000 m³ bränsle. Mäta vi detta i vanligt Stockholmskastmått, få vi nära nog samma längd på vedkassen som från Stockholm till Norrköping. Det ger något att tänka på, att den vedkassen skall brännas upp på en månad, och sedan följas av en ny, ändå större, nästa månad o. s. v. Stora delar av dessa väldiga kvantiteter bränsle få i trängsel med andra angelägna och tvingande järnvägs­transporter tillföras konsumtionsområden långt fjärran ifrån. Det måste vara en fråga av stor nationalekonomisk betydelse, i vilken utsträckning det verkligen kan vara berättigat att bygga biltrafik­väsendets försörjning med bilbränsle på mycket långa tillförseltrans­porter. Vare sig det gäller behoven av fast bilbränsle för en kortare eller längre tid av spärrad bensintillförsel eller för en fortsatt gengasdrift även efter det att bensinslussarna öppnats, så synes det böra uppställas som ett viktigt mål för den allmänna bränsleförsörjningen att det fasta bilbränslets anskaffning planlägges så, att behoven av

detsamma skola kunna tillfredsställas från produktionsrayoner, som i möjligaste mån sammanfalla med konsumtionsområdena.

Under det skiftande krisläget har utan tvivel rika tillfällen givits till erfarenheter och iakttagelser rörande transportväsendets organisation och många reflexioner, hur det måhända bort vara annorlunda för en rätt beredskapsrustning. Lärdomar ha otvivelaktigt inhämtats, som säkerligen böra vara vägledande vid det allmänna transportväsendets omställning till tjänst för det mera normalt funktionerande samhällslivet. Uppmärksamhet bör då skänkas även vad som kan böra finnas i beredskap till en annan gång, när kristidsbehov kunna kräva, att vi skola reda oss själva.

Den 6 febr. 1941.

AVSPÄRRNINGSKRISEN OCH ARBETSLÖSHETEN

Av fil. lic. TORSTEN GÄRDLUND

För några månader sedan måste ledningen för en pappersmassefabrik vid Norrlandskusten meddela sina arbetare, att driften på grund av avsättningssvårigheter skulle inställas på obestämd tid. Omkring 400 man blev utan arbete och hade att se sig om efter någon tillfällig sysselsättning. Den första åtgärd, som vidtogs, var att ordföranden för massaarbetarnas fackförening uppsökte arbetsförmedlingen på orten. Tack vare arbetsförmedlingens förbindelser med övriga arbetsförmedlingar både inom det egna länet och inom alla andra län kunde arbetarna här få besked om att det fanns vedhuggningsarbete att få i det nordvästra skogsområdet inom samma län samt dessutom anläggningsarbete högst uppe i Norrbotten. Ett mindre antal av de arbetslösa erbjöds möjligheter att gå igenom en yrkeskurs för verkstadsarbete, som just skulle börja i närmaste stad; efter en sådan kurs skulle det ganska säkert finnas arbete för dem inom metallindustrin. På arbetsförmedlingen fick fackföreningens representant naturligtvis också uppgift om de löner, som erbjöds vid dessa arbeten, och om förläggningssmöjligheterna på respektive orter.

När nu de arbetslösa massaarbetarna kom tillsammans för att diskutera de tillfälliga arbeten, som erbjödits dem, visade det sig vara en hel del svårigheter att undanröja.

De som var beredda att ta skogsarbete, visste ju att deras möjligheter att göra sig en dagsförtjänst, tillräcklig att leva på, inte bara berodde på den erbjudna ersättningen per huggen kubikmeter utan också på hur svårhuggen skogen var inom det avverkningsområde, det gällde. Och de ville gärna veta litet mer om förläggningsförhållandena, ty det finns ju skogskojar av många olika slag. De beslöt därför att utse en skogsvan representant, som nästa dag tog bussen och åkte upp till avverkningsområdet för att titta närmare på det. Han kom tillbaka och meddelade, att förhållandena var tillfredsställande. Någon kanske kan tycka, att detta var mycket nogräknade

arbetare, men det går lättare att förstå deras omsorg, om man försöker tänka sig in i, att själv lämna sitt yrkesarbete och sitt hem för att i en tjugo mil avlägsen skogsbygd börja ett tungt och lägre betalt arbete, som man inte har någon särskild vana för.

För våra norrländska massaarbetare uppstod också frågan om skogsverktyg: sådana kostar en fyrtio—femtio kronor, och den summan kan vara svår att skaffa, särskilt då, som i det här fallet, fabriken redan tidigare under året stått stilla under flera kortare perioder och arbetarna måst ta av sina besparingar. Den frågan klarades utan vidare: arbetsförmedlingarna ha numera skogsverktyg att låna ut till dem som tillfälligt vill hjälpa till i skogen.

För några arbetare var det till och med svårt att skaffa respengar, särskilt för dem som skulle ända upp till Norrbotten. Förskott på respengarna kan man, om man behöver, alltid få från arbetsförmedlingen. När det gäller sådant här arbete, av särskild betydelse för folkförsörjningen eller rikets försvar, behöver man inte ens återbetala bidraget; staten ger ett resebidrag som ett stöd för att under krisen befrämja omflyttning på arbetsmarknaden.

Vid nämnda sammanträde kom det också upp ett annat problem, som varit särskilt brännande inom de norrländska exportindustrierna. Någon frågade: "Om nu fabriken en dag skulle köra igång igen, om det har blivit plats i lagermagasinet på grund av några oväntade skeppningar, kommer då vi, som tagit tillfälligt arbete på avlägsen ort, att omedelbart kallas tillbaka till vårt ordinarie arbete?" Man var alltså rädd för att få avsluta det tillfälliga arbete, som man kanske just hade börjat, eller också att på grund av sin frånvaro räknas som skild från arbetet. Skulle företaget måhända, om driften plötsligt kunde tas upp igen, erbjuda ens gamla plats till någon annan? Man hade diskuterat denna fråga med företagsledningen, men utan att finna någon riktig lösning. Arbetarnas organisation beslöt då att påkalla länsarbetsnämndens uppmärksamhet på denna fråga.

Länsarbetsnämnden sammanträdde efter några dagar i sitt sessionsrum på länets arbetsförmedling för att behandla massaarbetarnas skrivelse. Föredragande vid sammanträdet var direktören för länets arbetsförmedling; han hade gjort en förundersökning i denna sak. Nämndens ordförande, en ämbetsman inom länet, uppställde först frågan, om det fanns någon fast praxis, när det gällde arbetarnas återinträde efter en längre driftsnedläggelse, men det tycktes det inte finnas. Av nämndens två övriga medlemmar erinrade ar-

betarpartens representant, en ledande fackföreningsman inom länet, om att samma problem hade varit aktuellt på många platser. Arbetsgivarrepresentanten i nämnden, en disponent inom länets träindustri, trodde för sin del, att länsarbetsnämnden genom överläggning med det företag, det här gällde, skulle kunna finna en utväg. En sådan överläggning ledde också till resultat: företaget i fråga gick med på, att om driften åter togs upp tillfälligt, skulle endast ett mindre antal oersättliga specialarbetare kallas hem till fabriken. De övriga arbetarna skulle få stanna kvar i skogen eller på anläggningsarbetena eller i verkstadsskolan och ändå få börja vid fabriken, när de slutfört sitt tillfälliga arbete. Under tiden skulle företaget, om det för någon period kunde köra igång, ersätta dessa arbetare med extra personal.

Vid den här överläggningen mellan arbetarna vid den norrländska massafabriken uppkom slutligen ett spörsmål av facklig art. Någon av deltagarna erinrade om, att enligt fackorganisationernas stadgar en organiserad arbetare skall tillhöra det fackförbund, inom vars industriområde han arbetar: en organiserad massaarbetare skall tillhöra pappersindustriarbetarförbundet, en skogsarbetare skogs- och flottningsarbetareförbundet o. s. v. Och om en arbetare övergår till ett annat arbetsområde, skall han enligt reglerna också gå in i det fackförbund, som omfattar arbetsfolket på detta område. Men våra massaarbetare var i det här läget inte särskilt tilltalade av att lämna sitt ordinarie förbund, som de länge tillhört och på ett särskilt sätt kände sig knutna till, bara för att de för tillfället tog arbete inom andra näringar. Ordföranden kunde emellertid tala om, att pappersindustriarbetareförbundet beslutat att tillsvidare tillämpa andra bestämmelser för medlems övergång till annat förbund. På initiativ av LO har nämligen de flesta förbund beslutat, att en medlem som tar tillfälligt arbete inom ett annat näringsområde, skall äga rätt att kvarstå i sitt ordinarie förbund. Eftersom det ofta är så, att det tillfälliga arbetet — inom jordbruket eller skogsbruket — är lägre avlönat än det ordinarie industriarbetet, har man också ordnat det så att medlemsavgiften till fackföreningen, för den som tar annat tillfälligt arbete men önskar stå kvar i sitt gamla förbund, skall kunna nedsättas. En massaarbetare, som tar tillfälligt arbete i skogen, får sålunda sin avgift till pappersindustriarbetarförbundet nedsatt till hälften. Dessa bestämmelser har de fackliga organisationerna infört just för att underlätta medlemmarnas möjligheter att för tillfället ta sig över till andra arbetsområden, för att alltså inte orga-

nisationsförhållandena skall kännas som ett hinder mot omflyttningen på arbetsmarknaden.

Alla de problem, som hade uppkommit i detta norrländska industrisamhälle på grund av driftsinställelsen, kunde alltså lösas; och några veckor senare reste en mycket stor del av dem som blivit arbetslösa till sina nya arbetsuppgifter norröver.

Vi skall dock icke glömma att tala om den mindre grupp, som fick möjlighet att gå igenom en omskolningskurs för verkstadsarbete. Den mekaniska industrin har ju tack vare de stora rustningsbeställningarna fått ett ökat behov av arbetskraft. Staten har därför ordnat kurser för att utbilda arbetslösa till tempo- och hjälparbetare inom verkstäderna. Med tempoarbetare menar man arbetare, vars yrkeskunskap är begränsad till ett litet område inom tillverkningstekniken; de kan fullt tillfredsställande utföra ett eller några få arbetstemon i tillverkningsserien. Hjälparbetare får vid de yrkeskunniga kamraternas sida hjälpa till med litet av varje i fabrikationen. De som fått en kort utbildning vid omskolningskurserna kan alltså göra en fullgod insats inom båda dessa slag av arbete i verkstäderna. För dessa kurser har man satt in ett extra skift i främst de kommunala verkstadsskolorna och även utbildat särskilda lärare för denna uppgift. Kurserna kom i gång i juni förra året; och det var från början meningen att endast från värnplikt frikallade arbetslösa skulle kunna komma ifråga; detta krav håller man numera inte så strängt på. Under utbildningstiden, som är upp till sex månader, får eleverna en lön på mellan 20 och 40 öre i timmen, beroende på ålder och dyrtidsförhållanden. Dessutom kan de vid behov få kontant arbetslöshetshjälp utom timlönen. Vid sådana kurser, som bedrivs på ett tjugotal platser i landet, har sedan i juni förra året sammanlagt inskrivits omkring 3,000 man och av dessa är ungefär 1,100 alltjämt under utbildning. Det är förresten inte bara män utan även kvinnor, som har fått sådan utbildning till verkstadsarbete, och bland eleverna har funnits yrkesutövare av alla slag, byggnadsarbetare, arbetare från exportindustrierna, från margarinfabrikerna, kontorister och chaufförer. Alla åldrar, från tjugofemårsåldern upp emot femtioårsåldern, har varit företrädade. Det var alltså till en sådan omskolningskurs, som en del av våra norrländska pappersarbetare sökte sig. Anmälning till kursen skedde här som på andra platser genom närmaste arbetsförmedling.

Låt oss nu sammanfatta den här arbetsmarknadssituationen vid den stora norrländska massafabriken.

Fabriken inställde sin drift på obestämd tid: orsaken var ju att denna exportindustri på grund av avspärrningen västerut inte kunde finna full avsättning för sina produkter. Att driften kunnat hållas uppe stötvis beror på att beställningar då och då kommit in från en del länder, som inte tillhör de vanliga stora kunderna.

De arbetslösa erbjöds sysselsättning i skogen och vid försvarsanläggningar: avspärrningen har tvingat oss att söka vårt bränsle i de egna skogarna, och den ökade försvarsberedskapen har skapat en mängd olika arbetstillfällen.

För att få reda på var de nya arbetstillfällena fanns, vände sig ordföranden för arbetarnas organisation, som ju på alla sätt skall tillvarata medlemmarnas intressen, till den offentliga arbetsförmedlingen, vars uppgift ju är att förmedla arbete åt arbetarna och att å andra sidan sätta arbetsgivarna i förbindelse med den lediga arbetskraften. I nuvarande läge har, som vi sett, arbetsförmedlingen fått särskilda resurser; den kan låna de arbetssökande skogsverktyg utan ersättning, och den kan nu i långt större utsträckning än tidigare lämna bidrag för de arbetssökandes resor till annan ort.

Vi lade också märke till en särskild svårighet inom en industri, som under avspärrningen haft växlande drift. Det visade sig svårt att både skaffa de arbetslösa tillfälligt arbete på annan ort och att samtidigt se till, att industriföretaget inte berövades sin yrkesvana personal, när driften åter sattes i gång. Problemet kunde i det här fallet lösas med bistånd av länsarbetsnämnden.

Sådana arbetsnämnder, med en ordförande och två partrepresentanter, finns numera i varje län. De sortera under arbetsmarknadskommissionen, och deras uppgift är att på alla sätt underlätta den anpassning på arbetsmarknaden, som blivit nödvändig genom kristidens ekonomiska omvälvningar och genom vår ökade försvarsberedskap. Dessa länsarbetsnämnder har, som vi såg, ett nära samarbete med arbetsförmedlingarna inom länet. Vi har alltså fått en pyramidformig organisation av arbetsmarknadens myndigheter i allt som rör arbetsförmedlingsfrågor i vidaste mening. Pyramidens bas består av de omkring 500 arbetsförmedlingsombuden landet runt. Dessa lokala ombud sortera närmast under de omkring 150 avdelningskontoren, som i varje län lyder under länsarbetsförmedlingarna. Dessa i sin tur sortera — med länsarbetsnämnden som mellanled

i en hel del frågor — under den centrala arbetsmarknadskommisionen i Stockholm.

Slutligen såg vi, att den ökade försvarsberedskapen skapat brist på verkstadsarbetare, och att det härigenom erbjöds arbetstillfällen för de arbetslösa i den mån de ha en viss yrkesvana. Våra massarbetare saknade ju förkunskaper i mekaniskt arbete, men de kunde få en snabb och effektiv yrkesskolning vid särskilda verkstadskurser.

När jag här skildrat den viktigaste sidan av det aktuella arbetsmarknadsproblemet genom att utgå från ett praktiskt exempel, kanske några av lyssnarna har undrat om detta exempel varit taget ur verkligheten eller om det varit konstruerat. Det var ju här en sådan mängd svårigheter samlade i ett enda fall, och svårigheterna löstes i det här fallet kanske rationellare än vad mången är van vid från sin egen erfarenhet. Den situation, som jag här skildrat, är i allt väsentligt tagen ur verkligheten. Endast i några detaljer har jag, för att få en fullständigare bild, lånat några drag från andra praktiska fall, som under det senaste året mött mig.

Under det gångna året har en rad liknande situationer uppstått i olika delar av vårt land och jag skall ge några fall som exempel. Under sommaren och hösten tog många arbetare från den småländska träindustrin sina cyklar och gav sig ut för att söka jordbruks- och skogsarbete på bondgårdarna efter vägen. Vid en cellulosafabrik i Västsverige fick en stor del av dem som blivit arbetslösa rycka in vid en ackumulatorfabrik i närheten. Vid verkstäderna nyanställdes under förra året omkring 10 000 man, och åtminstone ett par tusen av dessa kom från andra arbetsområden. I de företag, som tillverkat och monterat gengasaggregat, har en mängd arbetare fått sysselsättning, och detsamma gäller alla möjliga andra företag, som tillverkar ersättningsvaror. Det har behövts folk för att bygga och sedan sköta sulfitsprittfabriker, cellulfabriker, skifferoljeverk, karbidlampsfabriker o. s. v. I en rad fall har det alltså på grund av den ökade försvarsberedskapen och avspärrningen uppstått nya företag, som ofta erbjudit arbete åt folk från andra näringsområden. En överflyttning av arbetskraft har mycket ofta blivit möjlig just genom de åtgärder, som vi förut såg exempel på: genom den offentliga arbetsförmedlingens råd och dess resebidrag samt genom skolning vid yrkeskurser.

I början av krigsåret satte man sitt hopp till att den arbetslöshet, som då främst fanns inom byggnadsfacken, helt skulle kunna hävas genom att de arbetslösa gick över till tillfälligt arbete i de näringar, som fått ökade sysselsättningsmöjligheter. Man insåg naturligtvis, att en del äldre eller kanske sjukliga arbetare inte kunde söka sig över till det ofta hårda arbete, det här var fråga om. Dessa skulle beredas arbete genom de statliga och kommunala myndigheternas försorg eller också få kontantunderstöd.

När våra handelsvägar västerut spärrades genom krigshändelserna i april 1940, kunde man inte längre räkna med att helt klara arbetslöshetsfrågan genom omflyttning. Utom arbetslösheten inom byggnadsfacket hade man nu att vänta minskad sysselsättning inom stora exportindustrier och inom hemmaindustrier, som brukade köpa sina råvaror västerifrån. Man började därför planera ett offentligt arbetsanskaffningsprogram.

Det bör dock understrykas, att omflyttningen på arbetsmarknaden alltså är det viktigaste medlet mot arbetslöshet. Detta kan ju motiveras på ett mycket enkelt sätt: den första åtgärden måste alltid vara att utnyttja de sysselsättningsmöjligheter, som redan finns eller som tillkommer genom själva krisförhållandena, innan man skapar nya. Om dessa tillgängliga arbetstillfällen sedan inte förslår, utan samhället måste bereda nya, blir det ofta även här fråga om en överflyttning av arbetskraft — mellan yrken eller mellan orter. Även i dessa fall är alltså de åtgärder för att befrämja omflyttningen på arbetsmarknaden, som jag här talat om, av stor betydelse. Det förhåller sig alltså ingalunda så, att behovet av en omflyttning på arbetsmarknaden försvunnit, därför att arbetslöshetsläget under senare månader försämrats. Det är tvärtom så, att det härigenom blivit ännu nödvändigare att genom omflyttning tillvarata alla tillgängliga och efter hand uppkommande arbetstillfällen.

En skildring av alla de problem, som uppkommer vid en omflyttning på arbetsmarknaden, kan ge det intrycket, att vår arbetsmarknad skulle vara insnörd i en väldig mängd regler, som verkar hämmande på en anpassning efter förändrade ekonomiska förutsättningar. Man kan emellertid också se saken från en annan sida.

Den svenska arbetsmarknaden är en fint reglerad mekanism, som under normala tider verkar med stor precision, och denna mekanism brukar både ur de enskildas och ur näringslivets synpunkt betraktas

som en tillgång. När nu näringslivet har tvingats ur sin normala kurs genom krigsförhållandena, har man sökt skapa en tillfällig omläggning av denna arbetsmarknadens mekanism. Den normala anpassningen på arbetsmarknaden bygger, kan man säga, på de enskildas initiativ inom de gränser, som under en lång utveckling har uppdragits av organisationerna och myndigheterna. I märkvärdigt hög grad har man under nuvarande kris med dess väldiga anpassningsproblem kunnat bevara det enskilda initiativet som själva grunden för arbetsmarknadens organisation. Alla de nya ingripanden, som jag här nämnt, syftar till att underlätta den tillfälliga överflyttning till andra näringsområden, som den enskilda arbetaren på eget initiativ och i eget intresse företar.

När de gamla förhållandena återkommer, räknar man ju med att kunna lämna denna kristidsreglering och återgå till den normala ordningen på arbetsmarknaden. Det är dock min tro, att många av kristidens erfarenheter på detta område för framtiden kommer att möjliggöra en ännu bättre samordning än tidigare mellan de olika enheterna på arbetsmarknaden — mellan de enskilda, näringslivets olika organisationer och de offentliga myndigheterna.

Det gångna året har givit lovande tecken på en sådan utveckling. Arbetarnas organisationer har tagit initiativ i krisfrågorna, som har legat långt vid sidan av organisationernas normala uppgifter. De har, som vi sett, inlett samarbete med arbetsförmedlingarna, ofta genom att tillsätta särskilda samarbetskommittéer. Och när svårigheter av mera allmän räckvidd har uppkommit, har parterna på arbetsmarknaden inte tvekat att framföra sina problem till länsarbetsnämnderna. Genom det gångna årets erfarenheter har, tror jag, både arbetarna och arbetsgivarna ofta upptäckt, att många av de svårigheter, som förefallit så oöverstigliga, visat sig möjliga att bemästra, när det finns god vilja hos de enskilda och ett praktiskt handlag hos organisationernas och myndigheternas folk.

Den 14 febr. 1941.

RANSONERINGEN OCH LIVSMEDELSLÄGET

Av fil. lic. MAURITZ BONOW

"2 kronor bjudet, 2:50, 3:25, 4:—, fler om budet, skilj er åt. 4:50" och så vidare. Den som någon gång bevistat en hederlig svensk auktion har förvisso erhållit en åskådningsundervisning över hur priset så att säga ransonerar efterfrågan. För varje nytt bud ramlar stora grupper av tilltänkta köpare bort ur konkurrensen. Kretsen av köpvilliga tunnas ut. Man närmar sig klimax. Till slut faller klubban: 12:50, första, andra, tredje gången. Fru Pettersson hämtar triumferande eller ångerköpt den inropade trebenta kaffepettern eller vilken dyrgrip det nu gäller...

Detta auktionsexempel är nu kanske mer dramatiskt än vetenskapligt väl valt för att belysa prisets allmänna inverkan på varuefterfrågan. Exemplet är ju också bara använt för att påminna om det välkända faktum, att ett högre pris som regel under i övrigt lika förhållanden verkar återhållande, ransonerande på efterfrågan. Vi ska inte här ge oss i kast med den vanskliga uppgiften att försöka reda ut de invecklade sammanhangen mellan utbud, efterfrågan och priser under normala förhållanden ens på ett så begränsat område som livsmedelsmarknaden.

Låt oss i stället ta upp frågan hur det kan komma sig att krigstider, även i neutrala länder som vårt eget, tycks föra med sig ransonerings t. ex. av livsmedel.

Svaret på den frågan kan förefalla självklart nog. Moderna krig åtföljas som regel av den företeelsen, att viktiga handelsvägar blir avspärrade. Även i länder, som har relativt god självförsörjning med livsmedel i *fredstid*, uppstår som följd härav förr eller senare en viss knapphet på importlivsmedel och råvaror för livsmedelsframställningen. Men varför kan man då inte låta denna knapphet ta sig uttryck i stigande priser, som begränsar efterfrågan, så att den motsvarar den minskade tillgången?

Svaret på den senaste frågan kan göras mer eller mindre uttömmande. Låt oss begränsa oss bara till ett par viktiga synpunkter.

Antag t. ex. att den sammanlagda tillgången på smör och margarin, alltså på matfett som man för korthetens skull brukar uttrycka sig, skulle sjunka till hälften mot normalt. Hur högt pris skulle då behövas för att i genomsnitt tvinga ned hela svenska folkets förbrukning av matfett till hälften? Med andra ord hur priskänslig är efterfrågan på matfett? Ja, det finns vissa beräkningar gjorda i fredstid som kan ge oss någon ledning för en djärv gissning. För att få ner förbrukningen till hälften skulle man sannolikt behöva minst fördubbla priset. I förbigående må påpekas, att i en marknad, där allmänheten väntar en fortskridande prisstegring, skulle troligen inte ens ännu större prishöjningar räcka till för att få till stånd den behövliga förbrukningsminskningen.

Nu är matfett ett livsmedel med en mer priskänslig efterfrågan än ett stort antal andra matvaror. Skulle samma beräkning göras för sådana livsmedel som mjöl och bröd eller mjölk, vilka är ännu mer outhärliga, skulle inte ens prishöjningar på flera hundra procent räcka till för att skära ned hela folkets genomsnittsförbrukning till hälften.

Låt oss stanna ett ögonblick till vid dessa exempel! Vi ska sedan diskutera, hur det kan ställa sig vid mindre långtgående minskningar i varutillgången. Vi ska här helt förbigå vilka verkningarna skulle bli på den allmänna prisnivån, på penningvärdet av så våldsamma höjningar av livsmedelspriserna. De indexreglerande penninglönernas samband med levnadskostnaderna är ju känt.

Vi ska i stället fråga oss: hur skulle en prishöjning på vissa livsmedel med hundra procent eller mer påverka, inte hela befolkningens genomsnittsförbrukning, utan förbrukningen i olika inkomstgrupper inom befolkningen?

Liksom i vårt auktionsexempel skulle givetvis de minst köpkraftiga komma att hårt trängas tillbaka i konkurrensen om de inknappade tillgångarna. Detta sammanhänger med det välkända förhållandet, att vid särskilt låga inkomster går en stor del av dessa, kanske hälften, åt till rena livsmedelsutgifter, medan vid högre inkomster kanske blott 1/5 går åt till livsmedelsinköp för lika stora familjer. På samma sätt blir den s. k. livsmedelsprocenten högre i en barnrik familj jämfört med en barnlös eller barnfattig familj i samma inkomstläge. De bättre lottade kan sålunda utan större svårigheter öka på sina livsmedelsutgifter, betala högre priser.

Någon kanske invänder: men kan man inte råda bot på denna svårighet genom att sätta maximipris? Alla erfarenheter (inte minst från förra kriget) ger vid handen, att maximipris på livsmedel med knapp tillgång utan ransonering av efterfrågan blir verkningslöst. Priset blir i dylikt fall på nytt regulatorn. Men det blir priset i *smyghandeln*. Men omvänt gäller också, att man genom en i rätt tid införd och riktigt avvägd ransonering kan i hög grad bidra till att hålla priserna stabila och förhindra sådana prisstegringar, som samhällsmakten finner icke önskvärda.

Om det sålunda är klart att det vid en *stark* inknappning av varuförsörjningen är ogörligt att bara låta prisbildningen sköta ransoneringen av efterfrågan, så kan givetvis det spørsmålet ställas: men är det inte möjligt att låta priset sköta ransoneringen även för viktiga livsmedel, om det blott är en *mindre* inknappning, säg med 10 à 20 % av efterfrågan, som behöver ske och detta i varje fall för sådana livsmedel, där efterfrågan är mer priskänslig, alltså starkare reagerar för prisförändringar?

För att belysa den frågan kan det vara lämpligt att se på några siffror ur socialstyrelsens budgetmateriel om sambandet mellan inkomstens och förbrukningens storlek. Låt oss ta förbrukningen av matfett och fläsk.

För gruppen arbetare och lägre tjänstemän var hushållsförbrukningen av matfett (smör och margarin sammanlagt) vid den senaste undersökningen omkring år 1933, räknat per individ och vecka:

i den lägsta inkomstgruppen	317 gram
i den närmast högre inkomstgruppen	366 „
och i den högsta inkomstgruppen	397 „

Den lägsta inkomstgruppen hade alltså drygt 300 gram i veckan, den högsta nära 400 gram. Som synes en ganska avsevärd skillnad. Samtidigt hade lant- och skogsarbetare en förbrukning på c:a 275 gram matfett. Deras fläskförbrukning var emellertid åtskilligt högre än industriarbetarnas. Fläskförbrukningen per individ och vecka för arbetar- och lägre tjänstemannagruppen var i lägsta inkomstklassen c:a 200 gram och i den högsta inkomstklassen c:a 250 gram.

Jag har nämnt dessa siffror närmast för att klargöra att bl. a. på grund av inkomstolikheterna stora skillnader faktiskt föreligga i förbrukningen av viktiga livsmedel redan i normala tider. Det är nu klart, att redan om en inskränkning i förbrukningen på låt oss

säga 20 % skulle ske *absolut likformigt* för alla familjer, så kunde detta för dem, som förut haft en särskild låg förbrukning, medföra näringsfysiologiskt ogynnsamma verkningar, medan det skulle vara föga kännbart för dem, som på grund av hög inkomst förut haft en hög förbrukning. Men vad som inträffat om *priset* skall ransonera förbrukningen är att nedskärningen *inte blir likformig*. Nedskärningen blir *starkare* för dem, som förut haft den lägsta förbrukningen och obetydlig för dem, som haft hög förbrukning. Av vad nu sagts står det klart, att även en måttlig nedskärning helst bör åstadkommas med ransonerings. Ordet "helst" i detta sammanhang har avseende på den möjlighet, som föreligger att genom prisrabatterings motverka att prisstegringen huvudsakligen drabbar de mindre bemedlade. Vid det experiment för att ernå en minskning av matfettförbrukningen utan ransonerings, som i höstas skedde i vårt land. tillämpades som bekant också ett rabattsystem på matfett för den minst bemedlade tredjedelen av svenska folket.

Av den tidigare lämnade överblicken torde det sålunda framgå, att ransonerings av förbrukningen genom kort avgjort är att föredra ifråga om viktigare livsmedel framför en förbrukningsreglering med prisbildningen som instrument.

Helt naturligt är emellertid även kortransonerings behäftad med åtskilliga svagheter. Varje sådant ransonerings-system måste bli relativt stelt i den meningen, att ransonerna inte kan anpassas till de mycket stora skiftningarna i den individuella förbrukningen. Det är redan förut påpekat, att förbrukningen av t. ex. vissa livsmedel ökar med stigande inkomst. För andra livsmedel kan motsatsen gälla. Vidare skiljer sig ofta konsumtionsvanorna rätt avsevärt mellan städer och landsbygd. Medan fläskförbrukningen exempelvis enligt socialstyrelsens förutnämnda undersökning för arbetare och lägre tjänstemän i genomsnitt uppgick till 230 gram per vecka, utgjorde den för lant- och skogsarbetare nära 340 gram och för mindre jordbrukare c:a 440 gram per individ och vecka. Jordbruksbefolkningen uppvisar sålunda överhuvud taget i genomsnitt en mycket högre fläskförbrukning än industribefolkningen, medan ifråga om matfett raka motsatsen är fallet.

Förbrukningen är vidare inom alla samhällsgrupper starkt varierande med hänsyn till ålder och kön. Skiljaktigheter föreligger vidare mellan personer med kroppsarbete, särskilt tungt sådant, och personer med kontorsgöromål o. d. Härtill kommer dessutom att i ett land som Sverige i vissa fall rent geografiska skiljaktigheter ifrå-

ga om förbrukningsstorleken av olika livsmedel föreligger. Endast ett exempel på det sistnämnda. Fläskförbrukningen i de södra delarna av Sverige är genomgående rätt mycket högre än exempelvis i Mellansverige. Redan de nu lämnade antydningarna torde visa, att man inte ens med mycket differentierade ransoneringsystem kan anpassa ransonerna så, att stora ingrepp i de *normala* förbrukningsvanorna undvikas. För att ta ett exempel. Mjöl- och brödransoneringsen, i vilken medgives extra tilldelning åt olika arbetarkategorier, jordbrukare m. fl., vilka ha särskilt tungt arbete, har för befolkningen i övrigt kommit att framstå såsom relativt liberal. Genom ransoneringsen beräknas den samlade mjöl- och brödförbrukningen i landet komma att nedbringas med c:a 7 %, men detta endast under förutsättning, att de som erhåller för stor tilldelning inte tar ut sina ransoner till fullo. I förbigående kan påpekas, att den hittillsvarande erfarenheten bestyrkt riktigheten av nyssnämnda förhandsantagande och att sålunda den avsedda besparingen faktiskt kommit att inträda. För matfettansoneringsens vidkommande har även en differentiering som bekant genomförts i form av särskilda tillägg: en fjärdedels ranson för barn i skolåldern utöver den för hela befolkningen gällande grundransonen, varjämte särskild tilldelning efter ansökan lämnas till sådana förbrukare, som är tvungna att i större utsträckning leva på torrskaffning o. s. v. Ifråga om fläskransoneringsen är en särskilt viktig differentiering det tillskott till grundransonen, som kommer uppfödare av s. k. hushållsgris till del. Sådana uppfödare behöver enligt gällande bestämmelser endast avstå kuponger motsvarande 34 kg. och får kupongfritt tillgodogöra sig den fläskkvantitet, varmed hushållsgrisens vikt i slaktat tillstånd överskjuter de 34 kilona. Härigenom har man kunnat i främsta rummet tillgodose det större förbrukningsbehovet av fläsk, som enligt vad förut sagts jordbrukarbefolkningen faktiskt visat sig ha. Samtidigt har man genom denna anordning sökt stimulera till ett bättre tillvaratagande av hushållsavfall o. d. för fläskproduktionen. Trots de strävanden till en anpassning av ransoneringsystemet till vissa viktigare olikheter i konsumtionsvanorna, som här berörts, är det givet, att någon absolut rättvisa ej skall kunna åstadkommas ens med mycket mer differentierade och aldrig så sinnrika detaljföreskrifter. Kvar står dock, att livsmedelsransoneringsen som medel till konsumtionsanpassning ur sociala och näringsfysiologiska synpunkter i alla de fall, där den är praktiskt genomförbar, är alldeles ojämförligt överlägsen varje ransonerings-

system med prisbildningens hjälp under en period av inknappad varutillförsel. Det torde i detta sammanhang böra framhållas, att ransoneringssystemet denna gång fungerat relativt smidigt och utan större statlig regleringsapparat, detta icke minst tack vare effektiv medverkan av den enskilda och kooperativa handeln.

Det har ännu icke förflutit två år sedan kriget bröt ut. Av våra viktigaste livsmedel är numera flertalet med undantag av konsumtionsmjölk och fisk underkastade kortransonering. För den som erinrar sig, att Sverige under året närmast före krigsutbrottet hade exportöverskott av vissa livsmedel, kan det förefalla överraskande att en så omfattande förbrukningsreglering redan nu befunnits påkallad. Man hör emellanåt jämförelser verkställas med förra kriget på den punkten. Det brukar därvid framhållas, att de första förbrukningsransoneringarna förra gången genomfördes först under senare delen av år 1916 och början av 1917 (socker, mjöl och bröd, kaffe), alltså först drygt två år efter krigsutbrottet. Härvid får man emellertid hålla i minnet, att den egentliga skärpningen av handelskriget mellan stormakterna, med större svårigheter för varutillförsel utifrån som följd, under förra kriget inträdde först vid nyssnämnda tidpunkt. Denna gång har en praktiskt taget *fullständig* avspärrning västerut kommit redan under första krigsåret, nämligen efter ockupationen av Norge och Danmark den 9 april. Ransoneringsåtgärderna i Sverige under innevarande krig kan också på ett undantag när dateras till tiden fr. o. m. resp. efter avspärrningen. Undantaget utgjordes av kaffe och te, där en ransonering kom till stånd något tidigare, främst i syfte att spara på de utländska valutorna. Det kan i detta sammanhang vara lämpligt att påpeka, att ransoneringen av importvarorna kaffe, te och kakao numera *efter* avspärrningen dessutom främst motiveras av önskemålet att fördela de tillgängliga resurserna mellan förbrukarna och i tiden på ett jämnare sätt, än vad som skulle vara möjligt vid fri försäljning. Möjligheterna att genom import komplettera lagren av dessa varor är nu små. Bortsett från den relativt taget mindre betydande importen över Petsamo har införseln västerifrån hittills väsentligen varit stängd. Genom en omfattande beredskapsimport före krigsutbrottet och importforcering så länge handelsvägarna voro öppna, har den kooperativa och enskilda handeln i dessa branscher sört för att vi hittills haft en relativt tillfredsställande behovstäckning ifråga om bl. a. dessa importvaror.

För de inom landet producerade livsmedlen kunde avspärrningen

inte beräknas medföra någon omedelbar knapphet. Genom exportavspärrningen uppstod i stället på våren och sommaren 1940 vissa temporära överskott av livsmedel. På matfettsmarknaden löstes detta tillfälliga överskottsproblem genom den ingripande åtgärden, att produktionen av hushållsmargarin, vars råvaror lättare kunde lagras, lades ned under tiden från den 27 maj till den 15 oktober. Matfettsförbrukningen dirigerades sålunda under sommaren om till enbart smörförbrukning. Exportsmöret så att säga flyttades in på hemmamarknaden. För fläskproduktionens del vidtogs inlagring av överskottet i fryshus o. s. v. Man visste nämligen redan vid denna tidpunkt tack vare betäckningsstatistiken, att fläskutbudet under sista kvartalet 1940 skulle bli åtskilligt lägre än normalt, och att alltså fryshusens förråd av fläsk då skulle komma väl till pass. Genom åtgärder av här beskriven typ påbörjades sålunda av de statliga regleringsorganen en anpassning för att inrikta vår livsmedelsförsörjning på de skärpta krav på beredskap för framtiden, som den inträdda avspärrningen uppställde. Det hade nämligen redan före kriget stått klart för statsmakterna, att Sverige vid en eventuell långvarig avspärrning västerut med dess verkningar på vår foderimport m. m. skulle komma att efter en längre eller kortare övergångstid ställas inför vissa svårigheter att kunna helt tillgodose vårt normala livsmedelsbehov med enbart produkter framställda inom landet. Hur lång övergångstiden från överskottshushållning till knapphetshushållning ifråga om livsmedel skulle bli, komme närmast att bero på i vad mån vårt land finge normala skördar eller ej. I detta samband må nämnas, att sockerransoneringen, som genomfördes i Sverige den 10 april i fjol, alltså samtidigt med ockupationen av Norge och Danmark, närmast var motiverad av önskemålet att verkställa en jämnare fördelning mellan medborgarna av i och för sig vid normal förbrukning fullt tillräckliga sockerkvantiteter. Socker hade som bekant under höstmånaderna 1939 varit föremål för en livlig hamstring, trots att rätt betydande råsockerkvantiteter fanns på lager och 1939 års skörd företedde alla tecken på att ge normal avkastning. Med sockerransoneringen avses samtidigt att bygga upp vissa reserver för framtida behov.

Övervägande sannolikhet talar för att några så omfattande livsmedelsransoneringsåtgärder som de nuvarande ej blivit erforderliga för att möta en aktuell eller befarad framtida knapphet på de viktigaste inhemska livsmedlen under konsumtionsåret 1940/41, om blott 1940 års skörd hade blivit av normal omfattning. Så blev nu inte fallet.

Särskilt brödsädes- och foderskördarna uppvisade siffror åtskilligt under normalnivån; endast potatis och rotfrukter lämnade god avkastning. I stället för en normal brödsädesskörd av 1,1 miljoner ton erhöll vi 1940 en skörd på omkring 0,7 miljoner ton. Höskörden blev c:a 30 % mindre än normalt. Hela den inhemska fodersköörden, mätt i foderenheter, understeg med ungefär 20 % normalsköörden. Det är egentligen förunderligt hur fullständig likheten är mellan åren 1917 och 1940 ifråga om avspärrningen och skördeutfallet. Jag citerar ur en år 1925 tryckt redogörelse författad av dåvarande statssekreteraren, numera landshövdingen Mannerfelt. Det heter:

”Det utrikes handelsläget försämrades under senare delen av 1917. Överallt restes konstlade, svåröverkomliga skrankor för importen. I augusti förbjödo Amerikas förenta stater all transport till de neutrala i Europa annat än mot licens. De engelska exportförbuden skärptes i oktober.

Landet måste detta konsumtionsår i allt väsentligt lita till sig självt. Självförsörjningens möjligheter prövades i praktiken. Frånsett mindre lager av insaltat fläsk, kött och smör voro landets förråd tömda, när den nya skörden väntades hösten 1917. Allt väsentligt berodde av den *inhemska skördens* resultat. Detta blev synnerligen ogynnsamt. 1917 visade sig vara ett rent missväxtår, sämre än i mannaminne. Plöjningen och sådden hösten 1916 hade försvärats genom långvarig, svår regntid. En osedvanligt sträng och lång vinter förorsakade, att rågen i stor utsträckning gick ut. Våren och försommaren medförde en förödande torka, varigenom den redan förut skadade höstsåden ytterligare försämrades och förhoppningarna om en god vårsädesskörd grusades. Brödsädessköörden motsvarade halv medelskörd. Man måste gå tillbaka till det svåra missväxtåret 1867 för att finna så usel rågskörd som under avspärrningsåret 1917. Även fodersädessköörden understeg väsentligt en normalskörd. — Höskörden var föga mer än halv. Den enda ljuspunkten var en relativt gynnsam skörd av potatis och foderrotfrukter.”

Med ett par små ändringar — vetesköörden blev t. ex. i fjol hårdare drabbad än rågen — skulle denna skildring av årsväxten ord för ord kunna gälla 1940. Den viktigaste skillnaden, som nu gjort det lättare för oss — bortsett från jordbrukets väsentligt ökade produktionskraft — är, att vi haft goda lager av bl. a. brödsäd och konstgödsel. Men mycket går igen, för att nu något förvanska ett känt strindbergscitat.

Till följd av den klena skörden år 1940 har en serie förbrukningsreglerande ingripanden, främst i syfte att neutralisera risken för framtida knapphet av de grundläggande livsmedlen, fått företagas. Mjöl- och brödransoneringen, som genomfördes i början av september, begränsar som förut nämnts normalförbrukningen med c:a 7 %. Såsom nyligen offentligt meddelats, kan situationen på brödsädesmarknaden nu till fullo överblickas fram till nästa konsumtionsårs början, d. v. s. den 1 september 1941, då den nya skörden börjar komma i marknaden. Resultatet är glädjande nog gott: trots 1940 års dåliga skörd kommer en betydande reserv av brödsäd att finnas kvar till hösten i år (c:a 200 000 ton). Även om vi i år skulle få en skörd något under den normala, kan vår mjöl- och brödsädesförsörjning sägas vara någorlunda tryggad även för konsumtionsåret 1941—42.

1940 års klena foderskörd jämte en, trots vidtagen beredskapslagring, inknappad tillgång på importfoder, har medfört en rätt betydande minskning av animalieproduktionen, främst mjölk- och fläskproduktionen. Genom översikter i radio och på annat sätt har den svenska allmänheten orienterats om de beräkningar över den väntade nedgången i mjölkproduktionen på grund av foderknappheten. Det må därför räcka med att erinra om, att den ransonering av smör och margarin, som genomfördes vid årsskiftet, byggt på förutsättningen, att smörproduktionen skulle komma att minska med ungefär en tredjedel, från 95 miljoner kg. per år till c:a 60 miljoner kg. pr år. Av tillgängliga margarinråvaror skall vidare enligt statsmakternas beslut fram till i höst tagas i anspråk en kvantitet motsvarande högst 30 miljoner kg. margarin. Tillsammans skulle detta möjliggöra en matfettsförbrukning för helt konsumtionsår av c:a 90 miljoner kg. För att emellertid dryga ut matfettstillgången och minska riskerna för matfettsförsäljning vid sidan om den reguljära handeln har vissa speciella åtgärder vidtagits. För det första har lantsmörsförsäljningen genom olika regleringsåtgärder bringats under mejeriernas kontroll, samtidigt som försäljningen av separatorer lagts under licens. Dessa åtgärder, som i vissa fall måhända för de enskilda producenterna känts betungande, har varit nödvändiga förutsättningar för en effektiv reglering. För det andra har två åtgärder vidtagits i direkt syfte att öka ut smörproduktionen. Dels har försäljningsförbud för den tjocka grädden, grädde med mer än 15 % fetthalt, föreskrivits, dels har tillverkning av ost med högre fetthalt än 29 % förbjudits. Per år beräknades härigenom smör-

produktionen att ökas med c:a 10 miljoner kg. Enligt den här refererade förhandsberäkningen, varpå matfettstransoneringen grundats, skulle sålunda vår årsförbrukning av smör och margarin komma att uppgå till c:a 100 miljoner kg. i stället för c:a 125 miljoner kg. före krigsutbrottet, d. v. s. omkring 20 procents minskning. Glädjande nog har mjölkproduktionen hittills hållit sig uppe något bättre än vad man i förhandsberäkningarna ansåg sig kunna förutsätta. I dessa räknades med en nedgång i mjölkproduktionen på 20 à 25 %, vilket vid oförändrad konsumtionsmjölksförbrukning skulle sänka smörproduktionen med omkring en tredjedel. Den senast tillgängliga, förhandsberäknade siffran över invägningen vid mejerierna, nämligen för januari månad, visar en nedgång med endast 14 % jämfört med januari 1940. Samtidigt var smörproduktionen blott en obetydlighet mindre än i januari månad 1939. Att smörproduktionen var så väl hävdad beror, förutom på den måttliga nedgången i hela mjölkproduktionen, främst på att den tjocka grädden försvunnit och på tillverkningsförbudet mot fet ost, jämte det förhållandet, att ostproduktionen även i kvantitet räknat minskat rätt starkt. Det är nu givetvis en öppen fråga, om mjölkproduktionen under de månader, som är kvar till dess djuren släppes ut på bete, kan hålla sig någorlunda väl uppe. Det är möjligt, att siffrorna för mjölkinvägningen i mars och april, när de en gång föreligger, kommer att visa en relativt sett mycket stark nedgång, beroende på att foderbristen då blir särskilt akut¹⁾. Hittills har emellertid det rätt gynnsamma försörjningsläget med smör, trots att en del kvantiteter i mån av tillgång på fryshusutrymme inlagrats, varit så pass tillfredsställande, att en extra tilldelning som bekant under en period kunnat beviljas. Viss hjälp åt Finland har även kunnat lämnas.

Ifråga om fläskproduktionen har fodersituationen beräknats nödvändig göra en nedskärning med c:a 25 % av vår tidigare förbrukning. Då i fredstid en del fläsk exporterades, medan fläskexporten nu upphört, betyder detta en nedskärning av själva fläskproduktionen med omkring en tredjedel. Av den förut omnämnda betäckningsstatistiken att döma kan man räkna med att för första halvåret 1941 ha c:a 25 % lägre fläskproduktion än under första halvåret 1940. Även för fläsk har produktionsutvecklingen, åtmin-

¹⁾ Sedan föredraget hölls, ha siffrorna för februari och mars blivit tillgängliga. Dessa visa en procentuell nedgång i mjölkinvägningen från samma månader i föl med endast 12 %. Smörproduktionen har med endast ett par procent understigit motsvarande månadssiffror för år 1940.

stone tillfälligtvis, varit något gynnsammare än vad som på förhand beräknades. Detta torde i främsta rummet bero på att den genomsnittliga vikten på slaktsvinen höjts efter krigsutbrottet. I den ursprungliga fläskransoneringen har därför vissa uppmjukningar kunnat göras genom tilläggsransoner o. d., samtidigt som vissa fläskkvantiteter kunnat inlagras såsom en reserv.

Den på grund av foderknappheten under innevarande vinter framträdande onormalt höga nedslaktningen av storboskap har tidigare behandlats i ett radioanförande. Såsom därvid meddelades, har man från statsmakternas sida sökt utnyttja den särskilt under förvintern rikliga kötttillgången till fryshusinlagring och konservinläggning av nötkött i stor skala med statligt stöd¹).

* *
*

Av den här lämnade kortfattade översikten av vårt nuvarande ransoneringsystem för livsmedel samt de ransoner, som försörjningsläget för närvarande ansetts medgiva, torde ha framgått, att den svenska livsmedelsförsörjningen på det hela taget inte undergått alltför kännbara inknappningar jämfört med förkrigstidens förhållanden. Här har visserligen översikten inskränkts till att gälla i huvudsak endast några av de grundläggande inhemska livsmedel, som produceras av vårt jordbruk. Emellertid har inom livsmedelskommissionens utredningsbyrå i samband med en detaljerad beräkning över utvecklingen av konsumtionsvolymen för livsmedel överhuvud taget från år 1935 fram till nuvarande tidpunkt vissa preliminära beräkningar verkställts över vår livsmedelsförsörjning i kalorier räknat under åren 1940—41 i jämförelse med år 1939. Denna beräkning, som omsluter praktiskt taget hela Sveriges förbrukning av såväl inhemska som importerade livsmedel, har givit vid handen bl. a. följande. Enligt denna beräkning uppgick kaloriförbrukningen per konsumtionsenhet och dag år 1939 till drygt 3 800. 1939 års förbrukningssiffra är av olika anledningar relativt hög jämfört med de närmast föregående åren. För tiden 1935—38 varierar kaloriförbrukningen per konsumtionsenhet och dag enligt

¹) I överensstämmelse med de gjorda förhandsberäkningarna visade under våren utbudet av nötkött starka nedgångstendenser. Knappheten har föranlett att fläskransoneringen planenligt numera utbyggs till en total kött- och fläskransonering.

denna undersökning mellan drygt 3 500 och 3 700 kalorier. Från 1939 till 1940 kan kaloriförbrukningen per konsumtionsenhet och dag beräknas ha sjunkit med c:a 4 % till omkring 3 700. På grundval av dessa förhandskalkyler om livsmedelsförbrukningen enligt gällande ransoneringsgrunder, produktionsförhållanden o. s. v., kan kaloriförbrukningen för 1941 beräknas nedgå till i runt tal 3 300 kalorier per konsumtionsenhet och dag, d. v. s. med c:a 10 % ytterligare. Innebörden härav är sålunda, att kaloriförbrukningen torde komma att under 1941 reduceras ungefär till den nivå, som rådde i början på 1930-talet. Nedgången faller främst på de animaliska livsmedlen (minskningen för matfett, fläsk, fisk, kött etc.).

Det förtjänar nu observeras, att såsom optimalsiffra (alltså så att säga lagom storlek) för kaloriförbrukningen brukar anföras ett värde av 3 000 kalorier per konsumtionsenhet och dag. Genomsnittstalet för hela befolkningen skulle alltså ännu under 1941 enligt den här gjorda prognosen komma att ligga c:a 10 % över optimalnivån. Mot bakgrunden av de anförda siffrorna torde Sveriges försörjningsläge med livsmedel jämfört med vår tidigare fredstidsstandard alltså kunna karakteriseras såsom relativt sett mycket tillfredsställande. Utsträcket jämförelsen till de fåtaliga länder i Europa, som i likhet med Sverige inte mer direkt berörts av det pågående kriget, blir resultatet även synnerligen gott.

Den 27 febr. 1941.

BRÄNSLEPROBLEMET

I AVSPÄRRNINGSTIDER

Av jägmästare ERIK LUNDH

Sverige är rikt på inhemska bränslen. Vi ha till att börja med skogen, vars årliga avkastning, om den helt och hållet användes som bränsle, skulle motsvara ungefär hela vår normala förbrukning. Större delen av denna virkesavkastning är dock alldeles för värdefull för att brännas; den går som råvara till träförädlingsindustrier. Vårt bränslebehov kan därför icke på detta sätt täckas genom skogarnas avkastning utan att stora värden tillspillogivas i form av förlorade arbetstillfällen och exportvärden. Likväl finnas, om det gäller en kortare period av år, stora möjligheter att öka avverkningen i våra skogar. Begränsningen blir här närmast en fråga om arbetskraft och transportmedel.

Dessutom ha vi våra torvmossar. Liksom den växande skogen varje år lagrar upp mängder av solenergi, som sedan kan tillgodos göras som värme, när veden förbrännes, så finnas sedan tusentals år i torvmossarna lager av organisk substans, som kan användas som bränsle. Det kan uppskattas, att torvbränslet skulle räcka i åtminstone 300 år till hela vårt bränslebehov.

Och slutligen finns i Mellansveriges oljehaltiga skiffrar åtminstone lika mycket brännbar organisk substans som i torvmossarna, fastän den härstammar från långt äldre skeden i vår jords historia, liksom stenkolet och mineraloljan utomlands. Enbart inom Närke finnas oljetillgångar, som skulle kunna räcka för hela vårt normala behov av flytande bränsle under många hundra år, om de kunde utnyttjas.

I det sammanhanget bör man ju komma ihåg, att vi även i Sverige ha ett slags kol, i Skåne, fast det kanske hellre kan karakteriseras som lerskiffer med ovanligt hög halt av brännbara ämnen. Men tillgången är icke stor, och brytningen i de skånska gruvorna tillgodoser ej mer än några procent av hela bränslebehovet.

Kvar står emellertid det faktum, att vi ha gott om bränsle i

landet. Dessutom ha vi en icke föraktlig tillgång på vita kol i våra vattenfall.

Man frågar sig då: Varför importera vi så mycket bränsle? Varför ha vi på detta sätt gjort oss så starkt beroende av utlandet, när det gäller så fundamentala saker som vårt transportväsen, både till lands och sjöss, våra bostäders uppvärmning och värmebehovet inom industrien? För att inte tala om arbetet inom jordbruket och all matlagning, som hos en femtedel av landets befolkning sker med gas ur importerat kol.

Svaret är lätt att finna. Under de förhållanden, som vi vant oss att anse som normala och som bruka betecknas som fredsekonomiska, är det utländska bränslet i regel billigare i kronor per värmeenhet räknat. Låt mig först med några korta ord belysa detta förhållande, innan jag går närmare in på de svenska bränslenas speciella egenskaper och användbarhet.

En arbetare i Englands kolgruvor får icke mer än ett par shilling per ton för att bryta stenkolk. I de svenska skogarna kostar det ungefär lika mycket att hugga och klyva en kubikmeter *kastved*, och så går det åt ungefär 6 à 7 kubikmeter ved för att få lika många värmeenheter som ur 1 ton stenkolk. Och hopsläpningen av veden, körningen i skogen och transporten på vägar och järnvägar kosta också mycket mer än stenkolkets upptagning med snabbgående gruvhissar och framfraktning i järnvägarnas specialvagnar. Fastän kolet sedan måste fraktas med båt långa vägar, bli dessa värmeenheter billigare vid den svenska konsumtionsorten än värme ur veden, som växer i skogen runt om.

På samma sätt är det med *torven*. Där den ligger i mossen är den brännbara substansen uppblandad med 7 à 10 gånger sin egen vikt i vatten, och det är en dyrbar och arbetskrävande procedur att genom lufttorkning ta bort vattnet. Även torvens värmeenheter bli därför dyrare än det importerade kolets.

Vad *skiffern* beträffar, så håller den ju cirka 80—85 % askbildande ämnen och dessutom rätt mycket svavel, vilket gör att den inte är särskilt lockande som bränsle. Skall skiffern bli av någon betydelse som fast bränsle, måste en del av de askbildande ämnena skiljas bort genom anrikning. Det är ett av de många problem, som nu sysselsätta den moderna bränsleforskningen.

Men skiffern tilldrar sig vårt speciella intresse av den särskilda anledningen, att den är vår bästa inhemska råvara för framställning av flytande bränslen. Inte heller på det området kan den emellertid

mäta sig med importvaror. Det är inte lätt att konkurrera med ett förstklassigt bränsle, som till och med på sina håll sprutar gratis ur marken, bara man sätter ner ett rör. Enbart brytning och sortering av skiffern kostar per ton olja räknat nära på lika mycket som det pris mineralolja under fredstid betingade i svensk hamn.

I dessa avspärrningstider kunna vi icke i utlandet köpa kol och olja i den utsträckning vi ha vant oss vid, och oljetillförseln är praktiskt taget helt stängd. Vi bli hänvisade till att i stor utsträckning hjälpa oss själva. Det behöver emellertid inte vara en dålig affär att använda våra dyra inhemska bränslen. I stället för att skicka pengar ur landet för att köpa kol och olja och betala långväga transporter, använda vi då pengarna för att skapa försörjningsmöjligheter för svenska arbetare, som eljest skulle gå sysslolösa på grund av exportindustriens inskränkning. Och när exporten ej tillför oss inkomster utifrån, ha vi inget att betala importerat bränsle med.

Bland våra inhemska bränslen kommer då helt naturligt veden ifråga i första rummet. Vedavverkningarna ha kunnat utökas högst väsentligt utan alltför stora förberedelsearbeten och utan kapitalinvesteringar. Men, som jag redan antytt, erbjuder vedanskaffningen ändå många och svåra problem, inte minst ur transportsynpunkt.

Veden — det gäller för resten också torven — är väsentligt mera skrymmande än kol. Den tar nära tre gånger så stor plats som koks och fyra à fem gånger så stor plats som stenkol, vid samma värmevärde. Oljan är ett alldeles särskilt koncentrerat bränsle: 1 hektoliter gengasved motsvarar ju cirka 10 liter bensin, d. v. s. veden tar tio gånger så stor plats som bensinen.

När nu hela vårt transportsystem för bränslen är inställt på koncentrerade utländska bränslen, är det lätt att förstå, att utrymmesbehovet och därmed åtgången av vagnar blir mycket större än förr och att en grundlig omläggning behövs för att anpassa transport- och lagringssystemen till de svenska bränslena. Liksom hö och halm köras i stora lass, måste de svenska bränslena köras i stora rymliga vagnar. Vid järnvägarna finns det redan sådana vagnar, men alltför få. Lastbilarna äro i regel avsedda endast för tunga varor. Numera har det dock blivit allt vanligare, att lastbilarna byggas om med släpvagn för att kunna ta större last.

Men även då vagnen är så beskaffad, att man för utrymmets skull kan lasta full vikt på lasset, fordras det fler lass, ty de svenska bränslena *väga* mer än kol och koks för samma *värmemängd*. 2 ton luft-

torr ved eller stycketorv ge ungefär lika mycket värmevärde som 1 ton kol eller koks, och en hektoliter, d. v. s. en säck gengasved, väger mellan 30 och 35 kg., fast den inte motsvarar stort mer än 10 liter, d. v. s. 8 kg. bensin. Även på grund av vikten ökas alltså transportarbetet vid svenska bränslen.

Den stora vikten hos ved och torv beror till stor del på att bränslet innehåller så mycket vatten. Dels är det så, att själva den brännbara substansen innehåller kemiskt bundet väte och syre, som bildar vatten vid förbränningen utan att utveckla värme, dels finns det även i lufttorr ved och torv cirka $\frac{1}{3}$ kg. vatten för varje kg. torrsubstans. När 1 kg. av sådant bränsle eldas, går det nära $\frac{2}{3}$ kg. vattenånga upp i skorstenen. Och allt det där vattnet måste släpas med vid transporterarna.

Vid råhuggen ved, som håller ännu mera fuktighet, blir det än värre; där är vikten över tre gånger mot koks. Det är alltså mycket viktigt för att ej göra transportproblemet ännu svårare än det är, att veden hugges i god tid och får torka under våren, innan den fraktas.

Men det är inte bara den höga vikten och volymen per värmeenhet, som skiljer de svenska bränslena från de utländska. Karakteristiskt för de svenska bränslena är också den stora halten flyktiga ämnen. Medan t. ex. antracit inte håller mer än några procent dylika ämnen, är halten i torv över 60 % och i trä 70—75 % på torrsubstansen räknat. Åtskilligt av detta ger, som redan sagts, vid förbränningen vatten, men en hel del uppträder i form av tjära, d. v. s. brännbara, sotande gaser. Därför måste de svenska bränslena eldas med mycket mer sekundärluft än kol och koks, för att inte en avsevärd del skall gå bort oförbränd som förlust och till på köpet ge sot och tjära i rökkanalerna. Det går därför i regel inte att utan vidare ersätta kol med ved eller torv — eldningstekniken måste först ställas om för att ta hand om de flyktiga brännbara ämnena.

Särskilt påfallande är detta vid kokspannor med s. k. magasinseldning. Läger man ved eller torv i en sådan, verkar magasinet som en kolmila — tjäran destillerar bort oförbränd, om man inte genom särskilda anordningar apterar eldstaden så, att den kan tillgodogöra även dessa flyktiga delar i bränslet.

En besvärlig sak med de svenska bränslena är deras ohanterlighet både vid transport och förbränning. Vedträna måste travas för hand i vedgården och i transportvagnarna och plockas på samma sätt in i eldstaden. De kunna inte tas med gripskopor som kol och koks,

vråkas i en silo och därifrån matas in i fyren på mekanisk väg, och ännu mindre kan man pumpa dem genom rörledningar såsom olja. Något liknande gäller om stycketorven, som dessutom har olägenheten att smulas sönder och damma. Man frågar sig då, hur de svenska bränslena skola kunna göras mera hanterliga, så att de få större konkurrenskraft.

Vad veden beträffar, användes inom industrien numera rätt mycket metoden att hugga den till flis eller hack av ungefär samma utseende som den flis man använder i massafabriker. Den kan då transporteras bättre med industriens vanliga hjälpmedel. Det är mycket billigt att göra flis. Det kostar per kubikmeter räknat bara en bråkdel av priset för att få veden sågad och huggen på vanligt sätt. Men metoden har nackdelen, att flisen blir ännu mera skrymmande än vanlig ved. Samma värmemängd tar nära dubbelt så mycket utrymme i flis som i kastved.

Vad torven beträffar har man möjlighet att göra briketter och kan då välja en form, som lämpar sig för användningsändamålet. Skall torven ersätta hushållsved eller grova kol, gör man stora briketter. Skall den ersätta småkol, gör man små kulor eller äggformiga bitar.

Nu är det emellertid så, att man inom industrien i moderna anläggningar alltmera har börjat gå över till att först mala kolet och sedan bränna det som *pulver*. På det sättet försöker man efterhärma de idealiska bränslena olja och gas, som kan blåsas in i eldstaden. Ved kan man av ekonomiska skäl inte gärna mala, men brännitorven framkommer som pulver vid fräsmetoden, som i sommar kommer att tillämpas i stor skala av det statliga torvbolaget i dess anläggning vid Store Mosse i Skåne. Det vore därför utmärkt, om man skulle kunna använda frästorven direkt som pulverformigt bränsle. Goda resultat ha nåtts vid proveldningar i industriella ångpannor, och lovande experiment ha också gjorts med pulverbrännare för värmeledningspannor.

Allra bäst vore emellertid, om man först kunde *förgasa* veden eller torven och sedan använda gasen som bränsle. Gasgeneratorer för förgasning av kol och koks ha i många tiotal år använts inom industrien för eldning av ugnar, och ännu vid sekelskiftet fanns det gott om motorer, som gick med generatorgas. Det är moderna typer av dessa gengasens föregångare, som ha gjort det möjligt för oss att i år hålla biltrafiken i gång i åtminstone något så när tillfredsställande omfattning. Just på grund av sin höga halt flyktiga ämnen lämpar sig ved och torv särskilt bra för gasgenerering. När det

gäller motorer är det som bekant mycket viktigt att konstruera gengasaggregaten så, att även tjärbildande och sura ämnen i bränslet förvandlas till brännbar gas. Vid ugnar och pannor är det icke fullt så nödvändigt, och det är därför inget under, att gengasdriften med ved snabbt har vunnit insteg för eldning av ugnar och pannor inom industrien. Ibland använder man t. ex. för smidesugnar gengasaggregat, som äro praktiskt taget likadana som på bilarna, men intressanta nykonstruktioner ha också sett dagen, vilka äro direkt avpassade för sitt industriella ändamål.

Pulverförbränning och förgasning — man kan också tala om pulverförgasning — ge möjlighet att vid de svenska bränslena införa mekaniska eldningsanordningar och automatisk reglering, ännu bättre än vid kol och koks. Vilken stor fördel, som ligger däri, behöver inte närmare utläggas.

Även om vi nu kunna lära oss att på några av de vägar jag här berört förbättra vad man skulle kunna kalla de svenska bränslenas energiekonomi, så kunna vi nog inte komma ifrån, att bränslekostnaden, i pengar räknat, i allmänhet blir högre för de svenska bränslena än för de utländska. Vi kunna emellertid förbättra vår energiekonomi också genom att isolera våra hus bättre och förbättra eldstadsanordningarna både där och inom industrien och ta noga vara på allt avfallsvärme.

Av den värme, som frigöres i eldstaden, när bränslets kol och väte förena sig med luftens syre, är det mycket som går förlorat. En del går bort med rökgaserna, som ju äro mer eller mindre varma, när de lämna skorstenen. En del strålar ut onödigtvis från eldstäder, ångpannor, rörledningar, industriella ugnar och andra värmeförbrukande apparater. En hel del går åt för att förångas det vatten, som finns i bränslet. Vissa bränsleförluster uppstå direkt genom oförbrända delar i askan eller i sot, som följer med röken.

På alla dessa punkter kan sparsamhet sättas in. Pannornas värmeytor kunna byggas rikligare, luftförvärmare anordnas, apparater och rörledningar isoleras på bästa sätt och alla onödiga värmeläckor tätas, för att nämna några exempel på möjligheterna att göra eldningssystemen mera effektiva. Och i våra bostäder äro själva pannorna ofta stora värmeslösare. Där kunna dessutom stora besparingar göras genom att väggarna isoleras, onödigt stora fönster undvikas eller täckas för och genom att stänga ute allt drag, som ej behövs för ventilation.

Allt detta kostar naturligtvis pengar, men det är i de allra flesta

fall likafullt rena sparsamhetsåtgärder. Ofta kan man redan på några få år spara in kostnaderna på den minskade bränsleförbrukningen. Ju högre bränslepriset är, ju mer kapital lönar det sig att lägga ner i bränslebesparande anordningar. Detta är inte uteslutande en kristidsinvestering; den mister inte sitt värde, när normala tider åter inträda.

Jag har hittills bara i förbigående nämnt den *elektriska energien*, som likväl med hänsyn till bekvämlighet och reglerbarhet är den förnämsta av alla energikällor. Sedan lång tid har också elvärmnet fått många tillämpningar inom industri och hantverk, och de elektriska spisarna och vattenvärmarna äro på snabb frammarsch i hemmen. Denna utveckling bör med all kraft främjas, ty vi ha här tack vare vår vattenkraft tillgång till det mest förstklassiga, rent inhemska bränsle eller snarare värmeenergi. Utbyggandet har gått raskt undan under de senaste 25 åren, men ännu utnyttja vi knappt 1/3 av den energi en givmild försyn varje år förser oss med i våra utbyggbara åar och älvar.

Det har talats rätt mycket om elektrisk husuppvärmning. Här stöter man emellertid på svåra problem. Elkraften är naturligtvis utmärkt som värmekälla även för att värma upp våra bostäder, men energiåtgången blir ofantligt stor. Man har sålunda uppskattat, att åtgången per rum för uppvärmning blir omkring 100 gånger så stor som för belysning och ungefär 10 gånger så stor som för helelektrisk matlagning. För att värma samtliga bostäder i landet skulle åtgå en energimängd, som sannolikt bleve av ungefär samma storleksordning som all den kraft, vi ännu ha outbyggd. Vi skulle då icke få mycket kvar — om ens något — för belysningens, transportväsendets och industriens fortsatta utveckling.

Den elektriska rumsuppvärmningen ställer sig åtskilligt dyrare än uppvärmning med hittills använda bränslen. Visserligen äro själva de elektriska värmeapparaterna relativt billiga, men kraftstationer och ledningar äro dyrbara saker, varför kraftkostnaden blir hög. Om man trots detta kanske skulle kunna tillåta sig att räkna med att ungefär 1/10 av hela uppvärmningsbehovet skulle kunna tillgodoses med elkraft, så skulle detta bero på att man i dessa fall är villig köpa den ökade bekvämligheten för merkostnaden. Då det gäller husuppvärmning lämpar sig elkraften bäst för alstrande som tillsats under vår och höst samt för uppvärmning av lokaler, där man endast tillfälligt vistas.

Just nu under krisen är emellertid detta mest fromma önskningar,

ty kraftbyggen taga lång tid, ofta flera år, i anspråk, och det är ont om koppar och annan materiel, som behövs för elektriska maskiner och framför allt för ledningarna.

När det gäller de verkligt stora värmebehoven kunna vi alltså inte lita till elektrisk kraft — vi måste falla tillbaka på våra stora svenska bränsletillgångar i ved och torv. Ibland hör man förslag om att bygga stora *torveldade ångkraftverk* på mossarna och leda kraften därifrån till samhällena. Det skulle vara mycket lockande att på det sättet komma ifrån de besvärliga transporterna av det materiella bränslet. Men man tänker inte på att det går åt mycket bränsle för att åstadkomma elektrisk energi. Även i ett högeffektivt och välskött ångkraftverk ger strömmen inte tillbaka mer än ungefär 20 % av den bränsleenergi, som matas in i eldstäderna, och i många små fristående kraftverk kan man knappast räkna på att få igen mer än 1/10 av bränslets energi. I varje fall lönar det sig inte att använda sådan värmealstrad kraft till elektrisk uppvärmning.

Å andra sidan finns det ett stort kraftbehov, som inte lämpligen kan tillgodoses med vita kol, nämligen landsvägs- och sjötransporter. Järnvägarna ha vi ju efter dyrköpta erfarenheter under förra krisen i snabb takt elektrifierat, så att på huvudbanorna nu endast vissa kompletteringar återstå. Det har beräknats, att vi genom denna elektrifiering i föl sparade ungefär 800,000 ton stenkol, motsvarande flera tiotal miljoner kronors avlastning på handelsbalansen. I dessa dagar ha trådbussarna gjort sitt intåg på gatorna i Stockholm och Göteborg, och de elektriska ackumulatorbilarna börja alltmer komma i åtanke för distributionstjänst inom städer och samhällen. Men för den övervägande delen av transporterna till lands och sjöss måste motorkraften alstras med bränsle.

De senaste årtiondenas oerhört snabba utveckling inom transportväsendet till lands, till sjöss och även i luften beror dels på förbränningsmotorns höga verkningsgrad och i övrigt goda driftsegenskaper och dels på det redan omnämnda förhållandet, att flytande bränslen, sådana som bensin och dieselolja, ha så högt energiinnehåll per kg. och per liter, att man ombord på ett fordon eller fartyg kan bära med sig bränsle för en lång färdsträcka utan att vikten blir för stor och utan att inkräkta alltför mycket på lastutrymmet. När vi nu ha lyckats rädda situationen med gengasens hjälp, är detta bra, men vi måste komma ihåg, att vi samtidigt ha måst uppoffra åtskilligt av dessa båda fördelar. Verkningsgraden har sjunkit, därför att gengaskylarna stjäl nära 1/3 av bränslets energiinnehåll och aktionsra-

dien har minskat, därför att gengasbränslet väger fem gånger så mycket som oljan och tar tio gånger så mycket plats. Detta medför bland annat, att gengasen är svår att använda på båtar, som skola gå långa turer, och omöjlig för flygning.

Det är därför klart, att man vid utredningarna om vårt lands bränsleförsörjning har haft stor uppmärksamhet fäst på olika möjligheter att framställa *inhemskt flytande bränsle*. I främsta rummet har man därvid tänkt på motorspriten och närmast den sprit, som kan erhållas ur avloppslutarna från sulfittfabrikerna genom att förjasa det socker, som bildas vid vedens kokning, och sedan destillera ut alkoholen ur de utspädda spritlösningar man får på sådant sätt.

Olika åtgärder ha därför vidtagits för att kunna hålla sulfitspritframställningen i gång, trots att vår export av sulfiteellulosa blivit starkt nedskuren genom handelsspärren.

Den viktigaste åtgärden har därvid varit införandet av den s. k. nedkokningsmetoden. Denna innebär, att man driver sulfittkokningen längre än vid vanlig cellulosatillverkning för att få så högt spritutbyte som möjligt. Kokningsresten kan då icke säljas som prima massa, men den har i stället visat sig vara användbar som foder för hästar och nötkreatur för att dryga ut det naturliga fodret. För närvarande tillverkas enligt denna metod nästan lika mycket motorsprit per månad, som vi skulle ha kunnat göra vid fullt utnyttjande av spritfabrikerna, om exporten varit i gång. Den sprit, som tillverkas på detta sätt, blir dyr, mer än tre gånger så dyr som vanlig sulfitsprit, men den utgör ett oersättligt tillskott till vår försörjning med flygbränslen. Spriten har nämligen förmåga att vid inblandning i vanlig bilbensin förbättra dennas egenskaper, så att den passar för flygmaskinernas motorer. Man skall dessutom i industriell drift pröva en metod för direkt försockring av ved i och för framställning av motorsprit. Anläggningen blir under närmaste tiden klar för drift.

Vi ha emellertid också ett annat flytande bränsle, som inte förrän på allra sista tiden kommit till heders, nämligen trätjäran. Försök, som ha gjorts först i laboratoriet och sedan i stor skala bland västkustfiskarna, ha visat, att den råtjära man får vid kolning av barrved passar utmärkt som bränsle i tändkulemotorer. Den ger lika god energiekonomi som importerad olja och är föga sämre än den i fråga om värmevärde per kg. eller per liter. Svårigheter befarades med frätning och beckning, men dessa ha dess bättre liksom vid gengasdriften visat sig kunna övervinnas.

Det är inte all tjära som passar till motorbränsle. Stenkolstjära t. ex. duger inte alls, fastän den under vissa förhållanden kan användas som ersättningsbränsle i oljeeldade ugnar. Dalbränd tjära ur torvmossar och tjära från björkved har man ännu inte lyckats på enkelt sätt förvandla till motorbränsle. Däremot förefaller det som om de tjärliknande oljor man kan få vid kolning eller torrdestillation av torv skulle innebära stora löften i detta hänseende.

En annan metod att framställa bränsle är den s. k. *syntesen*, där man först av ett fast bränsle framställer ett gasformigt, som rätt mycket påminner om gengas, och sedan genom en kemisk process därav alstrar bensen eller andra flytande kolväten. Enligt en variant av denna metod erhåller man — i stället för bensen och olja — metanol eller träsprit, ett ämne, som kemiskt sett är nära släkt med den vanliga alkoholen och liksom denna kan användas till motorbränsle. Syntetiska bränslen kräva emellertid mycket betydande anläggningskostnader och långa anläggningstider, varför de icke lämpa sig för ersättningsproduktion i ett krisläge.

För fullständighetens skull bör jag kanske i detta sammanhang nämna gasdrift för motorer med komprimerad *lysgas* från gasverken eller *metangas* från samhällenas reningsverk eller slutligen *acetylen*. Lysgas och metangas äro förträffliga motorbränslen. De erhållas, den ena vid tillverkning av koks ur stenköl, den andra vid rötning av kloakslam, men de finnas endast i begränsade mängder och kunna därför icke bli av någon större betydelse för motortrafiken. Med acetylen är det rent energiekonomiskt sett den olägenheten, att endast en ringa del av den energi, som måste sättas till i form av elektrisk kraft och kol vid tillverkning av karbid, kan fås igen i den ur karbiden framställda acetylgasen. Acetylen blir därför lika dyr som inhemska flytande bränslen utan att ha dessas stora bekvämlighet i användningen.

Av långt större betydelse är då möjligheten att framställa olja ur våra alunskiffrar. Svårigheten är som vanligt de höga kostnaderna för erforderliga anläggningar. Men härtill kommer vad skiffen beträffar den omständigheten, att det endast är ungefär 5 % av skiffens vikt som kan fås ut i form av olja vid destillationen. För varje ton olja måste ungefär 25 ton skiffer med inblandad kalksten brytas och sorteras, och ungefär 90 % av det destillerade godset återstår som rester. Detta gör att även driftskostnaderna bli relativt höga. Möjligen kan kostnaden med tiden nedbringas genom utvinning av vissa biprodukter.

För marinens räkning har som bekant i många år drivits ett litet försöksverk på Kinnekulle. En stor anläggning enligt samma system har utbyggt under senaste året och står nu i det närmaste färdig att börja leverera olja. Det nyligen bildade statliga skifferoljebolaget har ävenledes fått i uppdrag att sätta i gång oljetillverkning, och detta företag planerar som bäst de första storanläggningarna i Närke.

Det är som man ser ett brokigt läggspel av önskemål och möjligheter, som bränslekommissionen har att syssla med i sin uppgift att på snabbaste och mest ekonomiska sätt tillhandahålla inhemska bränslen och därigenom göra oss mindre beroende av importen av bensin och brännolja, som i huvudsak avskurits, och importen av kol och koks, som starkt begränsats. Var stå vi i dag, och vad vilja vi mera?

Först och främst ha de nödvändiga statsbeslagen och ransoneringssystemen införts, vilka ge den rent administrativa grunden för en rationell landshushållning med bränsle. Så har veden mobiliserats. Avverkningen av ved har undan för undan stegrats. Normalt avverka vi för avsalu 7 miljoner kubikmeter årligen. Förra säsongen avverkade vi 16 miljoner kubikmeter. I år sikta vi på 35. Transportmöjligheterna ha klarlagts, så att bränsleförsörjningen kan organiseras i anslutning därtill. Genom gengasens införande inom motordriften, som skett snabbare och med mindre bekymmer än vad man vågat hoppas, kommer, så vitt nu kan bedömas, tillräckligt antal bilar att stå till förfogande för transporterna. Tillverkningen av ved och träkol för gengasdriften har kommit väl i gång, fastän kolet ännu tyvärr i alltför stor utsträckning tillverkas i milor och milugnar, där man inte tillvaratar tjärprodukterna.

Bland råbränslena ligger torven nu närmast till, men den kräver långa förberedelser och betydande investeringar för att kunna bli en verklig faktor i bränslehushållningen. Vad man under sommarkampanjen närmast skall inrikta sig på är en energisk provdrift på bred front, varvid alla tillgängliga anläggningar utnyttjas för att ge klara besked om vilka brytnings- och förädlingsmetoder för torven, som i längden bli mest fördelaktiga under olika förhållanden. Vidare hoppas vi få ett stort antal mossar preparerade på sådant sätt, att de på sommaren 1942 kunna lämna skörd. Genom propaganda skall eftersträvas att få fram en verklig folkrörelse för att med billiga redskap och på extrastunder och med hjälp av arbetslösa till-

verka sticketorv till husbehovsbränsle i de trakter, där det finns lämpliga mossar.

En utökad sprittillverkning är igångsatt i samband med framställning av fodercellulosa, och även nya metoder komma att prövas. Skifferoljans tillgodogörande är på väg, och åtgärder äro vidtagna för att få till stånd en ökad tillverkning av trätjära.

I intim samverkan med den tekniska forskningen följa vi utvecklingen på området och äro beredda att stödja prövningen i praktisk drift av sådana metoder, som — ekonomiskt försvarliga — kunna bidra till att förbättra vår bränsleförsörjning.

Slutligen må här erinras om bränslekommissionens förslag till statliga stödåtgärder för landsbygdens elektrifiering, vilken nu pågår i den takt, tillgången på material möjliggör.

Det är på dessa vägar vi nu gå vidare mot en ökad självförsörjning med bränslen. Många och svåra problem möta oss, och vi måste själva lösa dem med hänsyn till *våra* speciella förutsättningar. Dessa äro icke ogynnsamma, men vi måste ha klart för oss att övergången med nödvändighet kräver stora investeringar både vid framställningen av bränslen och vid deras utnyttjande, och att varje värmeenhet därför måste bli dyrare än förr. Mycket kunde sägas om de vittutseende ekonomiska konsekvenser, som en svensk självushållningen på bränsleområdet medför för landets näringsliv och för de enskilda samhällsmedlemmarna. Jag skall bara till slut stanna ett ögonblick inför *ett* av dessa problem, som är av genomgripande betydelse för hela vårt näringsliv men som man har så lätt att förbise just nu.

Sverige är ett exportland. En betydande del av de varor vi tillverka, säljes på den utländska marknaden och ger oss valutor till den import av andra förnödenheter, som vi behöva. Vi ha hittills rätt oss bra i konkurrensen, inte minst tack vare de svenska varornas höga kvalitet. Men möjligheterna att konkurrera äro naturligtvis i hög grad beroende av vilka priser våra exportprodukter kunna säljas till, d. v. s. i sista hand av produktionskostnaderna, och bland dessa senare inta kostnaderna för bränsle en betydelsefull plats. Det är därför vi under de gångna fredsåren importerat större delen av vårt industribränsle, och det är därför som vi inte heller i framtiden kunna undvara det billiga utländska bränslet, om våra livsviktiga exportindustrier alltjämt skola kunna bestå.

Det är emellertid vår förhoppning, att det fortsatta forskningsarbetet skall kunna föra oss åtminstone så långt, att vi kunna av de

svenska bränsletillgångarna framställa konkurrenskraftiga inhemska bränslen, som även under fredsförhållanden kunna ersätta åtminstone *någon* del av de bränslen vi eljest importera. Bränslekommissionen har tagit som en av sina stora uppgifter att i samverkan med forskningen inom landet söka klarlägga möjligheterna att i större utsträckning utnyttja svenska bränslen inom vår fredsproduktion av industrivaror och överhuvud taget i vår allmänna försörjning. Den självförsörjning, som vi nu med stora uppoffringar åstadkomma, måste så långt ske kan byggas ut efter sådana linjer, att den kan försvara sin plats i ett kommande ekonomiskt system. Eller med andra ord: vår ersättningsproduktion under krisen får icke bestämmas enbart med hänsyn till stundens krav utan även med tanke på framtidens möjligheter.

Detta är en viktig grundregel för vårt handlande under krisen. När slutet på denna kan skönjas, blir vår uppgift i stället att se till att den återgång till importbränslen, som är nödvändig, icke sker på sådant sätt, att staten och enskilda onödigtvis förorsakas förluster.

Den 13 mars 1941.

KONSUMTIONENS ANPASSNING

Av docent KARIN KOCK

I nationalekonomisk litteratur och i samhällsskildringar från sjutton- och adertonhundratalet får man ofta läsa beskrivningar av hur väl det ekonomiska livet fungerar. Det fanns ju inte någon som planerade eller som bestämde, hur mycket den ene eller andre skulle få av mat, kläder, husrum och annat som hörde till livets nödtorft, men ändå trodde man sig kunna konstatera, att borgaren i städerna varje morgon kunde sätta sig till sitt frukostbord för att förtära de rätter han vant sig vid, antingen det var Londonbons skinka med ägg, fransmannens café-au-lait eller stockholmarens gröt och mjölk. Med osviklig precision fungerade maskineriet och den beundrande iakttagaren fann, att allting passade samman, som om en osynlig hand dirigerade det hela. Vi vet emellertid att bakom denna vackra yta fanns beklämmande missförhållanden: det var inte alla som kunde sätta sig till dukat bord. Och vi vet också att kriser kunna bringa maskineriet i olag. Det kan finnas varor övernag, men de kommer inte fram till alla dem som behöver dem.

Om det under normala förhållanden gnisslar i maskineriet och detta många gånger råkar i olag, hur skall inte då världens folkförsörjning hota att bryta samman under ett krig av det nuvarandes omfattning! Krig innebär att hundratusentals och åter hundratusentals människor ryckes ifrån produktionen av sådana förnödenheter, som vi i vanliga fall konsumerar, och medför att stora skaror av dem som ej är direkt engagerade i själva krigföringen måste koncentrera sig på att producera för krigets behov. Det blir mindre över för de civila behoven. Men även till länder, som ligger långt borta från krigsskådeplatsen, sträcker sig krigets verkningar. Tillförseln av varor till ett land äger rum från världens alla hörn och, när kriget gör haven osäkra, förstöres också det nät av förbindelser, som människorna med möda byggt upp under decennier, för att inte säga århundraden. De transoceaniska länderna, vilka kan producera som vanligt, kan inte förse det krigande eller neutrala Europa med de varor,

vid vilka vi vant oss och som blivit en oundgänglig del av vår försörjning.

Även i vårt land har vi, ehuru vår ställning i så många avseenden är oerhört mycket bättre än i flertalet andra länder, fått starka kännningar av krigets verkningar. Vi är avstängda från våra normala marknader både för köp och försäljning; vi söker oss till andra marknader, men dessa kan inte ge oss full ersättning för vad vi förlorat. Vissa grenar av vår industri och vårt transportväsende måste tas i anspråk för utbyggandet av vår försvarsberedskap. Det blir mindre konsumtionsmöjligheter för alla.

Kriget har varat i mer än aderton månader och i snart ett år har vi varit avspärrade från tillförseln av varor västerifrån. Vi har fått göra vissa inskränkningar i konsumtionen, men dessa har hittills hållit sig inom mycket måttliga gränser och har inte motsvarat försämringen i vårt försörjningsläge. Detta har berott på att vi haft lager av råvaror och konsumtionsvaror, som vi kunnat tära på. I de föregående föreläsningarna i denna serie har dessa förhållanden så ingående belysts, att jag här inte skall uppehålla tiden med att upprepa vad som tidigare har sagts. Jag vill endast erinra om detta faktum, enär härigenom vårt konsumtionsanpassningsproblem blivit lättare att lösa. Det är alltid svårt att göra plötsliga och stora omläggningar av konsumtionsvanorna. Kan man gå mera varligt fram, vänjer sig konsumenterna vid de förändrade förhållandena. De tvångsåtgärder som eventuellt måste vidtagas blir då lättare att genomföra.

Vi talar om konsumtionsanpassning som någonting nytt för denna krisperiod, något som inte förekommer under s. k. normala förhållanden. Men det är ingenting nytt. Det försiggår alltid omläggningar och förskjutningar i konsumtionen, som på ganska korta tidsrymder kan förändras i väsentliga hänseenden. Nya varor kommer fram, vilka till att börja med kanske får en mycket ringa spridning, därför att de är för dyra för den stora allmänheten. Men förbättrad teknik och andra förhållanden kan medföra prissänkningar, som gör dessa nya varor tillgängliga för även de små inkomstagarna. Den kommersiella reklamen tar hand om både varor och köpare, fördomar rörande varornas kvalitet försvinner och så har varan ifråga erövrat marknaden. Jag behöver bara erinra om konstsilkets raska frammarsch efter det förra världskriget.

I regel är det prisbildningen på varorna, som normalt tvingar fram

en konsumtionsanpassning till förändrade förhållanden på varumarknaderna. En prisstegring skär bort den del av efterfrågan som ej kan bli tillfredsställd på grund av en minskad tillgång; en prissänkning stimulerar nya köpare. Även om i flertalet fall konsumtionsanpassningen under normala förhållanden sålunda överlåtes till de ekonomiska krafternas fria spel, förekommer det dock exempel på att staten målmedvetet söker påverka konsumtionen. Härvid använder man olika metoder.

Staten kan ingripa i prisbildningen och genom subventioner och rabatter öka konsumtionen av vissa varor. Oftast är motivet i detta fall av socialpolitisk karaktär. På 1930-talet diskuterades mycket livligt i vårt land införandet av lägre smörpriser för vissa delar av befolkningen. Vår socialpolitik är full av exempel på, hur man på detta sätt försöker åstadkomma en större efterfrågan på olika områden, en större behovstillfredsställelse för vissa samhällsgrupper, som annars ej är köpkraftiga nog. Vidare kan staten genom tullar eller acciser fördyra vissa varor för att därigenom minska efterfrågan på dem.

Direkta ransoneringar är oss ej heller främmande. Spritransoneringen är ett exempel. Vidare kan staten genom upplysning och propaganda dirigera konsumtionen i en ur allmänna synpunkter önskad riktning. Särskilt framträdande har denna verksamhet varit i fråga om livsmedlen. De nya näringsfysiologiska rönen, som i så hög grad omvandlat vårt kosthåll sedan 1920-talets början, har genom statens understöd och medverkan förts ut till den stora allmänheten.

Men i alla dessa exempel på en "normal" anpassning av konsumtionen till ändrade marknadsförhållanden, till nya socialpolitiska uppfattningar och till vetenskapliga framsteg har det inte varit fråga om annat än en långsam utvecklingsprocess, som tagit år och decennier att fullborda. Det blir andra problem att lösa, när omläggningarna måste ske på kort tid, kanske på några veckor eller månader, och när de innebär genomgripande förändringar i våra konsumtionsvanor. Då blir tvångsåtgärder ofta nödvändiga.

En utländsk författare har belyst skillnaden mellan tvångsåtgärder och upplysningsverksamhet på detta område på följande sätt: Den väldisciplinerade truppen lyder order, den resonerar inte om de orsaker, som ligger bakom ordern, ej heller om följderna av dess utförande. Den handlar enigt och effektivt. Indianstammen skall däremot varje gång diskutera, huruvida ordern är riktig eller inte,

och dess medlemmar måste övertygas därom för att handla. På samma sätt är det med konsumenterna. De måste övertalas att handla på ett sätt, som de från sina utgångspunkter har svårt att inse är det riktiga och rätta, ofta i strid med egna intressen, så som de uppfattar dem. I en krissituation kan man inte avvakta resultatet av en sådan övertalningsprocess. Man måste ge en order.

Då man talar om tvångsåtgärder på detta område, räknar man i allmänhet endast med ransoneringar och förbud. Men man kan fråga sig om inte en inkomstminskning är ett lika effektivt tvång att inskränka konsumtionen. Är det inte tillräckligt att staten genom skatter eller genom vädjande till vårt frivilliga sparande reducerar den inkomst vi har att röra oss med? Nej, ty först och främst är det inte säkert att vi betalar de ökade skatterna genom att inskränka på konsumtionen och då har vi inte kommit fram till det mål vi i nuvarande stund måste sätta upp: en reduktion av konsumtionen. Men även om vi betalade våra skatter utan att minska vårt sparande och för statens räkning avstode den del av vår inkomst, som därutöver vore nödvändig, så vore inte konsumtionsanpassningens problem löst. Vi finge visserligen mindre del kvar av vår inkomst att använda för konsumtion, men det är ej säkert att vi därför använde dessa medel på det sätt som vore ur allmänna synpunkter önskvärt. För att belysa detta skall vi göra en återblick på depressionen i början av trettioålet.

År 1932 var ett svårt år med stor arbetslöshet. Från det föregående året hade inkomsterna för stora grupper människor undergått en väsentlig reduktion: många måste reda sig på understöd från stat och kommun. Om man nu studerar hur konsumtionen förändrades kvantitativt från 1931 till 1932, får man en intressant belysning av hur efterfrågan förskjutes vid en inkomstminskning. Vi får komma ihåg, att detta år rådde ej någon brist på varor, det fanns möjligheter att köpa vad som helst. Vi finner nu att inköpen av livsmedel inte minskades utan t. o. m. ökades, vilket beror på ett prisfall för flertalet viktigare livsmedel. Tar man hänsyn här till kan man dra den slutsatsen, att konsumtionen av livsmedel påverkas relativt litet av en inkomstminskning, vilket ju också är ganska naturligt. Efterfrågan på bostäder var praktiskt taget oförändrad, vilket ävenledes är helt naturligt, när det gäller en så kort period. Klädinköpen minskades något, men minskningen var relativt obetydlig. Däremot inskränkte man sig kraftigt ifråga om skodon, möbler, husgeråd och andra inventarier.

Om inkomstminskningen har så små verkningar på så stora poster i den enskildes budget som livsmedel och hyra, samt i viss mån även kläder, är det en oundviklig konsekvens, att de andra posterna måste pressas samman långt mer än vad som motsvarar inkomstminskningen. Det är också naturligt, att när konsumtionsvalet är fullständigt fritt, man i första hand inskränker på nyinköp av sådana varor som har en lång livslängd. Man kan nöta på stolar och bord, glas och porslin, cyklar och bilar längre än vanligt. De gör tjänst ändå.

Men låt oss nu jämföra den riktning som vårt fria konsumtionsval tar, då riklig tillgång finnes på varor, med den inriktning, som i nuvarande stund är önskvärd ur allmänna synpunkter. Tillgången på våra viktigaste livsmedel har reducerats på grund av importavspärrningen och den dåliga skörden. Inskränkningar är därför nödvändiga på denna punkt. Och för vår klädesförsörjning är vi också beroende av import av råvaror. Härtill kommer att krigsmakten tar en större del än normalt av vår årliga produktion. På det textila området är därför största varsamhet om och hushållning med materialen nödvändig. Däremot har vi arbetskraft och råvaror för produktion av möbler och andra inventarier, och inskränkningar på denna punkt är därför ur försörjningssynpunkt ej så nödvändiga. Denna bristande överensstämmelse mellan konsumtionens förskjutningar vid fullständigt fritt konsumtionsval och förändringar i vårt faktiska försörjningsläge gör det omöjligt att undvika statliga ingripanden av det ena eller andra slaget.

Men nu kanske någon frågar: varför kan vi inte som under normala förhållanden överlåta åt prisbildningen att reglera efterfrågan? Låt priserna stiga på de varor, som finns i otillräckliga mängder, i stället för att bygga upp hela denna kristidsapparat! Det är en utväg som vi inte kan använda, bl. a. av socialpolitiska skäl. Ty det skulle innebära att priserna på de varor som konsumenterna anser vara viktigast skulle springa så starkt i höjden, att de små inkomstagarna ej skulle få något med av dem. Några måste i sådant fall bli utan eller få en helt otillfredsställande försörjning. Detta gäller främst livsmedlen. Men med hänsyn till vår folkhälsa är detta en utveckling som vi inte kan stå till svars med. Det tillhör också våra sociala ambitioner, att bördorna skall fördelas så jämnt som det överhuvud taget är möjligt i en ofullständig värld. Och då måste vi utdöma prisbildningen som medel för konsumtionsanpassningen i nuvarande situation. Detta omdöme innebär naturligtvis inte, att

varje prisstegring är fördömlig eller går att undvika. Oundvikliga kostnadsstegringar måste få ta sig uttryck i höjda priser, om vi överhuvud taget skall få fram varorna. Vissa rena knapphetsprisstegringar, bl. a. på vissa livsmedel till följd av den dåliga skörden, har också tillåtits. I övrigt är det priskontrollens uppgift att söka förhindra att ett knapphetsläge utnyttjas för prishöjningar. Givetvis går det inte och lönar sig inte heller att kontrollera prisutvecklingen för en hel del oväsentliga varor, som spelar ringa roll i vår konsumtion. De får försvinna ur marknaden eller också får konsumenterna betala de högre pris som begäres.

Men priskontrollen ensam kan ej behärska prisutvecklingen vid en försämring i försörjningsläget. Den åstadkommer ej heller den ur rättvisesynpunkt bästa fördelningen av varorna. Ty om vi endast reglera priserna på dessa, uppstår en konkurrens om varorna, i vilken de konsumenter som har de vassaste armbågarna får den största mängden varor. I många fall skulle slumpen bli den avgörande faktorn för varufördelningen. Ej heller skulle vi ha någon garanti för att varorna ej konsumerades omedelbart, med risk för att vi om någon tid stode helt utan. Priskontrollen måste kompletteras med ransonering av de knappa varorna.

Ur många synpunkter är ransonering den mest effektiva och den mest rättvisa metoden för åstadkommande av den nödvändiga konsumtionsanpassningen. Den är dock inte idealisk. Ransonering drar med sig en stor och kostsam administrationsapparat, den vållar konsumenter och handlare stora besvärligheter. Vidare kan den aldrig helt anpassas efter de skiftande behoven. Ingen ställer det anspråket på ransoneringssystemet att det skall anpassas efter skillnaderna mellan de olika individernas "behov", vilket i många fall endast betyder skillnader i vanor och smak. Det är just en förändring i dessa vanor, som vi vill åstadkomma på tvångsanpassningens väg. Men det finns andra mera påtagliga och objektiva skillnader mellan olika befolkningsgruppers behov. Barnen har och bör ha ett annat kosthåll än de vuxna, sjuka personer har andra behov än friska. Här finns en objektiv gränsdragning mellan olika grupper, som det åtminstone i viss mån går att ta hänsyn till vid systemets utformande. Svårare blir det när man kommer till de olika behov, ej endast i fråga om livsmedel utan även beträffande andra konsumtionsvaror, som beror på skillnader i yrkesutövning. Här blir gränsdragningen mycket besvärligare och man måste gå ganska schematiskt tillväga. Så länge ransonerna är så stora som de f. n. är i Sverige, finns det dock

en marginal för tillgodoseende av smärre olikheter i behoven. De större har vi tagit hänsyn till genom en differentierad tilldelning.

Jag har redan framhållit, att det är en stor fördel för ett smidigt och friktionsfritt genomförande av konsumtionsanpassningen, om denna ej fordrar alltför hastiga och genomgripande förändringar i konsumtionsvanorna. Detsamma gäller ifråga om effektiviteten i ransoneringssystemet. Denna gång, då vi har erfarenheter från en tidigare ransoneringsperiod i färskt minne, har regleringarna i regel införts på ett så tidigt stadium att de, åtminstone hittills, ej medfört så stora rubbningar i människornas vanor att förtroendet till dem undergrävs. Vi har haft ovanligt litet av de osmakliga och osolidariska företeelser, smyghandel och gulascheri, som det förra kriget förde med sig. Även om situationen skulle försämrats, har konsumenterna under denna första period hunnit finna sig tillrätta och kan därför lättare acceptera en skärpning.

Men det räcker ej från statens sida att endast införa ransoneringar och sedan lämna konsumenterna åt sig själva. Även vid så pass måttliga inskränkningar, som vi fått vidtaga behövs upplysning för att underlätta övergången. Det finns många duktiga och kunniga husmödrar och många förståndiga husfäder, för att inte glömma de ogifta män och kvinnor, som på egen hand kan genomföra en anpassning. Men det finns andra som behöver hjälp, bl. a. alla de ungdomar som börjar sin bana som självförsörjande, de unga som gifter sig och av vilka flertalet kommer utan några erfarenheter av de fordringar hemhushållningen ställer på dem. Den unga hustrun kanske har i en skola lärt sig att laga mat och sköta barn, hon kanske t. o. m. har arbetat med detta som yrke, och då har hon fått den praktiska träning som hennes medsyster saknar och nu måste förskaffa sig på egen hand. Men detta är inte tillräckligt. Planeringen av hemmets affärer, anskaffandet av hemmets inventarier och mycket annat är saker som särskilt i dessa tider ställer de unga makarna inför stora problem, som båda måste hjälpa till med att lösa.

Men det är ej endast av denna orsak, som staten måste taga på sig uppgiften med en utvidgad upplysningsverksamhet på konsumtionens område. Det är många varor, som ej ransonerats. Man överlåter åt den enskilde att i solidaritet med övriga medborgare minska sin konsumtion. Det är många olika skäl som gör att man i vissa fall helst försöker slippa ransoneringen. Ur den enskildes synpunkt finns det olika möjligheter för honom att nedbringa sina utgifter, vilka icke direkt hänger samman med varuransoneringen. Och

vidare: om den begränsning av utgifterna, som blir en följd av ransoneringen, leder till ökade inköp på andra håll med kanske nya prisstegringar som följd, har man ju inte vunnit det mål, som vi uppställt för oss.

Det är denna koordination av enskilda och allmänna intressen, som ligger till grund för den konsumtionsupplysning som informationsstyrelsen bedriver sedan tre kvarts år tillbaka. Det är en upplysning som riktar sig till alla konsumenter. Det råder ofta den missuppfattningen, att det bara är husmödrarna som behöver upplysas. Detta misstag kanske kan förklaras genom att husmödrarna är en yrkesgrupp, representerad av organisationer som länge arbetat i denna riktning och som låtit behovet av ytterligare upplysning komma till uttryck. I fråga om näringsstandardens upprätthållande vilar helt naturligt det största ansvaret på husmödrarna, men i viss mån delar de det även med de män och kvinnor som leder storhushållen i anstalter, sjukhus, regementen, restauranger. Dessa får inte glömma bort sin uppgift i nuvarande stund. Men inom övriga delar av konsumtionen faller ansvaret lika tungt på oss alla. Informationsstyrelsen har också i sin upplysningsverksamhet försökt tränga ut till alla grupper av befolkningen, så långt som det överhuvud taget är möjligt att komma, beroende på uppgiftens karaktär i de speciella fallen. Tag som exempel den klädvårdspropaganda som igångsattes i höstas. Det gäller i detta fall inte minst att få tag på ungdomarna, och särskilt ungdomarna i städerna och fabrikssamhällena.

Det måste vara vår ambition att så länge det är möjligt upprätthålla näringsstandarden trots begränsningen i våra varutillgångar och den enskildes penningresurser. Vi får mindre över, när skatter, försvarslån och annat sparande tagit sitt, och med den prisstegring som har ägt rum uppstår problemet för många, hur näringsstandarden skall kunna hållas uppe. Man ser med oro mot den närmaste framtiden och fruktar ytterligare prisstegringar. Den effektivisering av priskontrollen som förebådats bör emellertid verka lugnande, liksom medvetandet om att huvudparten av de prisstegringar, som hittills förekommit, torde ha orsakats av ökade kostnader vid import eller av det dåliga skördeutfallet. Jag skall här inte gå in på detta område, som kommer att bli föremål för en senare föreläsning i denna serie.

Vad som gör att man trots de inträffade prisstegringarna ej behöver se så pessimistiskt på situationen är det förhållandet, att i många hem torde livsmedelsbudgeten kunna anpassas till det nya

prisläget utan att utgifterna pressas alltför mycket i höjden och utan att näringsstandarden sänkes under det önskvärda. De fortlöpande kosthållsundersökningar, som bedrivs av institutet för folkhälsan, socialstyrelsen och livsmedelskommissionen gemensamt, ger anledning till två slutsatser av intresse i detta sammanhang. Den första är att de hushåll, som har de största livsmedelsutgifterna per person ej alltid har den bästa näringsstandarden, ja, kommer i en del fall inte ens upp till en fullvärdig kost. Det finns sålunda en marginal för förbättringar av kosten i många familjer utan att kostnaderna behöver stiga. Omläggningar kan företagas på många håll med en förbättrad näringsstandard som resultat vid oförändrade kostnader. Detta är en engångsvinst, och för att kunna göra den fordras endast att man skaffar sig kunskaper och överger gamla fördomar och vanor i fråga om kostens sammansättning. Mycket av det vi nu tvingas till ifråga om förändringar i kosthållet är reformer för vilka näringsfysiologerna länge kämpat. Den andra slutsatsen gäller de hem, där kosten redan tidigare varit fullvärdig. Undersökningen har visat att på många håll husmödrarna under årets lopp har kunnat företa omläggningar från dyrare till billigare livsmedel utan försämring av kostens näringsvärde. Härigenom har en stegring av livsmedelsutgifterna kunnat undvikas. Om husmödrarna på detta sätt följer prisutvecklingen och strävar efter att begränsa inköpen av sådana livsmedel som stigit mest i pris kan de bidra till kontrollen över priserna.

Vad som här sagts om kosten gäller lika mycket andra delar av vårt vardagsliv. Även här kan slentrian och vanetänkande rensas bort utan att man för den skull behöver göra livet tråkigare eller sänka vår standard. Hög levnadsstandard är i många avseenden ett konventionellt begrepp.

Inom näringslivet och produktionen betyder krisen en anspänning av alla krafter för att lösa de tekniska och organisatoriska problemen. Utvecklingen forceras. Det är givet att mycket av det som nu måste göras kommer att kastas åt sidan, när världen en gång får fred. Men mycket betyder landvinningar för vårt ekonomiska liv i framtiden. Varför skulle inte något av detsamma kunna äga rum inom konsumtionen? Vi äro tröga och konservativa, när det gäller våra dagliga vanor. Vi reagerar mot nyheter och vill inte underkasta oss de besvär, som det innebär att pröva något nytt. Det går så småningom men det går långsamt och ofta under protester. Detta är inte en anklagelse mot husmödrarna utan mot oss alla i och utan-

för hemmen, kanske inte minst männen och ungdomarna. Men nu kommer vi inte ifrån att pröva nytt, att ge oss ut på nya vägar. Och när vi vet att detta är något som kräves av oss för det gemensamma bästa, bör uppgiften inte endast bli lättare utan också mera spännande. Låt oss praktisera den samhällssolidaritet och medborgaranda, som tagit sig så vackra uttryck i de stora sammanhangen, även i vardagens små detaljer!

Den 20 mars 1941.

FOLKKOST I KRISTID

Av professor ERNST ABRAMSON

Kosten i kristid sammanhänger i första hand med tillgången på olika födoämnen. Det är ytterst få länder, som äro helt självförsörjande med avseende på livsmedel. Då en på avspärrning beroende livsmedelskris inträder, drabbar denna således i första hand importvarorna. Till en del kan man motverka uppkomsten av en brist därigenom att förråd uppläggas. Men alla varor tåla icke lagring. Hit höra för vårt lands vidkommande t. ex. sydfrukter. Var och en vet att i Sverige före krigets utbrott och även under detsamma en högst betydande lagring av viktiga importartiklar ägt rum. Det är på detta förutseende som det beror att vi ännu äga tillgång till kaffe, kryddor, margarin m. m. För en lång tids avspärrning kan det även vara nödvändigt att lagra ämnen, som ha betydelse för frambringandet av födoämnen. Exempel på sådana äro konstgödningsmedel, foderkakor för korna m. m. Det nämndes tidigare att vissa födoämnen icke tåla lagring. Men även av många födoämnen, som i och för sig kunna lagras, kan en mera betydande lagring dock icke ske på grund av platsbrist. Lagringen kräver i många fall tekniskt väl utrustade förvaringsrum, såsom kylhus. Då folkhushållet i vårt land omfattar mer än 6 miljoner personer, skulle en lagring av livsmedel avsedda att täcka en längre tids behov bliva synnerligen dyrbar och svårhanterlig. En uppfattning härom kan man bilda sig, om man betänker, att den normala konsumtionen av smör är större än 1,000 ton i veckan. Köttkonsumtionen torde normalt ligga omkring 4,000 ton i veckan o. s. v. Härav framgår sålunda att lagring endast kan äga rum i begränsad omfattning t. o. m. av sådana livsmedel som ägna sig för en lagring. Lagringen har för de flesta födoämnen mer eller mindre karaktären av ett slags buffertsystem, som avser dels att täcka oregelbundenheter i efterfrågan och dels att möjliggöra en mera friktionsfri omställning av kosten.

Kristidskosten sammanhänger emellertid ej blott med tillgången på födoämnen. Den beror också i stor utsträckning på den enskildes möjlighet att anskaffa de befintliga födoämnen. En avgörande

faktor härför är födoämnenas pris. Den övervägande delen av befolkningen är icke i den situationen, att de kunna använda obegränsade tillgångar för inköp av livsmedel. Redan under normala förhållanden använder flertalet familjer mellan 30 och 40 % av sina inkomster för inköp av livsmedel. Återstoden går till inköp av andra viktiga varor eller nyttigheter. Endast en mycket ringa del kan av de flesta avstås för inköp av lyxvaror eller saker, som de med lätthet kunna undvara. En prisstegring på livsmedel drabbar därför i regel folkhushållets flesta medlemmar mycket hårt. Särskilt är detta fallet om stegringen i priset går ut över sådana livsmedel, som antingen normalt utgöra en mycket stor del av födan eller som utgöra ur hälsosynpunkt mycket viktiga livsmedel. I allmänhet förhåller det sig nu så att olika livsmedel förete olika hög grad av prisstegring eller prisförändring. Hushållen söka därför anpassa sig på ett sådant sätt att de samlade livsmedelskostnaderna bliva i möjligaste mån oförändrade eller åtminstone så att de påverkas så litet som möjligt. På detta sätt medför även livsmedlens prisvariationer nödvändigtvis en anpassning av kosten efter krisförhållandena.

På samma sätt som en höjning av livsmedelskostnaderna verkar också en sänkning av inkomsten eller minskning av välståndet över huvud taget. Det är vanligen fallet, att med avspärrning och kriser förenade förhållanden medföra en sänkning av det allmänna välståndet. Så har ju också redan skett med avseende på landets ekonomi i dess helhet och för många av dess medborgare. Det är klart att minskningen av välståndet är särskilt ägnat att påverka kosten hos folkhushållets minst motståndskraftiga delar av befolkningen, nämligen de som tidigare hade de sämsta förhållandena, de fattigaste. Det förhåller sig också som bekant så, att bland de dyrare födoämnen finnas flera, som äro särskilt värdefulla ur näringssynpunkt. Ett försämrat välstånd går därför icke blott ut över kostens kvantitativa utan även över dess kvalitativa sammansättning. Och i senare avseende bliva i allmänhet förskjutningarna störst.

Solidariteten mellan samhällsklasserna måste därför under en kristid i större utsträckning än eljest taga sig det uttrycket, att de mera välsituerade mer än eljest måste underlätta för mindre gynnsamt lottade att erhålla möjlighet att anskaffa viktiga livsmedel. Detta sker i vårt land i icke obetydlig utsträckning genom rabatterning av priserna å livsmedel för fattiga eller barnrika familjer. Att man i detta sammanhang särskilt tänker på barnen är helt naturligt. Barnen, som befinna sig under tillväxt, äro i många avseenden mera

känsliga för försämringar i kosten, och större avvikelser i kostens normala sammansättning kunna för dem medföra bestående men i en helt annan utsträckning än detta gäller för de fullvuxna. Härtill kommer att vården om barnen i detta som i så många andra fall utgör en vård om befolkningens framtid.

Rabatteringar av livsmedel hava som känt hittills förekommit i icke obetydlig utsträckning. Sålunda erhålla för närvarande mindre bemedlade familjer rabatt på matfett med 1,50 kr. pr kg. Eftersom smör och margarin kosta resp. 4,50 och 3 kr. pr kg., innebär detta att de rabattberättigade, vilka utgöra en tredjedel av befolkningen, nu betala lägre pris för matfett än före krigsutbrottet. Priset på råg och vete har ökat betydligt sedan krigsutbrottet. Mjölpriserna ha däremot endast stigit med några öre pr kg., beroende på att staten betalar en särskild ersättning till kvarnarna. Härigenom få alla hushåll en rabatt på mjöl. Visserligen betala vi alla sedan på skattsedlarna statens utlägg, men resultatet blir, att de mindre bemedlade, som särskilt hårt skulle drabbas av höga mjölpriser, på så sätt få hjälp av dem, som ha det bättre ställt. En indirekt hjälp erhålla hushållen även därigenom att flera av de allra viktigaste livsmedlen äro undantagna från omsättningsskatten.

Kostens sammansättning växlar i olika familjer beroende såväl på tillgången av olika födoämnen som på familjernas sociala och ekonomiska standard och även på andra förhållanden. Den svenska folkkosten har under gångna sekel varit helt olika den vi nu äro vana vid. Även sedan förra världskriget har kosten undergått betydande förändringar. Då spelade t. ex. spannmålsprodukterna en betydligt större roll än vad nu är fallet. Nu har däremot fettkonsumtionen blivit avsevärt större. I många avseenden har kosten under tiden före det pågående storkriget förbättrats. Detta visar sig bl. a. i att bristsjukdomar som engelska sjukan och skörbjugg äro betydligt mindre vanliga nu än vad förr var fallet. Kostförbättringar ha i väsentlig grad sammanhängt med det stigande välståndet. Upplysning och propaganda har säkerligen även spelat en roll. Det är klart att en anpassning av kosten vid stigande välstånd är lätt att genomföra. Vida svårare ställer det sig att göra en anpassning till ett sjunkande välstånd. Det gäller nämligen icke blott att rätta munnen efter matsäcken på det sättet att man köper vad som finnes att få, utan anpassningen måste också göras så att den i minsta möjliga mån medför skador för folkhälsan.

I syfte att kunna följa förändringarna i livsmedelskonsumtionen

så att man i god tid kunde upptäcka och förebygga hälsovådliga tendenser ha statsmakterna bestämt, att varje kvartal konsumtionsundersökningar skola utföras i ett stort antal mindre bemedlade hushåll i olika delar av landet. Nu föreligger resultatet av ett års sådana undersökningar, och man har alltså möjlighet att något bedöma hur anpassningen under det första krisåret gått till. Härvid är emellertid att beakta, att förhållandena på livsmedelsmarknaden under detta år icke minst tack vare förefintligheten av betydande livsmedelsförråd och andra av myndigheterna företagna åtgärder i icke obetydlig utsträckning varit tämligen normala. Undersökningen har utförts på familjer med en inkomst som legat under 4,000 kronor, räknat pr år. Inkomsten hos dessa familjer har under året 1940 icke i regel undergått några egentliga förändringar. Däremot ha livsmedelspriserna, som alla veta, stigit ganska avsevärt. Socialstyrelsens livsmedelsindex har stigit under den tid undersökningen omfattat från 125 den 1 mars 1940 till 139 den 1 december. Genom en i olika avseenden genomförd anpassning ha hushållen lyckats åstadkomma en kost till ungefär oförändrad totalkostnad. Detta har givetvis skett såväl genom förändringar i kostens sammansättning som på annat sätt. Jag skall nu diskutera några av de viktigaste omläggningar, som skett.

Konsumtionen av grädde har nedgått avsevärt. Samtidigt har ju genom den införda begränsningen av gräddens fetthalt priset pr dl nedgått. Här har man sålunda ett exempel på ett slag av begränsning och anpassning, vilken underlättas av myndigheternas åtgärder beträffande ett livsmedel som haft ett i förhållande till sitt näringsvärde relativt högt pris. Andra liknande exempel ha vi i minskningen av förbrukningen av finare kaffebröd och av kaffe. Man finner också att hushållen minskat förbrukningen av sådana livsmedel, vilkas pris under året befunnit sig i särskilt stark stegring. Ett sådant är fläsk. Visserligen kan ransoneringen här tänkas ha spelat en roll, men undersökningen visar att mot årets slut konsumtionen ganska avsevärt understiger den för hushållen i genomsnitt tillgängliga ransonen.

En annan åtgärd i anpassningen är en mycket utpräglad övergång från användning av bagarbröd till hembakat. Detta visar sig framför allt i ökade inköp av mjöl i förhållande till bröd. Av mjöl inköpte dessa hushåll i genomsnitt under första kvartalet 1940 c:a 70 hg mot 90 hg i fjärde. De besparingar som uppnås på detta sätt äro naturligtvis icke nettobesparingar i egentlig mening, eftersom

de motverkas av kostnader i form av ökat hemarbete för husmodern och i vissa fall även av ökade bränslekostnader. Vad brödet beträffar är det dock säkert, att en icke obetydlig nettobesparing uppkommit på detta sätt. Storleksordningen av sådana besparingar har man kunnat bilda sig en uppfattning om genom en under den i andra kvartalet utförda hushållsundersökningen utförd specialundersökning över hembakningens art och omfattning. Man fann därvid, att det hembakade brödet i pris understeg det köpta med 35—50 % även om hänsyn togs till bränslekostnaden. Hembakningen har säkerligen haft betydelse även ur annan synpunkt. Den utgör ett led i strävandet att tillvarataga en ransonerad vara. I allmänhet anser man att mjölet bättre utnyttjas, om man inköper det som sådant och bakar hemma, än om man på sina kort inköper färdigbakat bröd. Av hushållsundersökningen framgår att ökningen i hembakningen varit störst i de delar av landet där man normalt plägar inköpa större delen av sitt bröd.

Ytterligare ett sätt att nedbringa hushållskostnaderna är att övergå till lägre kvaliteter av olika livsmedel. Det är givetvis icke så lätt att ur de utförda undersökningarna draga några säkra slutsatser om hur en anpassning ägt rum på det sättet. Men det vill synas, som om denna utväg ännu endast delvis behövt tillgripas.

Nu frågar man sig givetvis om de gjorda förändringarna i någon påtaglig utsträckning påverkat kostens näringsvärde. I stort sett kan man svara att detta icke varit fallet. Granskar man till en början kaloritillförseln, finner man att denna varit praktiskt taget oförändrad. Den måste också anses som fullt tillfredsställande. Detsamma gäller äggvitan. Fetthalten i födan har under året gått ned något, ehuru icke särskilt mycket. Om fettkonsumtionen i första kvartalet sattes till 100, uppgår den i det sista till 87. Denna minskning är dock icke ägnad att giva upphov till särskilda farhågor, då fettkonsumtionen ännu är mycket större än vad fallet var före förra världskriget. Kostens halt av kalk, fosfor och järn samt vitamin B₁ är även i stort sett oförändrad. Däremot tåla variationerna i kostens halt av A- och C-vitaminer någon diskussion. Det är en gammal erfarenhet att i vårt land tillförseln av dessa vitaminer redan under normala förhållanden är förenad med vissa svårigheter. Ett bedömande av de resultat man erhållit vid undersökningen försvåras nu ganska avsevärt därav att tillförseln av vitaminerna A och C är underkastad betydande säsongvariationer. Det är klart att på hösten då tillgången till frukt, bär, grönsaker och rotfrukter är stor blir också C-vitamin-

tillförseln hög. På eftervintern och förvåren äro dessa födoämnen däremot dyra, och tillgången liten, och detta inverkar oförmånligt på kostens C-vitaminhalt. Nu har här i landet icke tidigare utförts några undersökningar över konsumtionens växlingar i hushållen under olika årstider. Ett jämförelsematerial saknas därför. Man finner emellertid, att C-vitamintillförseln under fjärde kvartalet endast var något mindre än under första. Under andra kvartalet var den däremot endast drygt hälften så stor. Naturligtvis var den störst under tredje kvartalet. I alla kvartalen var dock tillförseln så stor att den måste anses svara mot behoven. Även ifråga om A-vitaminet förekommer en utpräglad årstidsvariation. En stor del av A-vitaminet erhålla vi ur mjölk, smör och ost. Men deras halt växlar under året. Då korna på sommaren gå på grönbeta, är A-vitaminhalten stor. Under eftervintern och förvåren innan korna kunnat släppas ut går mjölkens A-vitaminhalt ned. Detta utövar ett betydande inflytande på kostens sammansättning. Under andra kvartalet sjunker sålunda A-vitaminhalten ner till tämligen låga värden, som i genomsnitt till och med understiga de önskvärda normerna. På hösten stiger A-vitaminhalten i smör och mjölk. Samtidigt ökar tillförseln av färska bladgrönsaker, bär och rotfrukter. Det högsta värdet inträffar under denna del av året. De iakttagna årstidsvariationerna i tillförseln av dessa vitaminer torde säkerligen i allra största utsträckning sammanhånga med säsongvariationerna i livsmedelstillförseln och icke vara betingade av krisförhållandena. I stort sett kan man därför säga att trots de gjorda omläggningarna i kosten har icke dess näringsvärde undergått någon genomsnittlig försämring.

Jag ber emellertid att i detta sammanhang få understryka, att jag här hela tiden talar om genomsnittliga förhållanden. Det är alldeles uppenbart att näringsstandarden kunnat avsevärt försämrast i familjer, som varit särskilt ogynnsamt ställda. Det är också säkert att förhållandena nog varit sämre i familjer på en lägre inkomststandard än den, som representeras av dessa undersökningar. Härom vet man emellertid intet med säkerhet. Det är endast förmodanden som uttalats, men de äro grundade på en djupgående samlad erfarenhet om kostförhållandenas vanliga förändringar vid sjunkande inkomst.

Många fråga sig säkerligen nu med oro vart det skall ta vägen, när allt fler livsmedel bli ransonerade och köpkraften sjunker. Då vill jag till en början framhålla, att ransoneringsarna redan i och för sig äro ett medel att på lång sikt säkra tillförseln. Som alla

veta söker livsmedelskommissionen vid tillgripande av ransonering så anpassa ransonernas storlek att man icke snart skall behöva stå inför nödvändigheten att minska dem. Ransonernas storlek bestämmes i första hand med utgångspunkt från kommissionens uppfattning om våra nuvarande och blivande tillgångar. Det är klart att när efterfrågan överstiger tillgången är det bättre att snart tillgripa en ransonering än att dröja så länge att kapitalet redan anfrätts. När köttransoneringen nu genomförts och rasonerna där gjorts tämligen små, ligger den tanken bakom att konsumtionsbehovet skall kunna täckas av en normal nedslaktning. Man har velat undvika att rasonerna skulle medföra ett angripande av det levande kapital som djuren utgöra. Då skulle ju följden bli att vi någon tid levde över våra inkomster men sedan inom kort — om krisen fortsätter — skulle komma i den situationen, att icke tillräckligt med slaktdjur stå till förfogande. Ransoneringen utgör sålunda i viss mån en garanti att en, om ock begränsad tillgång, är säkrad för en tämligen avsevärd tid. Jag behöver i detta sammanhang ej understryka ransoneringens betydelse ur den synpunkten att varor på detta sätt tillförsäkras alla. Ingen har möjlighet att skaffa sig mer än som han enligt de grunder som gälla för ransoneringen har rättighet till. Inför ransoneringen strävar man dock icke att göra alla lika. I betydande utsträckning tages hänsyn till behovet. Men naturligtvis kan detta icke ske alltför mycket i detalj. Behovet måste bedömas i viss utsträckning gruppvis. Detta är en ofrånkomlig olägenhet.

Det är emellertid uppenbart att ransoneringen medför en ytterligare anpassning och omläggning av kosten. För ett hushåll av den typ, som förekommer i de tidigare omnämnda undersökningarna, är numera drygt 40 % av kaloritillförseln ransonerad. Av de varorna kan man sålunda icke få mera. Det är till de fria varorna man i första hand måste vända sig för att skaffa det tillskott som erfordras för att tillgodose det individuella näringsbehovet. Viktiga livsmedel äro ännu icke ransonerade. Detta är sålunda fallet med mjölken, som är av största betydelse framför allt för barnen. Det torde vara känt att förberedande utredningar verkställes för att undersöka möjligheten av en rabattering av mjölk till fattiga och barnrika familjer. En sådan åtgärd skulle säkerligen komma att utgöra ett mycket värdefullt stöd för många husmödrar. Ett annat viktigt födoämne ha vi god tillgång på, nämligen potatis. Potatisen har icke blott betydelse därigenom att den ger oss en mycket betydande del av kaloritillförseln. Redan normalt få vi ungefär 8 % av kalorierna därifrån.

Men därjämte tillgodoses nära hälften av vårt C-vitaminbehov enbart från detta födoämne. Det är visserligen sant, att potatis icke är särskilt C-vitaminrik, om vi jämföra den med många bär, frukter och grönsaker. Men å andra sidan är potatis billig och förtäres dagligen och i ganska betydande mängder. Tyvärr minskas dess C-vitaminhalt under vinterns lopp under lagring. En klok husmor ser därför till att i tider då sydfruktar icke stå att erhålla till billigt pris öka potatiskonsumtionen i hushållet. Därigenom tillföres familjens medlemmar icke blott en billig energirik föda utan även ökade mängder av C-vitaminet. Även andra billiga rotfrukter som morötter bör man nu ha i åtanke. Morötter spela dessutom en roll genom sin höga halt av karotin, som delvis i kroppen kan omvandlas till A-vitamin. I detta sammanhang bör emellertid framhållas, att man tidigare överskattade människornas förmåga att tillgodogöra sig morötternas karotin. Deras mängd är emellertid så stor, att om endast en fjärdedel kan utnyttjas, ha de likväl ett betydande värde.

Det är uppenbart att köttransoneringen i många familjer är ägnad att ställa hushållen inför betydande anpassningssvårigheter i flera fall. Å ena sidan bör man då göra klart för sig att kött icke är outhärligt. Dess största betydelse rent näringsmässigt sett är att underlätta för oss möjligheten att erhålla animalisk äggvita. Men sådan få vi också genom mjölken. Dessutom är äggvitetillförseln i födan redan normalt så stor att den avsevärt överstiger vårt behov. Följaktligen tål man gott någon minskning i äggvitetillförseln utan att detta påverkar hälsan. Det bör således klart sägas ifrån att den genom köttransoneringen eventuellt inträdande minskningen i äggvitetillförseln på intet sätt innebär något hot mot folkhälsan. Dessutom har man ju möjlighet att öka tillförseln av animalisk äggvita genom ökad fiskkonsumtion. Under den närmast föregående tiden har ju fisken av olika anledningar stått högt i pris. Tillgången har varit ringa. Förhållandena hava numera i båda avseendena bättre sig och man hyser på håll, som känna till förhållandena, förhoppningar att detta tillstånd skall fortfara. Fisken är som födoämne i och för sig i vissa avseenden överlägsen köttet. Åtminstone gäller detta fet fisk, som sill, strömming och makrill. De innehålla nämligen ganska betydande mängder av A-vitamin, som saknas i kött. Plats för mera fisk finnes säkerligen i de flesta hushåll. Konsumtionen av fisk är nämligen i vårt land numera tämligen låg. Den har tidigare i vår historia varit avsevärt större. För att underlätta för hushållen att öka användningen av fisk har av informationssty-

relsen utsänts en ströskrift: "Mera fisk i vardagskosten", vilken finnes att köpa över hela landet för ett pris av 15 öre.

En annan form av anpassning än de, som tidigare omnämnts, måste här något beröras. Det är under kristider givetvis av stor vikt att produktionen av livsmedel ökas. Många familjer ha för sin egen del möjlighet att medverka härtill genom ökad husbehovsodling av bl. a. frukt och grönsaker samt rotfrukter, främst potatis. I icke obetydlig utsträckning torde en ökad sådan husbehovsodling kommit till stånd under förra året. Nu är tiden redan inne att börja tänka på detta år. Det finns säkerligen många familjer som ha möjlighet att för nästa vintersäsong skaffa sig ett förråd av viktiga födoämnen. Även tillgången på vilda produkter bör i större utsträckning än normalt tillvaratagas. Ännu ha icke hushållsundersökningarna för innevarande års första kvartal blivit fullständigt bearbetade. Men redan av det man hittills sett synes framgå att många familjer genom att på sådant sätt utnyttja skogens eller den egna täppans tillgångar skaffat sig en tillförsel av viktiga näringsämnen, vilken de eljest antingen fått vara utan eller måst anskaffa till betydligt ökat pris. En annan sak av stor betydelse är också att befintliga livsmedelstillgångar till fullo utnyttjas. Under normala förhållanden förekommer ett slöseri med matvaror på många ställen. Det är givetvis av allra största betydelse att sådant icke sker i tider då matvarutillgångarna äro knappa.

Tidigare har jag nämnt, att en anpassning till krisförhållandena har ägt rum — i många familjer på ett sådant sätt, att livsmedelskostnaderna icke nämnvärt behövt stiga. Några av de utvägar som därvid kommit till användning ha också antytts. Med en fortskridande krishushållning måste denna anpassning ytterligare utvidgas. Ur ekonomisk synpunkt uppnås härvid säkerligen de största resultaten genom en omläggning av kosten till mera vegetabilisk. Det är att antaga att en sådan omläggning, vilken ännu knappast skett, kommer att betyda mera, än en förskjutning av konsumtionen *inom* de olika födoämnesgrupperna. Men ju mera man begränsar sitt födoämnesval till ett mindretal huvudgrupper av födoämnen desto nödvändigare är det att låta sig ledas av hälsosynpunkten vid kostens sammansättning. I syfte att i någon mån vara husmödrarna till hjälp härvidlag har informationsstyrelsen utgivit en annan skrift, "Riktig mat i svenska hem", som med enkla exempel hänfödda till familjer av olika sammansättning och omständigheter, illustrerar kostens sammansättning då hänsyn till såväl hälsa som till ekonomi tagits. Men

ett är säkert: anpassningen kräver mycken omtanke och mycket arbete av husmödrarna. Det är ett förhållande som ingen bör undgå att känna till, nämligen att en krishushållning alltid är ägnad att medföra en avsevärd ökning av husmoderns arbete. Erfarenheten från många länder visar att då brist på näring råder, detta särskilt brukar gå ut över husmödrarna. Jag vill blott i förbigående erinra om hur viktigt det är att havande och ammande kvinnor få den kost deras tillstånd kräver. Men bortsett härifrån kan det icke anses rimligt att en självuppoffrande husmor skall ställa sig i en sämre situation än familjens övriga medlemmar. Det är nödvändigt att även inom familjen de tillgängliga livsmedlen fördelas på ett sätt som rimligen svarar mot tillgången och behovet. Samhällets makt sträcker sig visserligen i detta som i så många andra fall icke in i, blott till hushållen. Men då åligger det familjens olika medlemmar att själva bevaka att icke någon genom självuppoffring blir lidande. Jag ville särskilt rikta denna maning till hemmens män.

Det är visserligen sant att vi redan tidigt under det nuvarande storkriget fått smaka på tämligen genomgripande samhällsåtgärder, vilka djupt ingripit i familjernas hushållning. Detta betyder emellertid icke att förhållandena nu äro sämre än under världskriget. Förhållandet är blott det att man lärt sig, att förebygga är bättre än bota. De nuvarande åtgärderna böra i stället hos en var ge upphov till en känsla av förvisning att vi bättre än förr skola rida ut stormen. Härtill bidrager i icke ringa mån att vårt försörjningsläge, som framgått av andra föredrag i denna serie, nu är åtskilligt bättre än tidigare varit fallet. Vi gingo in i krisen icke blott med stora förråd utan också med stora resurser att underhålla en fortlöpande produktion. Vilken tillgång detta utgör för vårt land kan den förstå, som har ögon att se de sparsamma upplysningarna från flera andra länder i dagens Europa. Visserligen ställer kostproblemet i kristid stora krav på enskilda och på samhället. Svårigheterna äro dock icke större än att de med enigt samarbete böra kunna behärskas.

Den 3 april 1941.

PRISÖVERVAKNINGEN

Av docent ERIK LUNDBERG

Avsikten med den övervakning och reglering av priserna, som för närvarande utövas i vårt land, är att hindra den förödande förstöring av penningvärdet, som följde i förra världskrigets spår. Man är överallt medveten om att en stark prisstegring icke endast har allvarliga konsekvenser av social art. En stark allmän prisstegring försvårar också i hög grad all rationell planering av produktion och konsumtion såväl från en enskild företagares som från en enskild konsuments synpunkt som också från statens egen sida. Planering förutsätter ju förhandskalkyler och dessa måste bygga på någorlunda fast pris- och kostnadsunderlag. En starkt uppdriven prisstegring, som närmar sig inflation, främjar det spekulativa, på stora och snabba vinstresultat inriktade kristidsjobberiet på bekostnad av den företagrarverksamhet, som söker att planmässigt och på längre sikt utbygga och stärka landets produktionsförmåga.

I vårt land var den ekonomiska politiken, sådan den upplades redan långt före krigsutbrottet, inriktad på att med alla medel hindra uppkomsten av en inflationsartad prisutveckling. Av staten sedan krigsutbrottet vidtagna åtgärder till kontroll av prisutvecklingen ingå i själva verket som ett nödvändigt led i den allmänna ekonomiska politiken. Jag kan här endast mer som exempel nämna några led av densamma. Utvecklingen av statens finanser står i nära sammanhang med prisutvecklingen och inverkar på prispolitiken. De enorma statsutgifterna för försvaret ha sålunda nödvändiggjort särskild kontroll av prissättningen vid statsleveranser. Den stränga övervakning av priserna på maskiner, järn och stål, textilvaror m. m. inköpta för försvarets behov, som fortlöpande utövas av industrikommissionens prisbyrå, är ett ytterst viktigt led i den allmänna prispolitiken. Vidare må nämnas, att staten genom förmedling av handelns organisationer under kriget företagit åtgärder för att dämpa och utjämna prisstegringar på viktiga importerade varor, som t. ex. stenkol och koks, gödningsämnen, järn, vissa fetträvaror. Pris-

sättningen på jordbruksprodukter ingår åter som ett led i den redan före kriget gällande statliga jordbruksregleringen.

Härtill kommer som ett självständigt led av prispolitiken en allmän övervakning av prissättningen på den civila marknaden, en övervakning som icke förefanns före kriget. Denna har alltifrån krigets början utövats av särskilt tillsatta statliga organ, först av statens prissakkunniga och sedan slutet av april 1940 av statens priskontrollnämnd. Det är min uppgift att i detta föredrag närmare redogöra för metoder och principer, tillämpade vid den allmänna övervakningen av prisutvecklingen, sådan den utövas av priskontrollnämnden.

Innan jag går in på prisövervakningens metoder, får jag som hastigast lämna några siffror för att belysa omfattningen av den prisstegring, som ägt rum i Sverige sedan krigsutbrottet. Man kan icke förneka, att den prisstegring, som ägt rum, varit avsevärd. Kommerskollegii partiprisindex har sedan augusti 1939 och fram till mars 1941 stigit med omkring 50 %. Denna index mäter partiprisnivåns genomsnittliga uppgång, varvid priserna för ett stort antal varor sammanvägts i förhållande till deras normala andel i omsättningen inom landet. Detta genomsnitt bör tolkas med mycket stor försiktighet. Prisstegringen har ju varit ytterst ojämn. Många varor ha stigit väsentligt mer i pris än genomsnittet 50 % och andra varor betydligt mindre. Med hänsyn till de starka förskjutningar, som ägt rum och ständigt äga rum i omsättning och produktion av olika varor, måste ett vägt medeltal av prisförändringarna bli mycket osäkert. Eftersom tendensen ju snarast är den, att de särskilt starkt fördyrade varorna för närvarande i allmänhet utgöra en relativt mindre del i omsättningen än före kriget, är jag närmast böjd för att antaga, att siffran 50 % ger ett för högt mått på den faktiska genomsnittliga partiprisstegringen i Sverige. Av särskilt intresse är givetvis att veta, hur priserna förändrats på de varor, som konsumenterna köpa. Utvecklingen här mätes som bekant av socialstyrelsens levnads-kostnadsindex och av riksbankens konsumtionsprisindex. Dessa index avse att visa, hur kostnaderna för en på ett bestämt sätt sammansatt konsumtionsbudget förändra sig. Socialstyrelsens och riksbankens indextal leda till den slutsatsen att uppehållandet av en noga angiven, på konsumtionen före kriget byggd budget för närvarande kostar omkring 30 % mer än under tiden närmast före kriget. Takten i stegringen av levnadskostnadsindex har varit mycket jämn under denna period, med en genomsnittlig stegring av 4 % per kvartal.

Den nu föreliggande levnadskostnadsindexen för årets första kvartal visar ingen avvikelse från denna jämnhet i uppgången, om man nämligen bortser från den extra ökningen i indexen, som bestämmes av omsättningsskatten och andra skatter och sålunda inte direkt sammanhänger med den allmänna prisutvecklingen. Det bör liksom i fråga om stegringen i partiprisindex observeras, att den angivna uppgången med 30 % sedan förkrigstiden snarast torde överdriva den faktiska levnadskostnadsstegringen. Den genomsnittliga fördyringen behöver icke bli så stor, om hushållen i möjlig mån anpassa sina konsumtionsutgifter efter rådande prisförhållanden.

Även om dessa indextal icke kunna göra anspråk på att ge ett exakt mått på den genomsnittliga prisstegringen och därmed på den försämring i penningvärdet, som inträffat sedan tiden före kriget, torde de dock ge en någorlunda riktig föreställning om storleksordningen av den genomsnittliga prisuppgången under krigstiden. De finnas, som vilja beteckna den inträffade prisstegringen som inflation och förutspå, att vi äro inne på samma väg, som under förra världskriget. Bortsett från frågan, om beteckningen inflation är riktig — jag skall senare återkomma härtill — kan man med all rätt fråga sig, om den nu existerande priskontrollen icke borde ha förhindrat en prisstegringsprocess av denna omfattning. Med andra ord, är det icke den statliga priskontrollens uppgift att tillse att prisnivån hålles tämligen konstant?

För att besvara denna fråga är det nödvändigt, att något belysa orsakerna till den pågående prisstegringen. Man kan icke förstå prisövervakningens mål och medel utan att man har klart för sig arten av de krafter, som verka i prisstegrande riktning och som skola motverkas genom den förda prispolitiken. En betydande del av den nyss anförda stegringen i levnadskostnaderna beror på de svenska jordbruksprodukternas prisuppgång. Och denna får i sin tur till stor del ses som följder av förra årets dåliga skörd. Fastställandet av försäljningspriserna på jordbrukets huvudprodukter påvilar dock icke priskontrollnämnden utan dessa bestämmas direkt av Konung och riksdag. Då dessutom en ingående redogörelse för livsmedelsprisens reglering redan lämnats i denna serie, av doktor Bonow, anser jag mig icke behöva närmare gå in på jordbrukets speciella prisfrågor.

Till den viktigaste gruppen av allmänna prisstegringsorsaker hörde från första början importvarornas prisutveckling. Stegringen på detta område har varit mycket betydande. Man räknar med att

importvarornas pris i genomsnitt sedan krigsutbrottet ungefär fördubblats. Denna starka uppgång förklaras till stor del av de med kriget sammanhängande enormt uppdrivna transport- och försäkringskostnaderna, som framför allt gällde importen västerifrån intill avspärrningen den 9 april 1940. Denna prisstegring på importvaror har dock fortsatt även efter avspärrningen. De varor, som kommit in över Petsamo eller transiterats över Sibirien, ha med nödvändighet utsatts för en betydande fördyring. Men även för de söderifrån importerade varorna ha prishöjningarna varit avsevärda också efter den 9 april 1940.

Den fortlöpande starka prisstegringen på importerade varor har på olika vägar dragit med sig en prisstegring inom landet. Fördubblade eller tredubblade priser på bränslen och viktiga råvaror och halvfabrikat ha med nödvändighet medfört ökade produktionskostnader och därmed föranlett prishöjningar på ett stort antal varor framställda inom landet. Därtill kommer att de genom kriget dyrare och knappare importvarorna i ökad utsträckning ersatts med svenska produkter, vilket i regel betytt en väsentlig ökning i produktionskostnaderna. Prisstegringen på importerade varor i kombination med en starkt nedskuren tillförsel kommer på detta vis att på olika vägar föranleda en oundviklig allmän prisstegring inom landet. Om de fördyrade importvarorna överhuvudtaget skola komma in i landet, måste man låta importörer och producenter få täckning för sina ökade kostnader genom höjda utförsäljningspris.

I själva verket har prissakkunnigas och priskontrollnämndens verksamhet till väsentlig del inriktats på att övervaka spridningen av importprisstegringen till svenska produkter. Prisövervakningen fick från början karaktären av kontroll över själva prishöjningarna. Uppgiften kom framför allt att gälla kontroll av att prishöjningarna icke togos ut större än som motsvarade ökningen i kostnaderna för inköp av bränslen och råvaror. Den starka prisstegringen på importerade varor kunde nämligen lätt föranleda spekulativa prishöjningar utöver vad som motsvarade kostnadsökningarna och därigenom föranleda en inflationsartad vinstökning.

Kontrollen av prishöjningarna har utgått från den principen, att endast faktiskt inträffade kostnadsökningar få motivera en prishöjning. Detta betyder att ett företag vid prissättningen i regel icke får taga hänsyn till en icke inträffad utan endast i framtiden förväntad kostnadsökning. En sådan prissättning skulle ju uppenbarligen leda till ett påskyndande av prisstegringsprocessen.

När en prishöjning för att godkännas av priskontrollnämnden skall grundas på en redovisad kostnadsökning, får denna kostnadsökning endast hänföra sig till faktiskt stegrade utgifter för den löpande driften t. ex. på grund av höjda kostnader för bränsle, råmaterial eller löner. Men om en producent eller handlande ser omsättningen minskas till följd av lägre efterfrågan eller försämrad tillgång på råvaror, så får han vid beräkningen av kostnadsökningen icke slå ut sina fasta kostnader på den minskade omsättningen. Denna princip för prissättning kan synas hård i sådana fall, där omsättnings- eller produktionsminskningen varit mycket stor. Det är dock uppenbart att en prishöjning måste framstå som icke tillräckligt grundad, om den motiveras endast av det skälet, att prishöjningen skall kompensera den minskade försäljningen, så att täckning för de fasta kostnaderna erhålles. Det bör uppenbarligen under dessa tider icke vara en uppgift för priskontrollnämnden, att garantera olika grenar av produktion och handel en viss inkomst oberoende av tillverknings- och omsättningsvolymens storlek. Övergives denna princip skulle en stark prisstegring omedelbart tagas ut på en rad områden, där man snarast borde syfta till att hålla prisstegringen inom så trång ram som möjligt. Jag tänker därvid bl. a. på byggnadsmaterial. Det vore uppenbarligen orimligt, om den ringa avsättningen av cement, tegel, byggnadsträ m. m. skulle få utgöra särskilt motiv för prishöjningar. Tvärtom bör man i dessa fall om möjligt genom låga pris söka stimulera byggnadsverksamheten och därmed efterfrågan på byggnadsmaterial.

Det är karakteristiskt för den svenska priskontrollen, att den hittills i så stor utsträckning kunnat försiggå i frivilliga former. Övervakningen av prishöjningarna har till dominerande del skett med hjälp av frivilliga överenskommelser mellan prissakkunniga resp. priskontrollnämnden å ena sidan och företag och näringsorganisationer inom industri och handel å andra sidan. Gången är i regel den följande: en fabrikant eller importör anmäler, oftast som representant för en hel grupp av näringsidkare, att inträffade kostnadsökningar nödvändiggöra en prishöjning. Genom insända kalkyler över kostnadsökningarna, som uppgöras efter de principer, jag nyss angivit, kan priskontrollnämnden bilda sig ett omdöme i vad mån en prishöjning är nödvändig, och på basis av kalkylerna träffas en överenskommelse om priset. Överenskommelsepriset kommer sedan att gälla intill dess förhållandena nödvändiggöra en ny anmälan. De statliga prisövervakningsorganen ha trätt

i intimt samarbete med de prisbyråer, som upprättats inom Sveriges industriförbund, Sveriges grossistförbund och Sveriges köpmannaförbund. Dessa byråer förmedla priskontrollnämndens kontakt med företag och företagsorganisationer, insamla pris- och kostnadsmaterial och övervaka prisöverenskommelsernas tillämpning. Prisöverenskommelserna omfatta givetvis i första hand viktigare varor, som äro av väsentlig betydelse för produktion och konsumtion. Någon fullständig kontroll av priserna på samtliga varor har sålunda inte åsyftats. Genom anmälningar om mer eller mindre oskäligen prishöjningar, som inkomma från olika håll, utvidgas emellertid nätet av prisöverenskommelser successivt.

Det är uppenbarligen av stor vikt att priskontrollen icke endast omfattar prissättningen inom produktionen utan även utsträcker till följande led i distributionen. Målet är ju i alla fall till sist att så långt det är möjligt begränsa den prisstegring, som träffar den slutlige konsumenten. Vid övervakningen av handels prissättning kunna specificerade kostnadsuppgifter i regel icke lämnas. Prisöverenskommelserna måste därför bygga på uppskattningar av förändringarna i handelsomkostnaderna. Principerna för handels prissättning ha dock ansetts böra vara desamma som för industrien. En höjning i ersättningen bör sålunda komma ifråga endast i den mån en verklig ökning inträtt i löpande kostnader för handels bedrivande. Eftersom handels ersättning i regel bestämmes som ett procentuellt tillägg till eller avdrag från inköps- resp. försäljningspriset, har priskontrollnämnden i ett flertal fall genomfört en sänkning i den procentuella marginalen. Då en betydande prishöjning på en industrivara eller en importvara varit nödvändig, och handels omkostnader icke ansetts ha stigit i samma proportion, ha sålunda överenskommelser träffats om en viss beskärning av handels procentuella förtjänstmarginale.

Systemet med frivilliga prisöverenskommelser kompletteras med en omfattande övervakning av de faktiskt tillämpade priserna. Denna övervakning sker dels genom förmedling av olika näringsorganisationer, dels genom priskontrollnämndens prisombud. Av stor betydelse för prisövervakningen är det omfattande prismaterial avseende konsumtionsföreningarna, som Kooperativa Förbundet ställer till nämndens förfogande. Prisombud finnas inom alla kristidsnämndsområden till ett antal av nära 1,700 och ha till uppgift att regelbundet insända uppgifter om tillämpade priser för viktigare livsmedel och andra varor av betydelse för konsumtionen.

Ombuden skola dessutom anmäla fall av uppenbarligen oskäligen pris-sättning till nämnden. Det bästa stödet för prisövervakningen är dock till sist allmänhetens egen reaktion inför de prishöjningar, som företagas. Det mest effektiva argumentet mot en prishöjning, även om den kan motiveras av inträffad kostnadsökning, är i varje läge ett påpekande att marknaden är känslig, och att konsumenterna komma att köpa väsentligt mindre av varan ifråga, om en alltför stor prisökning uttages. Om så är fallet, kan det i vissa lägen icke alls löna sig att genomföra en ifrågasatt prishöjning. Det är därför av största vikt, att konsumenterna noga följa prisutvecklingen och anpassa sina inköp allteftersom prisrelationerna förändras. En effektiv upplysning om prisförhållandena är givetvis en viktig förutsättning för att allmänheten skall kunna ge ett sådant stöd åt den statliga prisövervakningen.

Allteftersom vårt försörjningsläge försvåras, kommer pressen på priserna att ökas och kravet på prisövervakningen att skärpas. Redan det växande avståndet från förkrigstiden medför en stigande osäkerhet i metoden att begränsa kalkylgranskningen endast till själva kostnadsökningen. När ökade krav ställas på kalkylkontrollen, har nämnden i ett allt större antal fall tvingats bygga prisbedömningen på en total kalkyl över samtliga tillverkningskostnader, som gälla i rådande läge. Nämnden har för kontroll av kalkylerna även företagit revision av räkenskaperna för representativa företag inom vissa näringsgrenar.

Enligt principerna för prisövervakningen skall minskad tillgång på en vara eller ökad knapphet i regel icke få utgöra motiv för prishöjning. En prishöjning på en vara av väsentlig vikt för konsumtionen resulterar som bekant icke alltid i den minskning i efterfrågan som vore prishöjningens funktion. Tvärtom leder en plötslig stark prishöjning ofta till ökade köp, ja t. o. m. rusning efter varan i fråga, om man befarar att prishöjningen signalerar allvarlig brist eller förebådar ytterligare prisstegringar i framtiden. Om priserna inte tillåtas stiga, blir det vid växande knapphet på varor dock allt svårare att få de överenskomna priserna att gälla effektivt. Endast en fixering av priserna blir en otillräcklig åtgärd för att åstadkomma ett sunt marknadsläge. Priskontrollen måste, för de områden, där verklig brist på varor råder, kompletteras med en reglering av tillgången och förbrukningen. Detta har som bekant skett i växande utsträckning alltsedan avspärrningen. Genom utfärdandet av beslag och införandet av handelsreglering och ransonering för viktiga rå-

varor och förnödenheter, ha även priserna för ifrågavarande varor kommit under fast kontroll.

Inom områden där det föreligger ett stort antal olika sorter och kvaliteter möter prisövervakningen särskilda svårigheter. Dessa gälla såväl för konsumenten, som har att jämföra kvaliteter och priser, som även för priskontrollnämnden. Även om nämnden ernår kontroll över industriens priser, blandas varorna på grosshandels- och detaljhandelsstadiet med andra varor, varför det blir svårt att följa deras priser. Det är därför nödvändigt att försöka få fram typartiklar av viss fastställd kvalitet, vilka produceras i sådan omfattning att deras priser bli utslagsgivande för prissättningen i detaljhandeln. Sådana försök göras för närvarande beträffande textilvaror, där man med ledning av förkrigsårens försäljningar, valt ut de mest gångbara artiklarna till en typkollektion, vars priser efter ingående undersökningar fastställas av priskontrollnämnden. Genom att begränsa konkurrensen mellan de olika fabrikanterna endast till varornas mönstring eller modell, medan den tekniska kvaliteten hos varorna så att säga standardiserats, hoppas man kunna följa varornas prissättning i samtliga stadier alltifrån spinneriet till manufaktur- eller konfektionsaffären.

Vid sidan av dessa åtgärder för direkt kontroll och reglering av produktion och konsumtion kan försörjningslägets försämring nödvändiggöra en fastare kontroll av själva prissättningen än den som de frivilliga prisöverenskommelserna utgör. Särskilda maktmedel finnas redan. Konungen äger fastställa maximipris, som icke få överskridas. Tillämpandet av maximiprislagen utgör emellertid ett alltför osmidigt förfaringssätt. Man kan frukta att följden liksom under förra världskriget lätt blir, att den maximiprisbelagda varan försvinner från marknaden, om staten icke har kontroll över tillgången. Den nu gällande prisregleringslagen ger möjlighet till ett smidigare förfaringssätt genom fastställandet av normalpris. Ett normalpris för en vara betyder icke att detta pris icke får överskridas. Endast i den mån en kontroll i efterhand visar att överskridandet icke kunnat motiveras blir detta åtalbart, och den felande kan få återbetala den förtjänst han gjort på sitt för höga pris. Härmed är det tydligt att normalprisbestämningens nu gällande utformning icke ger möjlighet till den fasta bindning av priserna, som är nödvändig i ett verkligt knapphetsläge. Hittills har normalpris tillämpats endast inom ett område, nämligen för ved. De hårda påfrestningarna under vinterns bränslebrist ha klart visat, att normalpri-

set i dess nuvarande utformning icke ger tillräcklig fasthet i kontrollen.

Priskontrollnämnden har med hänsyn till prisstegringsriskerna vid ett alltmer försämrat försörjningsläge begärt vissa förstärkningar i nu gällande prisregleringslag, som komma att möjliggöra ett betydligt fastare grepp över prisbildningen, än den nuvarande normalprisbestämmelsen medger. Dessutom avser man att genom införandet av anmälningsskyldighet på förhand vid planerade prishöjningar och vissa andra bestämmelser, särskilt med avseende på detaljhandeln, effektivisera prisövervakningen över hela landet. Tiden medger dock ej, att jag närmare går in på de föreslagna förändringarna i prisregleringslagen.

Jag får nu återkomma till de i början av föredraget diskuterade möjligheterna för priskontrollen att stävja prisstegringen. Systemet med frivilliga överenskommelsepris har under den gångna krigstiden i stort visat sig vara funktionsdugligt. Näringslivets män både inom industri och handel ha på det hela taget visat full förståelse för priskontrollnämndens strävanden. Så när som på några få rena undantagsfall har överenskommelse om skälig prissättning kunnat träffas efter de grunder för kostnadsberäkningen, som nämnden uppställt. Den prisstegring, som ägt rum inom industri och handel, torde därför till allra största delen kunna förklaras som följd av kostnadsökningar, som legat utanför nämndens kontrollmöjligheter. Nog ha vinstökningar förekommit inom vissa områden, men de ha varit av begränsad omfattning och motsvaras av förluster för företagen inom andra delar av näringslivet. De höjda skatterna, icke minst krigskonjunkturskatten, ha effektivt bromsat upp användningen av eventuella vinstökningar som köpkraft på sådant sätt, att ytterligare prisstegringar kunnat uppstå. Någon allmän tendens till spekulation och jobberi av den typ, som uppkom under förra världskriget, har heller icke visat sig. Även ett studium av penningtillgångens och bankkrediternas utveckling sedan krigsutbrottet bestyrker uppfattningen, att prishöjningarna hittills hållit sig inom en av kostnadsutvecklingen bestämd, ganska snäv gräns. Den allmänna prisstegring, som ägt rum i Sverige sedan augusti 1939 har därför icke karaktären av inflation.

Något tvivel torde inte behöva hysas om att prisutvecklingen skall komma att förbli under kontroll. Statsmakternas fasta grepp över tillgången på viktiga råvaror utgör en garanti för att dessa icke

utsättas för en spekulativ prisstegring. På knapphetsområdena utbyggas ransonerings- och regleringsanordningar systematiskt. Den intima kontakt, som priskontrollnämnden från början upprättat med näringslivet och dess organisationer, är på väg att ytterligare utbyggas. Den nya prisregleringslag, som vi ha att vänta inom en nära framtid, kommer dessutom att ge väsentligt ökade möjligheter att effektivt ingripa i prisbildningen. Av största betydelse är näringslivets egen förståelse för prispolitikens mål och dess lojala inställning till de åtgärder, som vidtagas. Företagare inom olika grenar av näringslivet ha själva ofta vitsordat behovet av en priskontroll för att hindra onödiga prisstegringar. Erfarenheterna från förra världskriget med det förryckande inflytande på näringslivet, som inflationens hastigt förtjänade väldiga vinster och deflationens lika hastigt gjorda ännu större förluster medförde, mana på intet sätt till efterföljd. För att undvika ett upprepande av en sådan utveckling synas landets företagare med få undantag vara beredda att underkasta sig en priskontroll, även om den ganska hårt klavbinder den enskilde företagarens gamla rätt att själv sätta sina priser. Möjligheten att med gott resultat realisera en priskontroll förutsätter just en sådan förståelse hos det enskilda näringslivets män.

Jag behöver väl vid det här laget knappast understryka, att kontroll av prisutvecklingen icke är liktydigt med att inga prisstegringar överhuvudtaget komma att äga rum. En inom vissa gränser fri prisbildning har väsentliga fördelar så länge fri företagsamhet fyller sin funktion. Då måste ökade importkostnader, minskad produktivitet inom produktionen, stegrade kostnader vid ersättning av utländska råvaror med inhemska produkter, och andra faktorer av denna art även i framtiden leda till prishöjningar. Sådana prisstegringar äro då närmast att betrakta som uttryck för vårt försämrade försörjningsläge och utgöra nödvändiga förutsättningar för att import och erforderliga omläggningar i produktionen skola komma till stånd genom enskilda initiativ. Det är å andra sidan möjligt, att sådana prishöjningar komma att motvägas av prissänkningar inom områden, där import- och produktionsmöjligheterna förändras i gynnsam riktning. Efter den första övergångstidens svårigheter kunna produktionserfarenheterna under avspärrningen ge upphov till kostnadsreducerande driftsförbättringar inom industrien med möjligheter till prissänkning som resultat. Det är givet att den allmänna prispolitiken måste utnyttja varje tillfälle att genomdriva prissänkningar, där förhållandena medge detta.

I sista hand förutsätter vår nu gällande form av prisövervakning existensen av ett betydande mått av samhällssolidaritet och självkontroll från samtliga samhällsgruppers sida. Enskilda företagare eller grupper av näringsidkare kunna givetvis icke tillåtas utnyttja en monopolställning vid tillhandahållandet av för hela befolkningen viktiga varor och tjänster. Den strategiska position, som kan komma vissa samhällsgrupper till del tack vare landets försämrade försörjningsläge, bör icke få ge dessa rätt att betinga sig höjda priser och ökat vederlag, utöver vad som kan accepteras som giltigt enligt för andra samhällsgrupper gällande normer. Det är icke heller rätta tidpunkten att nu, då större värden stå på spel, genom prishöjningar söka förbättra den ekonomiska positionen för en näringsgren eller grupp av näringsidkare på bekostnad av samhället i övrigt. Resultatet kan endast bli krav på compensation från andra samhällsgruppers sida — och en allmän trappstegsvis fortgående prishöjning som följd. För att det demokratiska systemet likaväl som det fria företagandet skall fungera effektivt och visa sina fördelar över andra system, fordras det i själva verket, att frågorna kring inkomstfördelningen mellan samhällsgrupper och näringsgrenar så långt det är möjligt skjutas åt sidan till fördel för en kraftkoncentration till de positiva uppgifterna avseende de stora produktions- och konsumtionsproblem, som direkt gå ut på att stärka landets försörjning och försvar.

Den 10 april 1941.

STATSHUSHÅLL OCH FOLKHUSHÅLL

Av statsrådet ERNST WIGFORSS

De, som tidigare har lyssnat till serien av föredrag om vår folkförsörjning, bör ha fått en ganska god överblick över de olika delarna av området. De har sett en bild av hur det skulle te sig för vårt land, om vi skulle reda oss med våra egna tillgångar liksom en belägrad fästning har det innanför murarna. De har hört, hur vi försöker öka våra tillgångar genom handel med främmande länder. Olika talare har lämnat redogörelse för omläggningar inom vår produktion, omriktning inom trafik och handel, omflyttning av arbetskraft, för våra jordbruksproblem och bränsleproblem och i synnerhet för våra skogsindustriers särskilda läge. Men det är inte tillräckligt, att man har varor utan det behövs också, att man kan köpa dem, att alltså priserna är sådana, att folks pengar kan räcka till för dem, och därför har en redogörelse för strävandena att kontrollera priserna ganska naturligt ingått i denna serie. Som en avslutning skall jag tala om statens finanser och deras återverkan på folkhushållet.

Det är ganska lätt att se, att man inte kan tala om statens finanser utan att i det nuvarande läget gå in på hela den ekonomiska politiken och linjerna för denna. Statsutgifterna under kriget har vuxit till ungefär det tredubbla. De kommer kanske under det här året att gå upp till nära $3\frac{1}{2}$ —4 miljarder, därav $2\frac{1}{2}$ miljarder bara till försvarsutgifter. Om vi tänker oss, att hela svenska folket har 10 miljarder i inkomst, så betyder det en ökning av utgifterna för speciella ändamål med ungefär $\frac{1}{4}$. Man kan kanske göra sig en föreställning om vad detta innebär, om man tänker sig en familj, som har en inkomst av 4,000 kronor om året och den plötsligt ställdes inför nödvändigheten att av de 4,000 kronorna avstå 1,000 kronor till något nytt ändamål, till exempel oförutsedd sjukdom, eller om helt enkelt 1,000 kronor av inkomsten föll bort. Om vi dessutom tänker oss att en hel del av utgifterna är bundna, att kanske 400 går till

skatter, 700 till hyra och kanske 100 till andra bundna utgifter, så har vi med detsamma 1,200 kronor, som betyder ofrånkomliga utgifter. Det återstår alltså 2,800 kronor, som skall pressas ner för att skaffa fram de 1,000 kronorna extra. Var och en förstår, vilken våldsamt omläggning av familjens levnadsstandard det skulle innebära särskilt om samtidigt priserna håller på att stiga. Det finns naturligtvis en möjlighet, att pressningen inte skulle bli så hård, och det är om den familjen skulle höra till det ovanliga slaget, som av sina 4,000 kronor inte hade brukat leva upp mer än 3,000 kronor, utan varje år lagt undan, låt oss säga 1,000 kronor, sparat som det heter. Då skulle den kunna låta de 1,000 kronorna, som brukade sparas, vara en buffert, och den skulle inte behöva ändra på sina levnadsvanor. Så kan ju en enskild familj göra, den kan låta bli att spara ett år. Men hela samhället kan inte göra det. Vi måste vara beredda till att av vad vi producerar under året avstå en ganska betydande mängd, som inte kan gå till den dagliga konsumtionen utan får användas till att utvidga produktionen, göra nyanläggningar o. s. v., och den slutsats, som man omedelbart kan dra, är den, att när hela samhället på detta sätt skall pressa fram 1/4 av sin inkomst för nya ändamål, så blir frågan, hur staten skaffar sig dessa pengar inte bara av betydelse för statsfinanserna, utan för hela folkhushållet.

Om pengarna skulle komma helt enkelt genom att allt sparande för civila produktiva syften upphörde, så förstår vi, att konsekvenserna skulle bli oöverskådliga. Jag behöver inte tala mycket om följderna, om man i stället för att ta pengarna i form utav skatter eller i form utav lån, skulle skapa nya sedlar. Då skulle detta visserligen för ögonblicket lätta skattebetalarnas börda, men det skulle utan tvivel leda till en prisstegring, som i sin tur hade ödesdigra konsekvenser för folkhushållningen. Det blir sålunda nödvändigt, om man skall tala om statsfinanserna, att ta upp hela frågan om riktlinjerna för den ekonomiska politiken under kristiden. Och de riktlinjerna är ju inte andra än riktlinjerna i allmänhet för den ekonomiska politiken. Denna måste ha till uppgift att se till, att näringslivet hålles i gång, att produktionen hålles i gång, att vad som behövs produceras, men samtidigt att inte några alltför svåra rubbningar inträder i det ekonomiska livet, särskilt inte att priserna på ett våldsamt sätt stiger. Vad jag nu sagt, har också under kristiden varit de stora uppgifterna. Om man vill börja med frågan om priserna, eftersom det var ett problem, som först blev aktuellt,

skulle man kunna säga, att den ekonomiska politiken under första tiden har gått ut på att såvitt möjligt försöka hålla tillbaka prisstegringen. När se'n under krigets gång våra utgifter för militära ändamål visade sig stiga mer än man från början hade beräknat, kom den stora frågan upp, hur man skulle finansiera dessa utgifter utan att behöva skapa nya pengar, som också skulle åstadkomma prisstegring. När avspärrningen kom, och en del av vår export föll bort, arbetslöshet hotade eller inträdde, när byggnadsmarknaden visade stagnation på grund av de stigande räntorna, då framträdde arbetslöshetsproblemet såsom det kanske viktigaste men samtidigt också kravet på att skaffa ersättningsvaror inom landet för det som vi förut hade importerat. Vi ställdes alltså inför produktionsproblem, som i sin tur krävde utlägg av pengar, kapitalinvesteringar, som ur vissa synpunkter kunde anses också medföra en tendens att stegra priserna.

Då jag nu går in på en redogörelse för den linje, som blivit vald, är det bäst att från början säga, att det som utgör svårigheten att se denna linje klart, det är, att den inte är en enkel linje, som bara visar strävan efter ett enda mål med vissa bestämda medel. De mål, som man söker nå, är nämligen i vissa fall svåra att förena. Jag skall ta ett exempel. Om man, som alla menar vara riktigt, vill hålla tillbaka prisstegringen, så är det naturligt att ha en priskontroll, som ser till, att producenterna inte höjer priserna mer än deras omkostnader har stigit. Å andra sidan kan det ju bidra till att hålla nere priserna, om vi producerar mer, och hur skall man göra för att få näringslivet att producera mer? Jo, jordbrukarna skall ha bättre betalt, så får vi mera livsmedel, industrien skall man inte hindra att få bättre betalt och göra stora vinster, då får vi mera varor. Tydligen är det så, att de båda vägarna är i grund och botten oförenliga. Det gäller i praktiken att hålla en viss kurs emellan dem, och allteftersom man lägger kursen åt ena hållet eller åt det andra, så blir det en viss bestämd inriktning på politiken, varom meningarna i många fall måste gå i sär. Om jag i det följande, när jag talar om de riktlinjer, som av statsmakten har blivit följda, inte går in så mycket på motivering och argumentering, och om jag med tystnad förbigår invändningar, som kan göras emot den linje, som blivit vald, så är det inte därför att invändningarna är obekanta, utan det är därför att tiden inte tillåter det. Huvudsaken är att förklara denna linje och visa upp, att den hänger samman.

Om jag börjar med frågan om prisstegringen, så har nog många av er hört även från mycket ansett ekonomiskt håll, att det är en

enkel sak att säga, varpå prisstegringen beror. Vi behöver inte tala så mycket om importprisernas stegring och åtskilligt annat, heter det, utan saken är mycket enklare: budgeten har visat stora underskott, vi kan iakttaga, att sedelmängden i landet har ökat starkt, och priserna har stigit. Det är då naturligt att antaga, att budgetunderskottet har lett till sedelökning och sedelökningen har lett till prisstegring. Jag tror för min del, att den förklaringen inte är riktig. En utredning, som inom finansdepartementet blivit gjord, och som jag hoppas skall kunna fogas till den nya propositionen om prisregleringslag, ger mycket starkt stöd åt den uppfattningen, att både prisstegringen och sedelökningen kan förklaras mycket naturligare och enklare på annat sätt än genom budgetunderskotten, och allt vad vi förresten vet om den ekonomiska utvecklingen pekar på att det är mycket osannolikt, att det är budgetunderskotten, som ligger bakom prisstegringen. Vad är det då i stället? Jo, enklaste och naturligaste förklaringen är den: först började våra importpriser stiga; se'n efter avspärrningen blev det nödvändigt att skaffa ersättningsvaror för det som vi inte kunna importera; vi vet ju, att den svenska veden blir dyrare än det importerade kolet, vi vet, att sprit, som skall användas till motordrift, blir mångdubbelt dyrare än bensin, som vi kunde köpa utifrån, o. s. v.; och så för det tredje kom missväxten. Den förklaringen är alldeles tillräcklig, och om man frågar: finns det någon förhoppning om att denna prisstegring skall upphöra eller gå tillbaka, så är det klart, att i den mån som importvarorna fortsätter att bli dyrare, kan vi inte koppla av denna orsak till prisstegring; de dyrare ersättningsvarorna, som vi får tillverka här hemma, kan vi inte heller undvara. Däremot får vi väl hoppas, att i det tredje fallet en olycka verkligen skall ha kommit ensam, så att missväxten inte upprepas i år, och om vi i år får en normal skörd, bör det finnas möjligheter för en jämkning neråt av livsmedelspriserna, naturligtvis under förutsättning att inte prisstegringen i övrigt leder till sådana kostnadsökningar för jordbrukarna, att en dylik jämkning inte längre kan anses skälig. Om jag säger, att prisstegringen kan förklaras på detta sätt, så kan någon svara, att det är inflation ändå. Det finns nämligen många människor, som gärna rör sig med talet om att vi är mitt uppe i en inflation, och var och en kan ju få använda orden, som han vill. Vill man kalla den prisstegring, som har kommit till genom de här angivna orsakerna, för inflation, så må man göra det. Men när någon säger inflation, så menar han i regel, att den borde ha undvikits, och ännu

är det icke någon som har kunnat peka på de utvägar, som kunde ha valts för att undvika den prisstegring, som jag nu har talat om. Det vore naturligtvis teoretiskt möjligt att säga, att när importpriserna stiger så starkt, så skall vi se till att priserna på det, som tillverkas inom landet, trä och järn o. s. v. och livsmedel, skall pressas ned så mycket mer, men en sådan åtgärd har ingen på allvar föreslagit.

Är det då riktigt, att det inte skulle finnas någon risk i den ökning av penningmängden eller ökning av köpkraften, som kan bli en följd t. ex. av de stora statsutgifterna? Det är alldeles klart, att det finns en risk, och frågan är bara hur man skall möta den. Hittills har man försökt möta den genom att täcka så mycket som möjligt av statsutgifterna dels genom ökade skatter och dels genom lån. När man talar om skatterna, kanske folk undrar, om bördan av dessa skatter har blivit rimligt fördelad. Jag kan inte här gå närmare in på den saken, jag vill bara erinra om att inkomstskatterna har blivit höjda mycket kraftigt. Vi har dessutom en krigskonjunkturskatt. Så har vi emellertid också en omsättningsskatt, som uppenbarligen från många synpunkter inte är önskvärd, därför att den hårdare lägger bördan på mindre inkomsttagare och på stora familjer. Jag vill emellertid erinra om att det ändå är en betydande del av konsumtionen för mindre inkomsttagare, som är fri från omsättningsskatt. Man räknar med att kanske hälften är tagen undan, främst hyror, bränslen och vissa livsmedel. Vi måste också komma ihåg, att om en familj med 4,000 kronors inkomst får betala 5 % på hälften, d. v. s. 2,000 kronor, alltså 100 kronor, så får den, som ger ut 20,000 kronor för beskattade varor betala 1,000 kronor. Jag skulle ändå knappast anse detta räcka som motivering. Därjämte vill jag alltså erinra om att man från början varit inställd på att under en prisstegring blir det nödvändigt för samhället att gripa in för att hjälpa de grupper, som äro sämst ställda, dels de som har de minsta inkomsterna och dels de barnrika familjerna. Vi har börjat genom att höja folkpensionerna, vi har hållit nere priserna på mjöl och bröd genom subventioner, likaså på smör och margarin, vi får säkerligen fortsätta med mjölk och kanske andra varor. Överhuvud taget är det nog tämligen säkert, att både de pengar, som kommer in på omsättningsskatten och mycket därtill, måste under denna kristid gå ut för att hjälpa, där det bäst behövs under prisstegringen.

Finns det inte andra anledningar till en prisstegring genom ökad köpkraft? Jo, det är klart, om priserna stiger, så att det blir onö-

diga vinster, då blir det också en onödig köpkraft. Lönerna försöker följa med, där kan också uppstå en köpkraft, som leder till prisstegring. Här är vi framme vid den del av den ekonomiska politiken, som heter den begränsade kompensationen vid indexlöner. Bakgrunden för denna begränsade kompensation är den, att det är uppenbart, att om man försökte bibehålla alla människors standard genom att höja allas inkomster i pengar, så skulle det vara hopplöst. Det är insikten om detta, som gör att de stora grupperna av löntagare både i allmän och enskild tjänst har funnit sig i att inte ha en kompensation av mer än 50 % av levnadskostnadsstegringen, vilket ju måste betyda, att deras verkliga inkomster sjunker. Det har de gjort i medvetande om att på det viset kan de kanske med mindre förluster komma undan prisstegringen på längre sikt. Men de har tagit risker, och förutsättningen för denna politik på längre sikt och för denna villighet att ta risker har uppenbarligen varit, att man har litat på att statsmakterna skall kunna förhindra en alltför våldsam stegring av levnadskostnaderna. Det kan inte hjälpas, att den stegring, som inträdde den 1 april — i den mån, den inte berodde på stegringen av skatterna — vittnar om att vi inte har haft det grepp om priskontrollen, som man skulle ha önskat. Det är ett otrevligt tillbud, och förutsättningen för att en berättigad kritik icke skall kunna riktas mot hela den ekonomiska politiken är uppenbarligen, att man i fortsättningen kan öva en starkare kontroll över den fortsatta prisutvecklingen.

För att hålla nere priserna behövs också, som alla är överens om, en ökad produktion. Så länge den ökade produktionen kan komma till stånd genom att man bara tar i bruk redan existerande produktionsmedel är allting gott och väl. Då får man visserligen betala ut nya pengar för råvaror, för arbetslöner o. s. v., det kommer ökad köpkraft i rörelse, men samtidigt kommer det också nya varor till i ungefär liknande omfattning och det behöver inte bli någon prisstegring. När man däremot skall göra nyanläggningar, så är det en annan sak. Då gör man stora kapitalutlägg och mycket pengar utbetalas för nya varor, arbetslöner o. s. v., och de varor, som kommer fram, är bara en begränsad mängd i förhållande till de från början utlagda pengarna. Det finns alltså en risk för att den ökade köpkraften skall så att säga springa i förväg framför den ökade varumängden. Det är en sak, som ofta uppmärksammas, när det gäller bostadsbyggandet. Det är klart, som man säger, att om man försöker få i gång bostadsbyggande i stor utsträckning, kommer mycket pen-

gar i rörelse, som betalas ut till råvaror och arbetslöner, men bostäderna konsumeras inte på en gång utan under en lång följd av år. Det blir alltså bara en mindre del av pengarna, som användes till hyrorna i de nya husen. Är detta nu så farligt, att man bör låta bli att främja bostadsbyggandet?

Här får vi komma ihåg, att det finns en annan sida av saken, och det är den, att bristen på bostäder kan leda till en stegring av hyrorna, och alltså en stegring av levnadsomkostnaderna, som kan vara långt farligare än den, som är en följd av att man ökar mängden av köpkraft genom att sätta igång arbete. Jag menar sålunda, att man har att väga de olika sidorna mot varandra och avgörandet blir beroende på åt vilket håll man anser riskerna vara störst. Det kommer att ge sin karaktär åt hela den förda politiken. I det sammanhanget kommer en ny tvistefråga i dagen, nämligen frågan om räntesänkning. En räntesänkning är från många synpunkter önskvärd, jag behöver inte tala om skuldsatta jordbrukare, som på detta sätt skulle få en lättnad, utan jag erinrar om byggnadsverksamheten. Det är uppenbart, att den väsentligaste faktorn för byggnadskostnaderna är räntorna, och en sänkning av räntorna är en förutsättning för att en byggnadsverksamhet, som kan ge rimliga hyror, skall vara möjlig. Vad finns det då för risk? Ja, det finns naturligtvis den risken, att om pengar blir billigare, så kan det komma till stånd en spekulativ verksamhet, kapitalutlägg, investeringsverksamhet, som kan leda till prisstegring. Nu förefaller det, som om den risken inte skulle vara så alldeles överhängande under den ovisshet, som för närvarande råder i världen. Även med hänsyn till bekymren över de ganska stora skatter, som vilar på företagsamheten — inte minst har man klagat över krigskonjunkturskatten — så vore det egendomligt, om det samtidigt skulle finnas en sådan lust till spekulativ verksamhet, att en räntesänkning på någon procent skulle framkalla en inflatorisk prisstegring.

Jag tror sålunda, att man för ögonblicket måste betrakta räntans höjd främst såsom en produktionskostnad på samma sätt som andra, och att en sänkning av räntan kommer att verka på samma sätt, som om man skulle sätta ner priserna på de viktigaste byggnadsmaterialen. Men om den risk, som jag nyss talade om, verkligen skulle finnas, om en sådan sänkning av räntan skulle kunna skapa fram förutsättningar för en spekulativ investeringsverksamhet, som skulle vara farlig för samhället, så ser jag inte att det är värre att på den punkten komma tillrätta med saken, än det har varit

ifråga om en hel del andra förutsättningar för produktionen. Vi vet ju, att om man överhuvud taget skall få i gång en produktion, behövs det inte bara pengar, utan det behövs också råvaror, förbrukningsartiklar o. s. v. Vi har för närvarande tvungits till att ransonera dessa produktionsmedel för att de skall komma till användning för de nödvändigaste uppgifterna. Men om vi sålunda inte låter vem som helst köpa hur mycket som helst av alla de varor, som behövs för att sätta produktionen i gång, utan genom samhällelig reglering ser till att dessa varor kommer till den nödvändigaste användningen såsom ifråga om råmaterial, bränsle, förbrukningsartiklar, så vore det ju ganska besynnerligt, om man skulle anse, att pengarna eller tillgången på s. k. sparmedel skulle vara någonting så särskilt, att den inte skulle kunna bli utsatt för samma ransoneringsåtgärder som övriga nödvändiga medel för att hålla produktionen i gång. Jag menar sålunda, att även på denna punkt får man försöka att se, var de största riskerna finns och sålunda välja den väg, som ser ut att ge det för hela samhället bästa resultatet. Det förefaller, som om en sänkning av räntan och den därmed möjliggjorda produktiva verksamheten skulle vara av större betydelse och riskerna för en prisstegring på grund av spekulativ investeringsverksamhet skulle vara mindre, än man på många håll antar.

Jag skall emellertid inte dölja, att det till sist alltid finns en spänning här emellan strävandet efter att hålla priserna nere och strävandet efter att hålla den produktiva verksamheten i gång. Om man inte lyckas suga upp all den köpkraft, som sprides ut i samhället, då verksamheten är i full gång, om man inte lyckas suga upp den med hjälp av skatter och lån, som människor lämnar av sina inkomster vecka för vecka och månad för månad, så finns det ytterligare utvägar, som vi redan har slagit in på. Vi har ransonerat av varor, som hindrar folk att använda sina pengar till att köpa så mycket, som de kanske gärna skulle vilja. Om det inte gäller konsumenternas pengar, utan det gäller producenternas pengar, alltså pengar hos företagen, som ligger med likvida medel för investeringar, så blir möjligheterna begränsade, när råvarorna och annat, som skulle behövas, ligger under samhällets kontroll. På de vägarna menar jag, att det är möjligt att fortsätta.

Det som har utmärkt den ekonomiska politiken hittills och det som enligt min mening får lov att utmärka den i fortsättningen, det är alltså inte att man följer en enda enkel formel, utan man får

försöka göra en efter förhållandena växlande avvägning av de olika riskernas storlek och av möjligheterna till en sammanjämkning mellan de stridiga intressena. Denna ekonomiska politik är möjlig att föra endast om alla parter försöker se sina egna intressen på lite längre sikt och inte bara se på den närmaste fördelen. De som har det svårast i samhället och med rätta tycker sig kunna begära större hänsyn och en något mindre del av bördan än som för ögonblicket vilar på dem, till dem kan man inte säga någonting bättre än att de får försöka att inte låta otåligheten ta överhand. Och de som trots allt hör till de av ödet och av samhället gynnade grupperna, får försöka bedöma sitt eget läge, inte efter precis vad de har vant sig vid att det skall vara, utan just i jämförelse med de andra och mindre gynnade medborgargruppernas. Vi vet bra lite om vad som kommer att hända oss under den närmaste tiden eller överhuvud taget i framtiden i en otrygg värld och i en oviss tid, och jag tror inte det är mycken mening att upprepa det gamla talesättet, om hur glada vi kan vara för att befinna oss i ett så gynnat läge i förhållande till de folk, som är utsatta för krigets förödelse. Men det är kanske ändå så, att bakgrunden av en yttervärld, fylld av eld och svärd och ödeläggelse, kan hjälpa oss till att se våra egna svårigheter och våra egna motsättningar i deras rätta proportioner. Det kan kanske hjälpa oss få fram det mått av självövertvinne och resonlighet, som jag tror är en nödvändig förutsättning, om man i demokratiska former vill lösa de ekonomiska och sociala problem, som kriget och krisen ställer vårt folk inför.

Den 24 april 1941.